

B.N. ORIPOV

TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI, DIDAKTIKASI VA METODIKASI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

B.N. ORIPOV

**TASVIRIY SAN'ATNI
O'QITISHNING ZAMONAVIY
PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI,
DIDAKTIKASI VA METODIKASI**

*Oliy o'quv yurtlarining «Badiiy grafika»
va «San'atshunoslik» fakultetlari talabalari
uchun o'quv-metodik qo'llanma*

UO'K 372.874 (075)

KBK 74.268.51

O73

Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi ilmiy-metodik birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Kengash tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

O'quv-metodik qo'llanma oliy o'quv yurtlarining «Badiiy grafika» va «San'at-shunoslik» fakultetlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda tasviriylar san'atni o'qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi xususida ilmiy-amaliy tushunchalar beriladi.

Taqribchilar: A. TURDIALIYEV — pedagogika fanlari nomzodi, dotsent; Sh. ABDURAHMONOV — pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

KIRISH

Ma'lumki, bugun O'zbekiston o'zining xalq ta'limi sohasida qabul qilgan «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va «O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'limni tashkil etish to'g'risida»gi kabi me'yoriy hujjatlari asosida ta'limning yangi tizimini bosqichma-bosqich amalga oshirib kelmoqda. Bu sohadagi tadbirlar mamlakat xalq ta'limi faoliyatiga yangi pedagogik texnologiyani joriy etishni taqozo etayotir. Shularga ko'ra, maktab o'quv fanlari va ularni o'qitish metodikasi va didaktikasi bilan shug'ullanayotgan pedagog-olimlar tomonidan ham har bir o'quv fanining dastur, darslik, o'quv-metodik qo'llanmalari qayta ko'rib chiqilmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimiz maktablari uchun yangi pedagogik texnologiya asosida tayyorlanadigan dastur, darslik va o'quv-metodik qo'llanmalariga qo'yiladigan talablar va ularning ilmiy-pedagogik asoslari xususida qator pedagogik qo'llanmalar yaratildi¹. Bu qo'llanmalarda zamonaviy o'qitish va ta'limning yangi tizimi, modeli, yangi pedagogik texnologiya, didaktika, metodika, Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari bo'yicha talqin etilishi ko'rsatilib, asoslab berilgan.

Shunga ko'ra, har bir o'quv predmeti bo'yicha dastur, darslik, o'quv-metodik qo'llanmalarni yaratish bilan birga, ularni o'qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi ishlab chiqiladi. Shu jumladan, «Tasviriy san'at» o'quv fanining ham o'qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasini qayta ko'rib chiqish zarurati tug'ildi.

¹ N. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiyalar. T., «Moliya», 2003; N. Azizzo'jayeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T., TDPU, 2003; J. Yo'ldoshev, S. Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. T., «O'qituvchi», 2004; U. Tolipov, M. Usmonboyev. Pedagogik texnologiya (Nazariy va amaliyot). T., «FAN», 2004; B. Ziyomuhhammadov, M. Tojiyev. Pedagogik texnologiya — zamonaviy o'zbek milliy modeli. T., «Lider Press», 2009.

Ma'lumki, mактабда о'qитиладиган тас'вирiy сан'ат о'кув предмети о'зининг мақсад-ваzifasi — мазмун-мohiyatiga ko'ra:

1. Borliqni idrok etish (1—4-sinflarda);
2. Badiiy qurish-yasash (1—4-sinflarda);
3. Narsani o'ziga qarab tasvirlash;
4. Kompozitsion faoliyat;
5. San'atshunoslik asoslari (сан'атни idrok etish) kabi dars-mashg'ulotlar asosida faoliyat ko'rsatadi.

Tasviriy san'atning bu mashg'ulot turlari o'ziga xos pedagogik texnologiyaga, didaktik prinsiplarga va metodik uslublarga egadir. Shuningdek, bu mashg'ulotlarning barchasi yagona maqsad bo'yicha faoliyat yuritadi. Bu maqsadga erishishda ularning har biri alohida-alohida vazifalarni bajarib, darsda barcha o'quv-tarbiya vositalaridan foydalangan holda oldindan belgilangan maqsadga erishishni kafolatlaydigan pedagogik jarayonning loyihasi bo'lmish pedagogik texnologiyadan foydalaniladi.

Maktablarimiz dunyoviy ta'llimga asoslangan bo'lib, har bir fanning *oson, qisqa, asosli* o'qitilishining pedagogik sharoitini yarata oladigan didaktik prinsiplarga amal qiladi. Bu prinsiplar: ilmiylik, izchillik, tarbiyaviylik, sistemalilik, ketma-ketlik, onglik-faollik, ko'rgazmalilik, ijodkorlik, nazariyot bilan amaliyotning uзвiyligi va yangi o'quv materiallari, o'quv fanlarini bir-biriga bog'liq holda o'qitishdan iborat bo'ladi.

Maktabning tasviriy san'at o'qituvchisi didaktik prinsiplarga amal qilishi zarur. Chunki maktabda tasviriy san'atni didaktik prinsiplar asosida o'qitish har bir dars, mashg'ulot samaradorligini oshiradi va belgilangan maqsadga erishishni kafolatlaydi.

Maktabda o'qitiladigan tasviriy san'atdan grafik bilim-malaka berish o'quv predmetining asosiya va bosh maqsadi-vazifasi bo'lib, uning Davlat ta'llim standarti va o'quv dasturi talabida bo'lishi, berilayotgan bilim-malakalarning o'quvchi ongiga qay darajada yetkazilishiga bog'liq.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasi va didaktik jarayonlari ancha murakkab bo'lib, bu darsdagi o'qitish metodlarining turlanishiga sabab bo'ladi. Maktabdagи tasviriy san'at ta'llimida pedagogikaning «Og'zaki bayon etish», «Ko'rgazmali

o‘qitish», «Amaliy ishlar» metodi va ularning zaruriy uslublaridan foydalaniladi. Bu usullar:

- «Og‘zaki bayon etish» metodida «Hikoya», «Ma’ruza», «Suhbat», «Savol-javob» kabilardan iborat bo‘ladi.
- «Ko‘rgazmali o‘qitish» metodida «Ko‘rsatish», «Namoyish etish», «Ekskursiya» (sayohat, poxodlar) mazmunidagi uslublardan foydalaniladi.
- «Amaliy ishlar» metodida esa «Laboratoriya ishlari», «Rasm chizish mashqlari» «Haykaltaroshlik mashqlari», «Qurish-yasash mashqlari», «San’at asarlari tahlili» kabi mashq amaliyotlari mazmunida tashkil etiladi.

Umuman, maktabda tasviriy san’atni o‘qitish va berilayotgan bilim-malakalarning yuqori saviyada bo‘lishi uchun o‘qituvchi dars mazmunidan kelib chiqqan holda dars materialini tushuntirish, asoslash, ko‘rsatish, qaytarish kabi bayon etishning eng qulay, samarali metodini tanlaydi.

Tasviriy san’atni o‘qitishda g‘oyat murakkab jarayonlar sodir bo‘ladiki, bu davrda o‘qituvchi bir necha metod va uslublardan foydalanadi, bunday metodlardan biri «Aralash metod» deb ataladi. Tasviriy san’atning barcha darslarida «Aralash» metodidan ham foydalaniladi.

Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish Aristotel davridan boshlanib, u Qadimgi Yunonistonda Sikion, Efes, Fivan mакtablarida takomillashadi. O‘rta asrlarda tasviriy san’atni o‘qitishning turlicha texnologiyasi, didaktika va metodikasi fan sifatida shakllana boradi. Lekin ularning barchasi stixiyali tarzda namoyon bo‘lib kelaveradi.

XVII asrdan Yevropadagi dunyoviy maktablarning rivojlanishi bilan ko‘plab o‘quv fanlarini o‘qitish metodlari yaratila boshlandi.

XVII—XX asrlarda Yevropa maktablari takomillashib, o‘quv fanlarini o‘qitish metodlari ham rivojlana boshlanadi. Jumladan, tasviriy san’atni o‘qitish metodlari ham yaratila boshlandi.

Maktabda tasviriy san’atning o‘qitilishi va uning metodikasi yaratilishida Y.A. Komenskiy, K.D. Ushinskiy, I.G. Pestalotssi, P. Shmit, aka-uka Dyupyui, Ashbe, Chistyakov, Karadovskiy, Dyurer, Sapoijnikov, Kulman, Baumgrat, Bakushinskiy kabi pedagoglar o‘zlarining munosib hissalarini qo‘sishgan.

XVII—XX asrlarda A. Sapojnikov, T. Smirnov, A. Solovyov, Z. Alekseyev, M. Popov, P. Chistyakov, A. Smirnov, Z. Kandaxchan, A. Karlson, Z. Rojкова, N. Rostovsev, V. Kuzin, Z. Shoroxov kabi rus pedagog rassomlari maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasini rivojlantirish yo'lida katta xizmat qilishgan.

O'zbekistonda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi asosan o'tgan asrning 70-yillaridan boshlab rivojlana boshladi. Bu o'rinda R. Hasanov tashabbusi bilan O'zbekiston PFITIda estetika sektori tashkil etilishi ijobiy natija berdi. Bu yerda maktablarda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi bo'yicha katta ilmiy izlanishlar olib borildi. Natijada M. Nabihev, B. Azimova, Q. Qosimov, X. Ergashev kabi metodist olimlar yetishib, ular tasviriy san'atni o'qitish metodlarining turli tomonlarini takomillashtirishga o'z hissalarini qo'shib kelishdi.

O'tgan yillarda 1—4-sinflar uchun «Tasviriy san'at» darsligi yaratildi. Tasviriy san'atni o'qitish metodi va didaktikasiga oid qator metodik qo'llanmalar chop etildi. Mustaqillik yillarda maktabda tasviriy san'atni o'qitishga alohida e'tibor berildi. Bu fan bo'yicha Davlat ta'lim standarti, uni o'qitish konsepsiysi va dasturlari mukammal ishlab chiqildi. Yangi dasturlar asosida darsliklar, o'quv qo'llanmalar yaratildi.

Shuningdek, bu o'quv predmetining zamonaviy pedagogik texnologiyalari, didaktik prinsiplari va eng samarali metodlari yaratila boshlandi. Mazkur metodik qo'llanma ham maktab tasviriy san'atini bugungi talablar asosida o'qitishning pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi bo'yicha yozildi.

1.1. Texnologiya haqida tushuncha

«Texnologiya» so‘zi va tushunchasi insoniyat, uning jamiyatni hayotida texnik jihozlarning, narsa va predmetlarning yuzaga kelishi hamda takomillashuvi natijasida qadimgi yunonlarda paydo bo‘la boshlagan edi. Shu boisdan bu kategoriya yunoncha «*techne*» — «texnos» va «*logos*» — «logos» so‘z o‘zaklaridan kelib chiqqan bo‘lib, u «*Hunar fani*» yoki «*Texnika fani*» mazmunida talqin etiladi¹.

Yana «texnologiya» so‘zini yunoncha «*techne*» — *san’at* va *mahorat fani* mazmunida ham ishlataladi. Bu biron faoliyatni bajarish «san’ati va mahorati» mazmunini anglatadi.

«Texnologiya» tushunchasi ancha qadimdan shakllangan bo‘lsada, u XIX asrga kelib, ishlab chiqarishning maxsus toifasi sifatida (1872-yildan) qo‘llanila boshlandi.

Davrlar o‘tishi, jamiyatlar va ulardag‘i ishlab chiqarish jarayonining takomillashuvi (XIX—XX asrlar), odamlar dunyoqarashi, hayot, turmush tarzining juda tezlik bilan o‘zgarishi natijasida «texnologiya» tushunchasi qo‘llanilishi geografiyasiga murojaat ham o‘z mazmunini tobora kengaytirib boraverdi.

Jamiyatning barcha sohalarida texnik jihozlar ko‘payishi, yangilanishi (dizayn san’atining rivojlanishi) bilan ularning hayotda, turmushda va ishlab chiqarishda qo‘llanish texnologiyasiga murojaat ham o‘z mazmunini tobora kengaytirib boraverdi.

XIX—XX asrlarga kelib yangi, mukammal, tayyor mahsulotlar olish uchun xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlari-sohalarida metod, uslub, yo‘l-yo‘riq, qonun-qoidalarni yaratib beradigan fanga zarurat paydo bo‘ladi. Shunga ko‘ra, jamiyat va uning ishlab chiqarish va

¹N. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiya. T., «Moliya», 2003, 6-bet.

yaratish qonun-qoidalarini, metod, uslublarini ishlab chiquvchi va takomillashtirib boruvchi yangi «Texnologiya» fani vujudga keladi.

Texnologiyaga — ishlab chiqarish jarayonlarini o‘rganish, ularni bajarish, boshqarish, o‘zgartirish, yangilash bo‘yicha loyihalar, konstruksiyalar, texnik qoida, talablar, grafik tasvirlar, dizaynerlik rasmlar va boshqa standart dastur, metod, uslub, qoidalar kiradi.

Texnologiya o‘zining ish mazmuni va qo‘llanish obyektiga ko‘ra turlanadi. Masalan, materialshunoslik, mashinasozlik, qurilish, qishloq xo‘jaligi, fan, san’at, maorif, madaniyat kabi juda ko‘plab tarmoqlar texnologiyasi mavjudki, ularni yaratish, yangilash, takomillashtirish jarayonida qo‘llaniladi.

Texnologiya qaysi sohaga, tarmoqqa xizmat qilsa, u shu sohani o‘zgartiradi, yangilaydi, pirovard natijada yangi, qulay, samarali mahsulot yaratiladi.

Texnologiyaning fan sifatidagi vazifasi eng samarali, tejamli ishlab chiqarish faoliyatini qisqa vaqt ichida, kam kuch va material sarflab yuqori natijaga erishish yo‘llarini, qonun-qoidalarini, metod, uslublarini ishlab chiqishdan iborat bo‘ladi.

Texnologiyaning ilmiy asosi — uning jamiyat va taraqqiyot jarayoni, talabiga ko‘ra o‘zgarib, yangilanib, takomillashib borishidir. Uning o‘zgarib borishi va undan o‘z vaqtida, o‘z o‘rnida samarali foydalanish asosida mamlakatning xalq xo‘jaligi, ilmfani, san’ati, madaniyati, maorifi va ma’naviyati yangidan yangi mazmunda, zamon talabiga ko‘ra takomillashib, yangilanib boraveradi.

Bugungi kunda jamiyat, uning ishlab chiqarish jarayoni va ilmfani, san’ati va madaniyati talab darajasida rivojlantirish uchun uning barcha sohalari texnologiyalarini yangilash, yangi tizim texnologiyasiga olib o‘tish vazifasi ko‘ndalang bo‘lib qolmoqda. Shunga ko‘ra, mamlakatimizda ilm-fan, ta’lim-tarbiya va ma’naviyat masalasi bo‘yicha qator qarorlar, qonunlar qabul qilinib, xalq ta’limi tizimini yangi pedagogik tizimga o‘tkazish va uni amalga oshirishda yangi pedagogik texnologiyani amaliyotga kiritishni asosiy vazifalar qatoriga olib chiqdi.

¹O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8-jild. T., «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2004, 411-bet.

Chunki mamlakatimizning ilm-fan, ta’lim jarayoni va pedagogik texnologiyasi — mutaxassis pedagog kadrlar tayyorlashda eng muhim vazifa bo‘lib qolmoqda. Buning boisi ta’lim tizimi bugungi kunda xalq ta’limi oldiga qo‘yilayotgan vazifalarni bajara olmayotgani bilan bog‘liq.

Shunga ko‘ra, mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq, mamlakatimizda xalq ta’limini yangi pedagogik tizimga o‘tkazish, uni to‘la isloh qilish va undagi o‘qitish texnologiyalarini yangi pedagogik texnologiya bilan almashtirish vazifasi jadal kirib borilyapti.

1.2. Pedagogik texnologiya

Pedagogik texnologiya tushunchasi bizga endigina kirib kelmoqda. Pedagogik texnologiya masalasi va unga ta’rif berish XX asr o‘rtalarida paydo bo‘lib, juda ko‘plab pedagog olimlar tasarrufidagi muhim vazifa bo‘lib, unga turlicha qarashlar, fikrlar, mulohaza va ta’riflar berilgan.

Pedagogikaning bu masalasi bilan AQSH, Angliya, Yaponiya, Polsha, Italiya, Rossiya, Vengriya kabi mamlakatlarda pedagog olimlar jiddiy shug‘ullanib, ular pedagogik texnologiyaning turli tomonlarini, o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganib, uning takomillashuviga o‘z hissalarini qo‘shib kelishgan.

Bugunga kelib, pedagogik texnologiyani qo‘llashga kirishayotgan mamlakatlar ortib bormoqda. Ular o‘qitilayotgan o‘quv fanlarining har birini o‘qitishdagi an‘anaviy texnologiyalarni takomillashtirish va yangilashga astoydil kirishmoqda. Chunki bugungi jamiyat taraqqiyoti shuni talab qilayotir.

Shu boisdan pedagogik texnologiyani mukammal holda o‘rganib chiqish, unga ta’rif berish, uni yanada takomillashtirib, mакtab faoliyatiga tatbiq etish har bir ilg‘or, jadal rivojlanayotgan mamlakatlar mакtablarida o‘qitiladigan o‘quv fanlarining pedagog olimlari zimmasiga muhim vazifa bo‘lib tushmoqda.

Ma’lumki, pedagogik texnologiyaga dunyoning ko‘plab taniqli pedagoglari ta’rif berib, uning o‘ziga xos xarakteri va ilmiy-amaliy xususiyatlarini ko‘rsatib o‘tishgan.

Yaponiyalik pedagog olim T. Sakamoto «O‘qitish texnologiyasi — bu o‘qitishning maqbulligini ta’minlovchi yo‘l-yo‘riqlar tizimi bilan bog‘liq bilimlar sohasi» mazmunida ta’rif bergan

bo'lsa, rus pedagogi V. Bespalko «Pedagogik texnologiya — bu o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmasan holda pedagogik muvafqaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir» deb ta'rif beradi. Yana bir rus pedagog olimasi N. Talizina «O'qitish texnologiyasi — bu o'quv jarayonini nima real tavsiflasa, o'sha, o'qituvchiga o'rnatilgan maqsadlarga erishishi uchun nimaga tayanish zarur bo'lsa, o'sha» degan fikrni bayon etadi, shuningdek, «O'qitish texnologiyasi — belgilangan o'quv-maqsadga erishishning oqilona usullarini aniqlashdan iborat» ekanligini qo'shimcha qiladi.

Xulosa qilib aytish kerakki, T. Sakomoto, I. Lerner, N. Talizina, V. Bespalko, G. Selevka, V. Monoxov, M. Choshonov, B. Blum, M. Matyushkin, M. Maxmutov, T. Nazarova, T. Ilina, Y. Babanskiy, M. Klarn kabi olimlar pedagogik texnologiyaning eng zamonaviy, samarali didaktik asoslarini, metodik uslublarini turli nuqtayi nazardan tahlil qilib berishgan.

Mamlakatimizning mustaqillikka erishishi va ta'limning yangi tizimga o'tishi munosabati bilan o'qitish texnologiyasini yangilash zaruriyati paydo bo'ldi. Bu, o'z o'rnida, jahoning ilg'or mamlakatlarida yaxshi samara berayotgan ta'lim texnologiyalarini o'rganib, ularidan ijodiy foydalanishni taqozo etmoqda.

Shuning uchun pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslarini, tarixini, mazmun-mohiyatini o'rganib, ularni bugungi maktablar faoliyatida qo'llashning yo'l-yo'riqlari, metodlari, didaktik tamo'yillari bo'yicha pedagogik eksperiment, tajriba, kuzatishlar o'tkazilib, ularning natija va ilmiy xulosalari mamlakatimiz matbuotida e'lon qilib kelinmoqda¹.

Mamlakatimizda pedagogik texnologiya bilan muntazam holda, jiddiy shug'ullanib kelayotgan taniqli pedagoglardan biri professor N. Sayidahmedov bo'lib, u pedagogik texnologiyaning jahon pedagogikasidagi talqini, uning mazmun-mohiyatini atroflicha

¹*N. Sayidahmedov.* Pedagogik texnologiya: tahlil, ta'rif, mulohaza. «Ma'rifat» gazetasi, 1998-yil 24-iyun; *J. Yo'ldoshev.* Yangi pedagogik texnologiya yo'nalishlari, muammolar, yechimlar. «Xalq ta'limi» jurnalı, 1999-yil, № 4; *N. Sayidahmedov.* Yangi pedagogik texnologiya prinsiplari. «Ma'rifat» gazetasi, 1999-yil 27-oktabr; *U. Mirzayev, U. O'razaliyev.* Ta'limda pedagogik texnologiyalar. «Xalq ta'limi» jurnalı, 2003-yil.

tahlil qilib chiqadi. Bu sohadagi pedagogik qarashlarini o‘zining 2003-yili nashr etilgan «Yangi pedagogik texnologiyalar» ilmiy-pedagogik asarida to‘la-to‘kis bayon etadi.

N. Sayidahmedov ta’rifi bo‘yicha, «Pedagogik texnologiya — bu o‘qituvchi (tarbiyachi) ning o‘qitish (tarbiya) vositalari yordamida o‘quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta’sir ko‘rsatishi va aks ta’sir mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarining jadal shakllanishini kafolatlaydigan jarayondir», deb ko‘rsatiladi¹. Olim o‘zining bu ta’rifini ilmiy fakt, dalillar va maxsus tajribalari natijalari va xulosalari bo‘yicha asoslagan. N. Sayidahmedov o‘zining pedagogik tadqiqotlarida pedagogik texnologiya, uning didaktik asoslari, metodik yo‘nalishlari va xususiyatlarini ilmiy asosda, ishonchli tahlil qilib beradi.

Haqiqatda ham pedagogik amaliyotlar va pedagoglar bilan o‘tkazilgan suhbat va savol-javoblarga tayangan holda va yuqorida bayon etilgan ta’riflarga ko‘ra, pedagogik texnologiya — ma’lum belgilangan sharoitda o‘quvchilarga bilim va malaka berishning qonun-qoidalari va vositalari asosida oldindan belgilangan maqsadga erishishning kafolatlay oladigan pedagogik jarayon ekanligini anglab olamiz.

Shuning uchun aytish mumkinki, bizningcha, pedagogik texnologiya — o‘qituvchining mahoratidan istisno bo‘lib, u darsning tashkil etish didaktikasidan ham, uni o‘qitish metodlaridan ham, hatto usullaridan ham farqlanadi.

Lekin unutmaslik kerakki, dars texnologiyasi — ta’limni tashkil etish didaktikasi, uning prinsiplari va o‘qitish metodlari bilangina dialektik birlikni tashkil etib, ko‘zlangan maqsadga erishish imkonini beradi. Chunki dars texnologiyasi — ta’lim berish didaktikasiga va uning prinsiplariga amal qilish bilan o‘z mazmun-mohiyatini ko‘rsata oladi. Shundagina u o‘quvchiga dars materialining *oson, qisqa, asosli, qiziqarli* yetkazilishi bilan, dars texnologiyasi samaradorligi ortadi va uning oldindan belgilangan maqsadlarining kafolatlari ta’milanadi. Chunki dars materialini o‘quvchilarga oson, qisqa, asosli yetkazilishining asosiy ilmiy-pedagogik qonun-qoidalarni o‘qitish didaktikasi va uning prinsiplari ta’minlaydi².

¹N. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiya. T., «Moliya», 2003, 6-bet.

²Y.A. Komenskiy. Buyuk didaktika. T., 2003, 5—30-betlar.

Didaktika — dars materialini belgilangan vaqt ichida (45 minut) o‘quvchilarga ma’lum didaktik qonun-qoidalar asosida yetkazishni ta’minlay oladigan yagona dialektik yo‘ldir. Shuning uchun o‘qituvchi didaktik jarayonni va uning qonun-qoidalarini, prinsiplarini juda mukammal holda bilishi zarurki, busiz pedagogik texnologiyani tushunib, undan samarali foydalanib bo‘lmaydi.

Bu masalada N. Sayidahmedov o‘z ustozи V.P. Bespalko bilan bo‘lgan bir munozarani keltiradi. Bu suhbat bizning fikrimizga ham ancha aniqlik kiritadi. Chunki bu munozarada akademik V.P. Bespalko didaktik jarayonning o‘qitish jarayoni bilan bog‘liqligi va ular o‘rtasidagi farqni ko‘rsatib beradi.

Suhbatda «O‘qitish jarayoni bilan didaktik jarayon o‘rtasidagi farq nimadan iborat?» mazmunidagi savolga akademik Vladimir Pavlovich Bespalko shunday javob beradi: «O‘qitish jarayoni «Klassik qoida»ga bo‘ysunadi. Ya’ni o‘qituvchi sinf (auditoriya)ga kirib, dars mavzusini e’lon qiladi-yu, darhol uning mazmunini bayon qilishga kirishib ketadi. Didaktik jarayon esa har bir dars (ma’ruza)ni boshlashdan oldin o‘quvchi (talaba)lar diqqatini dars materialiga jalb qila oladigan faoliyat bosqichi — motivatsiyani vujudga keltirishdan boshlanadi. Ana shu motivatsiya bosqichi o‘quv-bilish faoliyatining kaliti hisoblanadi»¹.

Haqiqatan ham dars jarayoni yoki dars texnologiyasiga darsning boshlanishidan uning tugashigacha bo‘lgan jarayon kiradi desak, o‘quv materialini qisqa, oson, asosli tushuntirib, o‘quvchilarga yetkazilishining asosiy vositasi va qonun-qoidasini uning didaktikasi hamda uning prinsiplari ta’minlaydi.

Dars texnologiyasiga darsning boshlanishidan uning tugashigacha bo‘lgan 45 minutli davri kiradi desak, uning didaktikasiga esa darsdagi o‘qituvchi dars materialini o‘quvchiga qiziqarli, oson va asosli yetkazib berish jarayonining hammasi kiradi. Shuning uchun ham V.P. Bespalko «Motivatsiya» davrini ham didaktik jarayonga kiritgani mutlaq asoslidir. Chunki o‘quvchiga dars materialini yetkazish dars materialini bayon etishdan emas, balki o‘quvchini yangi dars materialini qabul qilishga tayyorlashdan boshlanadi, desak ma’qulroq bo‘ladi.

¹N. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiya. T., «Moliya», 2003, 60-bet.

N. Sayidahmedov o‘zining «Yangi pedagogik texnologiya» asarida «Motivatsiya» jarayonini asosli sharhlab bergen¹. Unga ko‘ra, o‘qituvchi o‘z darsining mazmun-mohiyatiga ko‘ra, «Motivatsiya» me’yorini aniqlab, undan ijodiy foydalanishi zarur.

Xullas, ta’lim-tarbiyaning pedagogik texnologiyasi o‘zining qurilishi va tuzilishi yoki ish faoliyati mazmuniga ko‘ra:

1. Dars texnologiyasi.
2. O‘qitish texnologiyasi.
3. Ma’lumot-bilim berish texnologiyasi ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi.

1. «Dars texnologiyasi» — bu 45 minutli darsning umumiyligi qurilishi, tuzilishi va tashkil etilishining umumiyligi-pedagogik texnologiyasida ifodalanadi.

Ya’ni sinf — dars sistemasi bo‘lib, u:

- yangi bilim berish darsi;
- o‘tilgan materialni mustahkamlash darsi;
- o‘quvchilar bilimini tekshirish darsi;
- takrorlash va umumlashtirish darslariga bo‘linadi.

Aralash tipdagи darslarning har biri o‘ziga xos pedagogik texnologiyasiga ega.

2. «O‘qitish texnologiyasi» — pedagogik texnologiyaning eng asosiy turlaridan biri bo‘lib, u ma’lum bir o‘quv fanini o‘qitish, o‘quv materialini o‘zlashtirish yo‘lida, qoidalarni ifoda etuvchi texnologiya mazmunida ifodalanadi. Ko‘rinib turibdiki, pedagogik texnologiyaning bu turi ko‘proq ma’lum bir o‘quv predmetini o‘qitish didaktikasi va metodikasi jarayonida ta’riflangan holda ularni fanlar bo‘yicha o‘zgartirib turadi.

Ya’ni, avvalo, gumanitar fanlarni o‘qitish texnologiyasida, so‘ngra tabiiy fanlarni o‘qitish texnologiyasida o‘ziga xos talab, o‘zgarishlar sodir bo‘ladi.

3. «Ma’lumot berish», ya’ni bilim-malaka berish texnologiyasi — bu texnologiya o‘qituvchi va o‘quvchilarning ijodiy muloqoti texnologiyasini, o‘qitish didaktikasi va metodlarining umumlashgan faoliyatini ifoda etadi. Ya’ni o‘quvchilarga beriladigan ma’lum sohadagi bilim-malakalarni ularga yetkazish texnologiyasi mazmunda aks etadi.

¹ N. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiya. T., «Moliya», 2003, 60-bet.

Yuqoridagi holatlardan shu narsa ko‘rindiki, mактаб о‘кув fanlarining har biri o‘ziga xos pedagogik texnologiya prinsiplariga amal qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, pedagogik texnologiya — ta’lim-tarbiya berishning didaktik asoslarini, prinsiplarini, ma’lum ma’nodagi ta’lim-tarbiya jarayonlarini, vositalarini, imkoniyatlarini birlashtirgan holda oldindan belgilangan maqsad, rejaning bajarilishini, shaxs sifatlarining shakllanishi va rivojlanishini kaflatlay oladigan pedagogik jarayon ekanligini ko‘ramiz.

Pedagogik texnologiya asosida qaysi fanni o‘qitishdan qat’i nazar, o‘qituvchi, eng avval, pedagogik texnologiya ta’rifini, qonun-qoidalalarini, uni tashkil etishdagi o‘qituvchining pedagogik mahoratini, didaktik talablarini, metodik va uslubiy yo‘nalishlarini juda yaxshi tushunishi, undan ijodiy foydalana olishning pedagogik-psixologik asoslari bo‘yicha yetarli bilim-malakaga ega bo‘lishi zarur.

1.3. Tasviriy san’at ta’limida pedagogik texnologiya

Ma’lumki, inson va uning jamiyatining harakatlantiruvchi kuchi — bu inson tafakkuridir. Tafakkur — bu aql-idrok va dunyoviy bilimlar majmuasidir.

Dunyoviy bilimlar ta’lim jarayonida bunyod etiladi. Haqiqatan ham Prezidentimiz I.A. Karimov ta’rif berganidek, «Ta’lim O‘zbekiston xalqi ma’naviyatiga yaratuvchilik faolligini baxsh etadi. O‘sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo‘ladi, kasb-kori, mahorati uzlusiz takomillashadi, katta avlodlarning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o‘tadi»¹.

Shunga ko‘ra, mamlakatimizda ta’limga alohida e’tibor berilgan holda uni yangi pedagogik tizimga o‘tkazish bugungi kunning bosh vazifalaridan biriga aylanib, uzlusiz ta’limni yo‘lga qo‘yishda ham ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ma’lumki, har bir mamlakat va jamiyat o‘zining ta’lim-tarbiya tizimiga va o‘qitish texnologiyasiga ega bo‘ladi. Lekin bu texnologiyada, albatta, jahon va umuminsoniy ta’lim-tarbiya tizimidan

¹I.A. Karimov. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. T., 1998, 2-bet.

va o'qitish texnologiyasidan ijodiy foydalanib, undan bahramand bo'linadi.

Shu bois o'quv fanlarini pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishga alohida e'tibor berilmoqda. Jumladan, maktablarda tasviriy san'at o'quv predmetini yangi pedagogik texnologiyada o'qitishga o'tilmoqda. Buning uchun tasviriy san'at o'quv predmeti darslari bo'yicha didaktik materiallar, ko'rgazmalar, metodik adabiyotlarni tayyorlash va ishlab chiqarish zarurligi bugungi kunimizdagagi muhim vazifa bo'lib qolyapti.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya sohasida pedagogik texnologiyadan tasviriy san'atni o'qitishda foydalanish va uning samaradorligiga erishish uchun ham o'ziga xos didaktik jarayonning o'rganib chiqilishi zarur bo'ladi.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitishda pedagogik texnologiya masalasi bilan hozirgacha biron-bir tuzukroq ilmiy asar yoki metodik-didaktik qo'llanma chop etilgani yo'q. Shuning uchun bu masalada mulohaza yuritishda masala kengroq o'rganilib, texnologiya, pedagogik texnologiya va so'ngra tasviriy san'atni o'qitishda pedagogik texnologiyadan foydalanish masalasi tahlil qilinishini lozim topdik.

Ma'lumki, tasviriy san'atning dars mashg'ulotlari besh turdag'i mashg'ulot xarakterida yoki texnologiyada amalga oshiriladi:

1. Narsaga qarab rasm ishlash.
2. Tematik kompozitsiya ustida ishlash.
3. Dekorativ amaliy-bezak san'ati.
4. Haykaltaroshlik ishlari.
5. San'atshunoslik asoslaridan tashkil topgan mashg'ulotlar turlarida olib boriladi

Bu darslarning texnologiyasi bir mazmunda bo'lsa-da, ulardagi ta'lim berish texnologiyasi albatta bir-biridan farqlanadi. Ya'ni «narsani o'ziga qarab rasm chizish» mashg'ulotlarida naturadan, buyumning o'zini ko'rib, undan shaklning imkoniyati boricha naturadan tasvirlanadi.

Tematik kompozitsiyada esa o'quvchilar o'ylab-o'ylab, uzoqlarga qarab, nimalarnidir esga olish asosida rasm chizadilar.

Haykaltaroshlikda esa, qalam-bo'yoq bilan emas, loy-plastilin bilan, oz bo'lsa-da, jismoniy mehnat vositasidagi mashg'ulotlar

texnologiyasi mashg'ulotning asosi bo'ladi. Shuning uchun tasviriy san'at darslaridagi pedagogik texnologiyalar ta'rifini keltirish va ularni «Dars texnologiyasi» turlariga ajratishda ham alohida e'tibor zarur bo'ladi.

Xo'sh, mакtabda tasviriy san'atni o'qitishdagi pedagogik texnologiyani umumiy holda qanday tushunamiz?

Tasviriy san'atning pedagogik texnologiyasi — bu tasviriy san'at o'qituvchisining o'quvchilarga ma'lum davrda va sharoitda san'at bilimi va malakasini berish vositalari asosida oldindan belgilangan maqsadga erishish hamda bu vazifani bajarishni kafolatlay oladigan pedagogik jarayon.

Ya'ni o'qituvchining 45 minut dars jarayonida belgilangan, mo'ljallangan maqsadga erishish uchun ta'lim va tarbiya vositalaridan foydalanishning didaktik, metodik va uslubiy jarayonlari majmuasi asosida kafolatlangan natijalarga erishishni ta'minlaydigan pedagogik jarayondir.

Mакtabda tasviriy san'at fanini o'qitishda ham pedagogik texnologiyaning «dars texnologiyasi», «o'qitish texnologiyasi» va «ta'lim texnologiyasi» kabi ko'rinishlaridan foydalniladi.

1. «*Dars texnologiyasi*» — bu 45 minutli tasviriy san'at darsining qurilishi, tuzilishi va tashkil etilishining umumiy pedagogik talab-larga (didaktik va metodik) javob berishni kafolatlaydigan pedagogik jarayondir. Ya'ni tasviriy san'at o'quv fanining sinf-dars sistemasi bo'lib, u yangi bilim berish, berilgan bilim-malakasini mustah-kam�ash, aralash dars, bilim-malakanı tekshirish va nazorat qilish darslari kabilardir. Ularning har biri o'ziga xos texnologiyalarda faoliyat yuritadi.

2. «*O'qitish texnologiyasi*» — tasviriy san'at va san'atshunoslik fanlarini o'qitish, ular asosida nazariy hamda amaliy sohalardan bilim-malakanı o'zlashtirish yo'li, qoidalari va uslublari majmuasi jarayonidir.

Bu texnologiya ma'lum bir o'quv predmetini o'qitish va o'zlashtirish yo'lining didaktikasi va xususiy metodikasi jarayonini ifoda etadi. Shunga ko'ra, o'qitish texnologiyasi tasviriy san'at dars mashg'ulotlarining besh turi bo'yicha o'zgarib turadi. Chunki tasviriy san'at dars mashg'ulotlarini o'qitish didaktikasi va uslublari mashg'ulotlardagi maqsad-vazifalarning o'zgarib turishi bilan uning o'qitish texnologiyasi ham o'zgarib turadi.

3. «*Ma'lumot texnologiyasi*» — bu o'quvchilarga ma'lumot berish mazmunida ifodalanib, u o'quvchilarga tasviriy san'at o'quv fanidan bilim-malaka berish jarayonida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida ilmiy muloqot, munosabat, ijodiy hamkorlik jarayonlari mazmunida ifodalanadi.

Ya'ni o'quvchilarga beriladigan san'at nazariyasi va rasm chizish (tasvirlash)ga oid bilim-malakani o'quvchilarga yetkaza olishni kafolatlay oladigan ta'lim-tarbiya vositalari, o'qitish didaktikasi, metodikasi va uslublari majmuasida ifodalanadi.

Chunki dars jarayonida tasviriy san'at o'qituvchisi o'quvchilarga bo'ladigan dars mazmuni bo'yicha va darsda bajariladigan amaliy ishlar bo'yicha vazifalar va ularni bajarish yo'llari haqida eng oson, eng qisqa va ilmiy asosdagi ma'lumotlar beradi.

Yuqoridagilar shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'atning o'qitilishi jarayonida pedagogik texnologiyaning har uch ko'rinishidan foydalilanilaveradi.

Pedagogik texnologiyani yaxshi tushunib olgan tasviriy san'at o'qituvchisi har qanday holatda ham dars samaradorligini oshirishga erishadi. Chunki pedagogik texnologiyaning juda ko'plab prinsiplari borki, ulardan dars maqsad va vazifasiga ko'ra foydalanimish mumkin.

Hozirgi davrda pedagogik texnologiyaning muammoli-modulli o'qitilishi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ta'limni jadallashtirish, maqsadli o'qitish, tabaqlashtirib o'qitish kabi turlari ishlab chiqilganki, o'qituvchining o'zi tasviriy san'atni o'qitish mazmuniga mos kelishiga ko'ra tanlaydi va undan foydalanadi. Masalan, muammoli-modulli o'qitish texnologiyasidan tasviriy san'atni o'qitishda foydalanim, o'tiladigan dars materialini to'liq, qisqartirilgan yoki chuqurlashtirilgan mazmunda amalga oshirib, ta'lim jarayonini integratsiyalash va tabaqlashtirib o'qitish texnologiyasidan foydalanadi.

Tasviriy san'at o'qituvchisi pedagogik texnologiyadan unumli foydalaniishi uchun o'quv-tarbiya vositalarini kuchaytirishi zarur. Bu darslar didaktikasi va metodikasi talablariga javob beradigan tasviriy san'at kabinetini tashkil etish va unda zaruriy didaktik hamda ko'rgazma materiallar bazasi, natura fondini bunyod etish zarurligini ifoda etadi.

1.4. Tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida didaktika va metodika

Mamlakatimizning ta'lif-tarbiya sohasidagi o'zgarish va shiddatli rivojlanishi maktab o'quv fanlarining har birini yangi pedagogik texnologiya asosida o'qitish, ularning didaktik va metodik sohalarini takomillashtirishni talab qiladi. Shunga ko'ra, maktab o'quv fanlarini, jumladan, tasviriy san'at o'quv predmetini ham yangi pedagogik texnologiya asosida o'qitishni davr talab qilmoqda.

Bu jarayon o'zining didaktik va metodik jihatlarida ham, albatta, ijobiy o'zgarishlar yasaydigan shart-sharoitlar yaratilishini taqozo qiladi. Chunki har qanday ta'lif berishni tashkil etish va berilgan bilim-malakaning oldindan belgilangan me'yorda bo'lishini ta'minlash, asosan, ta'lif berish vositalari, didaktik va ko'rgazma qurollar, o'qituvchi nutqi va uni o'qitish didaktikasi va metodika-uslublaridan qay tarzda makammal, to'g'ri, asosli foydalanishga bog'liq bo'ladi¹. Zero, dars — fanni o'qitish didaktikasi va uning prinsiplariga javob bera olmaydigan bo'lsa, u hech qachon samarali bo'lmaydi.

Tasviriy san'atni o'qitishning pedagogik texnologiyasi — o'quvchilarga tasviriy san'at bo'yicha bilim-malaka berish, shu asosda shaxsni rivojlantirish qonun-qoidalarini o'zida mujassam etgan holda oldindan rejalashtirilgan natijani kafolatlaydigan pedagogik faoliyatdir desak, uning didaktik jarayoni va metodik yo'nalishi qay tarzda talqin etiladi?

Pedagogik texnologiya — murakkab jarayon sifatida qator o'qitish bosqichlaridan va, o'z navbatida, bu bosqichlarning har biri o'ziga xos amallardan iborat bo'ladi².

Agar biz tasviriy san'atning dars mashg'uloti, ya'ni 45 minutli vaqt ichida barcha imkoniyat, shart-sharoit, vosita, didaktika, metodik uslublardan (qanday darajaligidan qat'i nazar) foydalanib, kafolatlangan natija uchun amalga oshirilayotgan faoliyating barchasi tasviriy san'at darslarining pedagogik texnologiyasi bo'ladi.

¹B.N. Oripov. Tasviriy san'at ta'limida didaktika. N., 2008, 35-bet.

²N. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiya. T., «Moliya», 2003, 70—74-bet.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida asosiysi — bu kafolatlangan natija bo'yicha imkoniyat, shart-sharoit, vositalar, metodika va uslublar bo'lib, ularni tashkil etish — tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi va uning prinsiplarining asosiy vazifasiga kiradi.

Chunki maktab tasviriy san'atini o'qitish didaktikasi har bir dars mashg'uloti uchun, eng avvalo, berilayotgan bilim-malakalarning ilmiy asosda bo'lishini ta'minlaydi. Ilmiylik prinsipi — o'quvchilarga rasmi chiziladigan natura, obyekt, mavzu, voqeahodisalarни yoki tahlil qilinadigan san'at asari bo'yicha beriladigan har bir ma'lumotning ilmiy va fan ma'lumotlari asosida bo'lishini ta'minlaydi.

So'ngra beriladigan bilim-malakalar sistemali, ketma-ketlik asosida bo'lishi ta'minlanadiki, bu pedagogika yoki didaktikaning osondan—qiyinga borish prinsipi asosida olib boriladi. Bu jarayon avval osonroq tasvirlanadigan, oddiy predmetlar rasmini chizib, keyingi mashg'ulotlarda asta murakkablashtirib borish asosida quriladi. Bular tasviriy san'at o'quv dasturida berilgan mavzularning ketma-ketlik mazmunida o'z ifodasini topgan bo'ladi.

Shuningdek, tasviriy san'at bo'yicha o'quvchilarga beriladigan bilim-malakalar didaktikaning tarbiyaviylik prinsipiga amal qilingan holda olib boriladi. Chunki maktab tasviriy san'ati o'quv predmeti o'quvchilarni badiiy-axloqiy, estetik mehnatga, o'z xalqiga, Vataniiga, ota- bobolar ijodiga katta hurmat bilan qarashga o'rgatadi¹.

Yana tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasi va didaktikasi talabiga ko'ra, har bir dars — o'quvchilarga berilayotgan bilim va malakalarni shu darsning o'zida amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lib, darsning asosiy qismida berilgan yangi bilim va ma'lumotlar asosida rasm chizish amaliyoti bajariladi. Bu fanning ushbu imkoniyati va shart-sharoitiga ko'ra, uning dars texnologiyasida ijobiy o'zgarishlar namoyon bo'ladi.

Yana tasviriy san'atni o'qitishda g'oyat ahamiyatga molik bo'lgan didaktik prinsip — o'quvchilarning tasvirlash qobiliyati, bilimi, malakasiga mos holda o'qitishga shart-sharoit va imkoniyatlarni yaratishdan iboratdir. Bu prinsip o'quvchilarning barchasini rasm ishlashga va tasvirlar yaratishga jalb qilish imkoniyatini beradi.

¹R. Hasanov. Maktabda tasviriy san'atni o'rgatish metodikasi. T., «FAN», 2004, 83–98-bet.

Maktabda tasviriy san'at bo'yicha o'quvchilarga beriladigan bilim, malakaning ijodiy, faol, mustaqil va tashabbuskorlik asosida bo'lishiga alohida e'tibor beriladi. O'quvchilarga beriladigan tasviriy san'at bo'yicha bilim va malakaning oson, qisqa, tushunarli, ilmiy asosda bo'lishini ta'minlashda didaktikani ko'rgazmali o'qitish — ta'lim berish texnologiyasida eng asosiy didaktik prinsip sanaladi.

Maktabda o'qitiladigan tasviriy san'atning Davlat dasturi bo'yicha o'quv materiallarining hammasi ko'rgazmali o'qitishni talab qiladi. Chunki «Maktabda ko'rgazmasiz o'qitib bo'lmaydigan yagona o'quv fani — bu tasviriy san'atdir» deb doimo ta'kidlanishi ham bejiz emas. Shuning uchun tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida ko'rgazmalilik — oldin belgilangan maqsadga erishishni kafolatlay oladigan didaktik prinsipning eng asosiysi va eng samaralisi sanaladi.

Maktab tasviriy san'atini o'qitish texnologiyasidagi didaktik jarayon V.P. Bespalko ko'rsatib o'tganidek, yangi dars materialiga kirish, ya'ni o'quvchilarni yangi dars materialini qabul qilishga tayyorlash — motivatsiya jarayoni bilan boshlanadi. Bu o'quvchilarning yangi dars materialiga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birga, ularning dars davomidagi faolligini, mustaqilligini, tashabbuskorligi va ijodkorligini ta'minlash imkonini beradi.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida asosiy o'rinni uni o'qitish didaktikasi va metodikasi egallaydi. Chunki metodika va didaktika maktab tasviriy san'atidan o'quvchilarga bilim-malaka berishning eng asosiy va oxirgi pedagogik jarayoni sanaladi. Metodika — tasviriy san'atdan o'quvchilarga bilim-malakalar berishning eng oson, eng samarali pedagogik ta'sir ko'rsatuvchi vosita bo'lib, darsdagi oldindan belgilangan natijalarni kafolatlay oladigan jarayon hisoblanadi.

Bu o'rinda shuni aytish joizki, maktabda tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida qo'llaniladigan hozirgi zamon o'qitish metodlaridan bo'l mish:

- og'zaki bayon etish metodi;
- ko'rgazmali o'qitish metodi;
- amaliy ishlar metodi bo'lib, bu metodlarning har biri qator usullarga ham bo'linadi.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitishda eng ko'p ishlataladigan metod «*Og'zaki bayon etish*» metodi bo'lsa-da, «*Ko'rgazmali*

o'qitish» va «Amaliy ishlar» metodidan ham har bir dars jarayonida foydalilanildi.

Chunki tasviriy san'at o'quv fani o'ziga xos xarakteriga ko'ra, ko'rgazmasiz o'qitish mumkin bo'limgan o'quv fani hisob-lanadi. Yana bu o'quv predmetining pedagogik texnologiyasiga ko'ra, 45 minutli darsning yarmidan ko'pi amaliy ishlar bilan ta'minlanadi.

Maktabdagagi tasviriy san'at darslarida:

- «Og'zaki bayon etish» metodining suhbat, hikoya, savol-javob, ma'ruza kabi uslublaridan;
- «Ko'rgazmali o'qitish» metodini namoyish etish, illustratsiya va reproduksiya bilan ishlash, doskadagi rasm va ekskursiya kabi uslublardan;
- «Amaliy ishlar» metodining rasm ishlash, haykal ishlash, badiiy-amaliy san'at, kompozitsiyalar ustida ishlash, san'at asarlari tahlili, san'at asarlari yuzasidan insho, referat yozish kabi uslublardan foydalilanildi.

Xulosa qilib aytganda, maktabda tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasi o'zining oldindan belgilangan maqsadiga erishish uchun bu fanni o'qitish didaktikasi va metodikasidan a'lo darajada foydalana olishi o'qituvchi zimmasidagi asosiy vazifa bo'lib qoladi.

Buning uchun tasviriy san'at fani o'qituvchisi, eng avvalo, pedagogik texnologiya, uning mакtab tasviriy san'atini o'qitishdagi roli, o'rni, mazmun-mohiyatini, so'ngra mакtab tasviriy san'atini o'qitish didaktikasi, uning prinsiplarini va o'qitish metodlarini yaxshi bilib olishi, yana ulardan qachon, qaysi o'rinda, qanday mazmunda foydalinishni o'zlashtirib olishi zarur.

1.5. Tasviriy san'at darslarida pedagogik texnologiya va o'qituvchi

Pedagogika tarixidan ma'lumki, o'qituvchi haqida buyuk chek pedagogi Y.A. Komenskiy o'zining «Buyuk didaktika» asarida to'la va asosli ta'rif bergen. Uning ko'rsatishicha, muallim nutqining ilm manbayi ekanligini bolalar yaxshi bilgan holda, u o'zining diqqat-e'tibori, nutqi, hammaning e'tiborini o'ziga torta olishi, o'quvchilar diqqatini, qiziqishini uyg'ota olishi, ma'noli so'zlar bilan,

hamma narsani tashqi sezgi vositalari bilan anglab, anglatib tura olish qobiliyatiga, iste'dodiga ega bo'lishi kerakligi kabilarni ko'rsatib o'tadi¹.

Zamonamizning atoqli pedagoglaridan biri professor R. Hasanov maktab tasviriy san'at o'qituvchisiga ta'rif berar ekan, u quyidagilarni alohida ta'kidlaydi «Mahoratli o'qituvchi bo'lish uchun yuksak odob namunasiga ega bo'lishi, har qanday og'ir sharoitda ham o'zini tuta bilishi, sabr-toqatli, sahovatli, muruvvatli, ijodkor, mehnatsevar, halol, pok insofli, imonli, o'rganuvchi va o'rgatuvchi kabi yuksak ma'nodagi hislatlarni o'zida mujassam etgan pedagog-rassom bo'lishi kerakligini bildiradi»².

Bizning ko'p yillik kuzatuv-tajribalarimiz shuni ko'rsatdiki, hozirgi zamon maktablarining tasviriy san'at o'qituvchisi:

1. Shaxs sifatida — saxiy qalb egasi, ochiqko'ngil, to'g'ri so'zli, pok, halol, insoniyatning barcha yaxshi fazilatlarini o'zida mujassam eta olgan, ma'naviy to'q, hech narsadan qo'rqmaydigan, inson zotini, uning mehnatini, ijodini seva oladigan, hurmat qiladigan, qadriga yetadigan;

2. Ma'naviyatda — yuksak tasavvurli, tafakkurli, aqlli, dono va zakovatli, farosatli, tarbiyachi, tarbiyali, toza, ozoda, saranjomli va nafosatli, bosiq, og'ir, ko'pni ko'rgan, o'qigan, uqqan kabi hislatlarga ega bo'lishi;

3. Ilm-fan va ijodda — kitob ko'rgan, ilm bilgan, ko'p fanlarni o'rgangan, o'z fanini a'llo darajada biladigan, ijodkor rassom, faylasuf olim bo'lishi;

4. O'qituvchi pedagogika xususida — ta'lim-tarbiya nazariyasini yaxshi bilgувчи, pedagogika, psixologiya fanlarini chuqur o'rgangan, tasviriy san'at metodikasi bilan yaxshi qurollangan, tasviriy san'at darslarining pedagogik texnologiyasi, o'qitish didaktikasi va metodikasini yaxshi egallagan pedagog-rassom yoki tasviriy san'at o'qituvchisi bo'lishi;

5. Mehnat faoliyatida — mehnatsevar, shijoatli, ishbilarmon, tashkilotchi rahbar, bolalar bilan ishlashni yaxshi bilgувчи, har bir ishni oxirigacha yetkazuvchi, o'z qobiliyati, malakasini ishga

¹ Y.A. Komenskiy. Buyuk didaktika. T., 1975, 161-bet.

² R. Hasanov. Maktabda tasviriy san'atni o'rgatish metodikasi. T., «FAN», 2004, 204-bet.

sola oladigan, o‘zidagi barcha ijodiy salohiyatini o‘rgatuvchi ustoz bo‘lishi;

6. Siyosatda — siyosiy jihatdan yetuk, materialistik dunyoqarashga ega bo‘lgan, Vatanni, o‘z xalqini, uning barcha ijobiy hislatlarini, qonun-qoidalarini yaxshi anglab olgan, ruhiy jihatdan zamonning eng ilg‘or kishisi bo‘lishi;

7. Portretda — fiziologik va morfologik jihatdan baquvvat, qad-qomati kelishgan, chiroyli va yoqimli yuz-husnga ega bo‘lgan, ko‘z qarashlari, mimikasi kuchli, suyungani ham, g‘azablangani ham ko‘z qarashlarida, mimikasida aks eta oladigan, qo‘li «yugur-maydigan», yuz tuzilishi nutqida, nutqi esa yuzasida ifoda etilishi, kasbiga mos bo‘lsa-da, soch, soqollarini juda o‘stirib yubormasligi lozimki, u rassomgina emas, u pedagog hamdir;

8. Kiyinishda ham pedagog-rassomligini unutmaslik, toza, ozoda, saranjom, oddiy, zamonaviy, ya’ni oq ko‘ylak, qora kastum-shim, albatta, galstuk bilan, bosh kiyim mavsumga mos holda bo‘lishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Yangi pedagog texnologiyada ko‘rsatilishicha, pedagogik texnologiyaning loyihamochisi ham, uni amalga oshiruvchisi ham pedagogning o‘zidir.

O‘qituvchi — pedagogik texnologiyaning davlat buyurtmasiga mos keladigan ta’lim-tarbiyasi maqsadini belgilovchi va uni amalga oshiradigan didaktik sharoitini yaratuvchisidir. *O‘qituvchi* har bir dars mavzusiga ko‘ra, didaktik jarayonni hosil qiluvchisi, ta’lim-tarbiya berishni jadallashtirish, tezlashtirish, o‘quvchilarning bilim, malaka, ijodiy izlanish, faoliyatlarini rivojlantirish imkoniyatini kafolatlay oladigan mexanizmni yaratadi. *O‘qituvchi* — o‘qitishning tashkiliy shaklidan foydalanuvchi, o‘quvchilardagi ta’lim mazmuni va tarbiya ta’sirining qay darajada bo‘layotganini nazorat qilish kabi vazifalarni loyihalovchi va bajaruvchisidir.

Tasviriy san’at o‘qituvchisi maktabdag‘i san’at, madaniyat, dizayn, estetikaning targ‘ibotchisi, zamonning eng ilg‘or ziyolisi hisoblanadi.

Tasviriy san’at o‘quv fanining dars va ta’lim texnologiyasi talabiga ko‘ra, o‘qituvchi dadil harakat qiladigan, o‘ylab gapiradigan, toza, aniq nutq-tovushda qisqa, mazmunli, imo-ishoralaridan ko‘proq foydalana oladigan bo‘lishi maqsadga muvofiqdirdi.

Tasviriy san'at fani o'qituvchisi yaxshi tinglaydigan, mantiq chiqara oladigan, yana o'qishni, yozishni, gapirishni va chiza olishni yuksak darajada egallagan bo'lishi zarur. Umuman, tasviriy san'at o'qituvchisi o'zining ijodkorligi, tashabbuskorligi va adolatli bo'lishi bilan boshqa fan o'qituvchilaridan farq qiladi. Chunki u doimo rasm chizish, bevosita san'at asari yaratish bilan mashg'ul bo'lishi kerak. U har kuni biron yangilik yaratish taraddudida bo'ladi. Yana u o'z tashabbusi bilan tasviriy san'at kabinetini tashkil etadi. U har kuni biron narsa (didaktik material, ko'rgazma qurol) yasaydi. Natura fondini ko'paytirish bilan shug'ullanadi. Pedagogik mahoratini oshirib borishi uchun o'z ustida ishlaydi.

Tasviriy san'atning mahoratlari o'qituvchisi o'z darslarini zamonaviy pedagogik texnologiya asosida ishlashga moslashtirib boradi. Tasviriy san'atni o'qitishda o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyaning «Dars texnologiyasi»dan foydalangan holda:

- modulli o'qitish texnologiyasidan;
- tezlashtirib o'qitish texnologiyasidan;
- muammoli o'qitish texnologiyasi asosida o'quvchilarni mustaqillik, tashabbuskorlik va ijodkorlik asosida bilim-malaka olishga o'rgatadi;
- tabaqa lashtirib o'qitish texnologiyasi kabi prinsiplardan foydalanim, darslar samaradorligini oshirib boradi.

O'qituvchi o'quvchilarni yangi darsga, yangi o'quv materialiga olib kirishi, tayyorlashi uchun yangi pedagogik texnologiyaning motivatsiya deb ataladigan didaktik jarayonidan foydalananadi.

Motivatsiya — maktabda tasviriy san'atni o'qitishda eng asosiy didaktik jarayon bo'lib, bu o'qituvchidan o'z sohasi bo'yicha va boshqa o'quv fanlari materiallari bilan bog'langan holda har bir dars mavzusi materialiga o'quvchilar qiziqishini oshirish imkoniyatlarini yaratuvchi holatlardagi suhbat o'tkazishni ifoda etadi. Bu esa o'quvchilarning dars materialiga bo'lgan qiziqishi yuqori darajada bo'lishini ta'minlaydi.

Tasviriy san'at darslarida yangi pedagogik texnologiyadan foydalinish, asosan, o'qituvchining mahoratiga, ilmiy-ijodiy tafakkurining kuchli, serqirra, zamonaviy bo'lishiga va tashabbuskorligiga bog'liq bo'ladi. Agar o'qituvchi o'z kasbini, fanini yaxshi bilib, uni seva olsa, u albatta, ijodkor bo'lib, har bir yangilikdan foyda-

lanishga astoydil kirishadi. Bunday o‘qituvchi yangi pedagogik texnologiyaning mazmun-mohiyatini o‘rganib, uni o‘zining pedagogik faoliyatiga olib kiradi.

Yangi pedagogik texnologiyaning barcha prinsiplari, didaktik talablari, metodik yo‘nalishlari va uslublaridan maktabdagagi tasviriy san’at darslarida foydalanish imkoniyatlari juda keng bo‘lib, ularning har biri juda yaxshi samara beradi.

Faqat bu yerda pedagogik texnologiyada ko‘rsatilgan o‘quv-tarbiya vositalarini kuchaytirish kerakki, bu maktabda tasviriy san’atni o‘qitish didaktikasi materiallarini, ko‘rgazma qurollarini va natura fondini kuchaytirishni talab qiladi. Bu talab, asosan, maktabda davlat o‘quv dasturi talabiga javob bera oladigan tasviriy san’at kabinetini tashkil etishi va uning o‘quv bazasini mustahkamlab borishini taqozo etadi. Maktab tasviriy san’at kabinetni o‘qituvchining tashabbuskorligi va ijodkorligi, shijoati va mehnatsevarligi bilan tashkil etiladi.

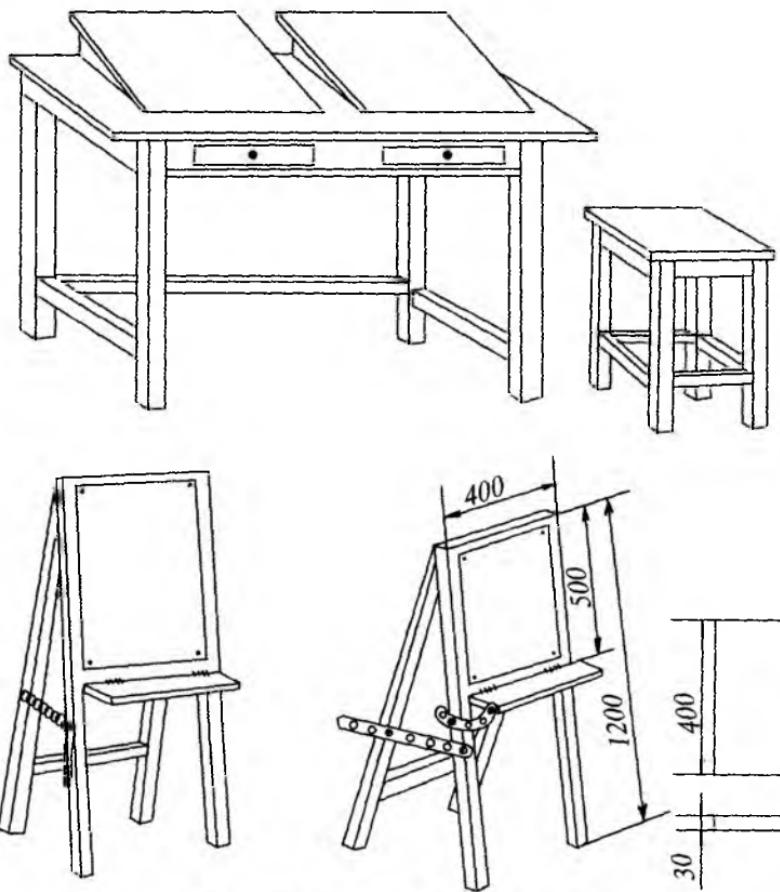
1.6. Tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasi va fan kabineti

Jahon pedagogikasining ulug‘ ustozi Yan Amos Komenskiy (1592—1670) o‘quvchilarga beriladigan bilim-malakalar ularning butun hayoti davomida zarur bo‘ladigan narsalarning hammasini dunyoviy maktablarda o‘qitishning didaktik asosini yaratib beradi¹. Bu g‘oya takomillashib, bugungi yangi pedagogik texnologiya konsepsiyasining yaratilishiga olib kelgan holda hozirgi zamona ta’lim-tarbiya tizimini yaratib, uning zamonga mos o‘qitish yo‘llarini ishlab chiqishga asos bo‘ladi.

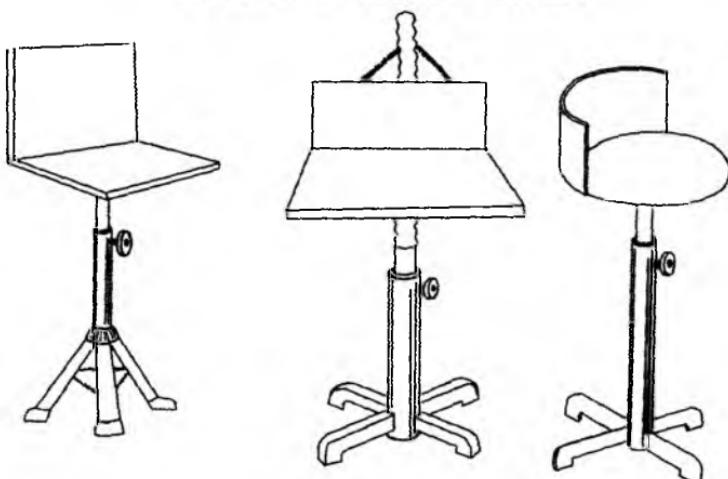
Y.A. Komenskiy o‘zining ta’lim-tarbiya didaktikasida o‘qitishning asosiy shakli — texnologiyasi sinf-dars sistemasini tavsiya etadi. Bu bugungi kunda «Kabinet sistemasi»ning yaratilishiga asos bo‘ladi.

Haqiqatan ham «Kabinet sistemasi» tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasidan tortib, uning didaktik va metodik asosidan foydalanishning eng muhim va samarali vositasi bo‘lib qolmoqda.

¹ Y.A. Komenskiy. Buyuk didaktika. T., 1975, 161-bet.

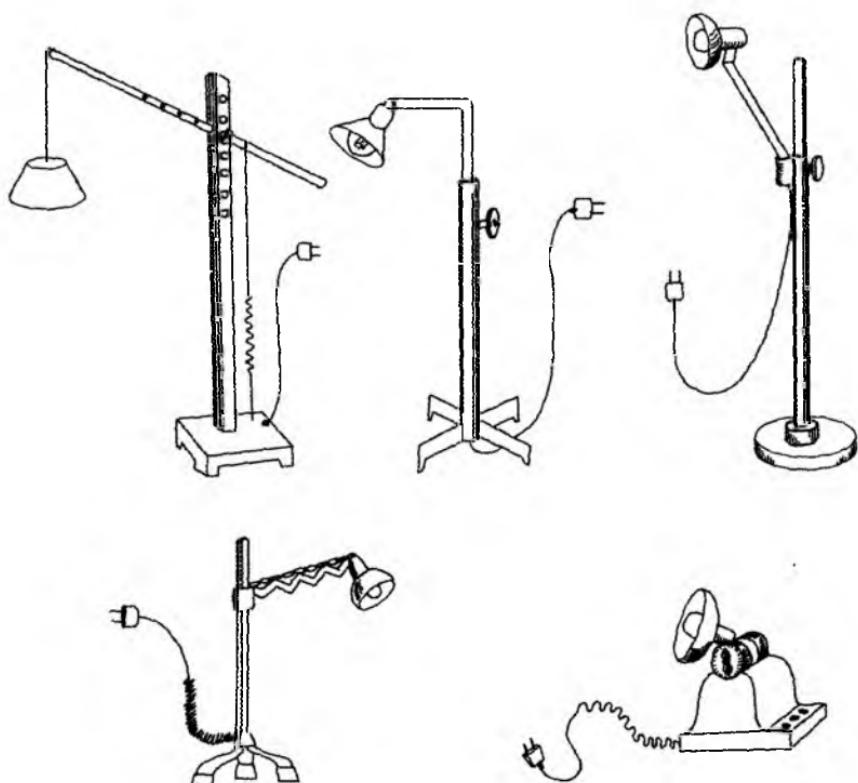

Rasm chizish stoli va molbertlari.

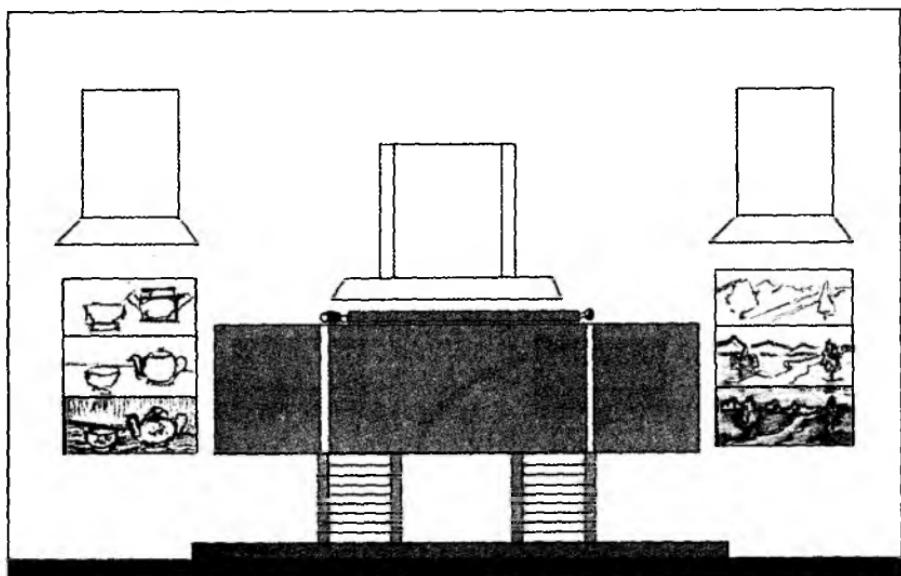

Natura qo'yish uchun podstavkalar.

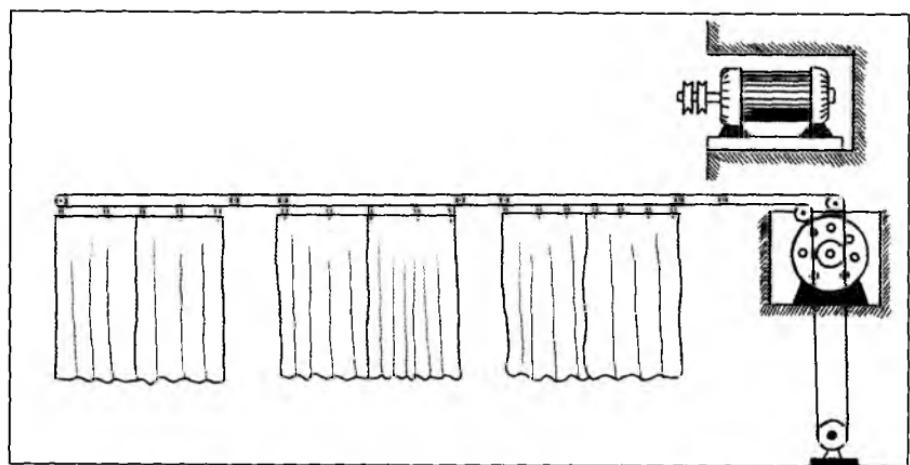
I-rasm. Tasviriy san'at mashg'ulotlari uchun texnik jihozlar.

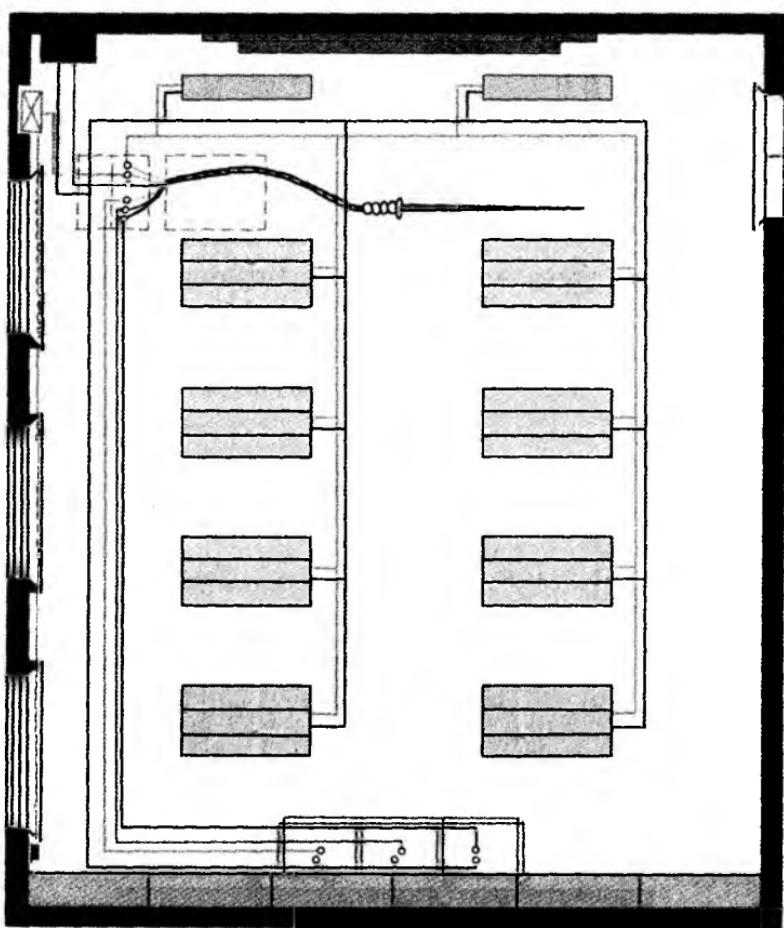
2-rasm. Naturadagi yorug'-soyalarni kuchaytirish-aniqlashtirish uchun yoritgichlar (reflektorlar).

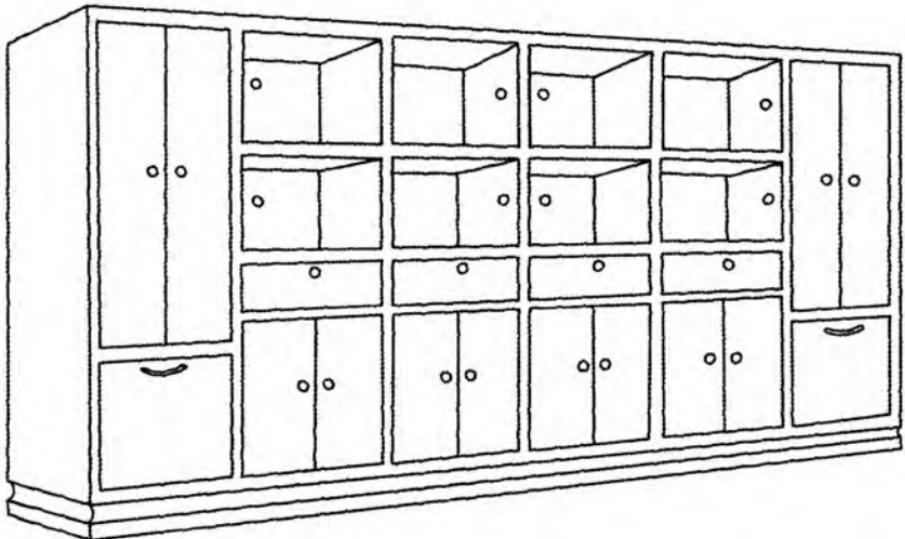
3-rasm. Tasviriy san'at kabinetining old tomon ko'rinishi.

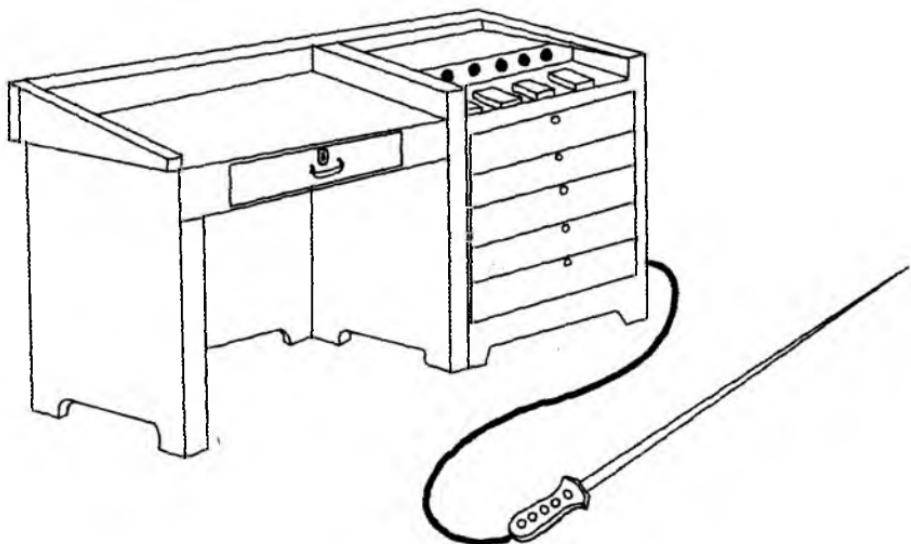
4-rasm. Deraza pardalarini yopishning texnik jihozlanishi.

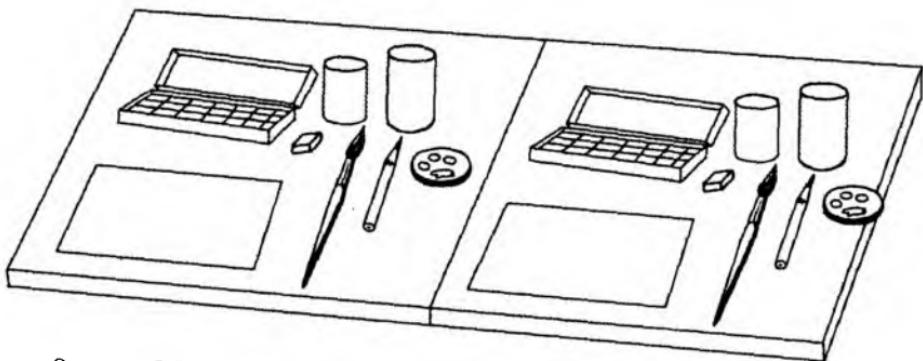
5-rasm. Tasviriy san'at kabinetining elektr manbalari chizmasi.

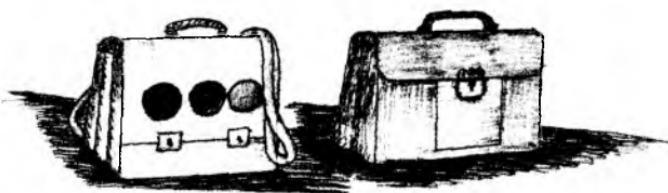
6-rasm. Tasviriy san'at kabinetining orqa tomoniga qo'yiladigan shkaf namunasi.

7-rasm. Tasviriy san'at fani o'qituvchisining ish stoli.

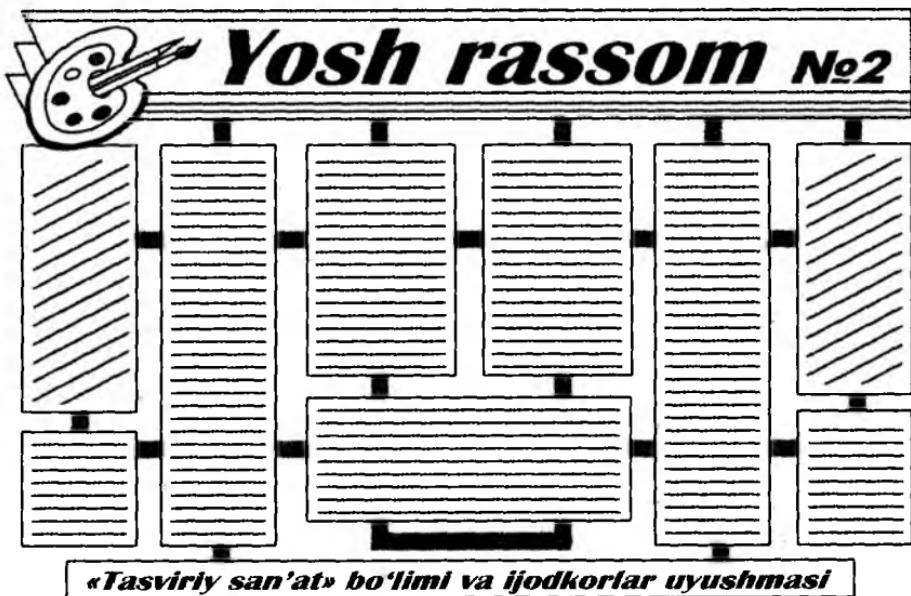
8-rasm. Maktab o‘quvchisining tasviriy san’at darsi jarayonidagi ish o‘rni.

9-rasm. Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilar foydalanadigan o‘quv-didaktik qurollar.

10-rasm. Tasviriy san'at kabineti stendi (namuna).

11-rasm. Tasviriy san'at kabinetining devoriy gazetasi (namuna).

Maktabda tasviriy san'at fani kabinetini tashkil etish uchun mutaxassis tasviriy san'at o'qituvchisi bo'lishi kerak. Kabinet Davlat standarti va o'quv dasturi talablariga javob berishi kafolatlanishi zarur. Bu talablar mazmuniga dastur mavzulari bo'yicha didaktik materiallar, texnika vositalari, ko'rgazma qurollar kiradiki, bular ham o'qituvchining dars jarayonidagi ta'lif texnologiyasidan foydalanishiga imkon beradi. Bu o'z o'rnida tasviriy san'at ta'limida kabinet sistemasi va undagi san'at ta'limida zarur bo'ladigan didaktik materiallar, ko'rgazma qurollar, natura fondi, texnik vositalar kabi o'quv-didaktik vositalar kerakligini ko'rsatib beradi.

Uzoq yillar davomida olib borilgan maxsus kuzatuv va tajribalardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, maktabda ko'rgazmasiz o'qitish mumkin bo'limgan yagona o'quv predmeti — bu tasviriy san'at fanidir. Kabinetsiz o'qitish ham mumkin emasligi to'la isbotlangan.

Chunki tasviriy san'at kabineti:

- tasviriy san'at o'quv fanining o'qitilishi sistemali, muntazam bo'lishini ta'minlaydi;
- fanga, uning dars-mashg'ulotlariga bo'lgan o'quvchilar qiziqliishi beqiyos oshishini kafolatlaydi;
- har bir dars-mashg'ulotni pedagogik texnologiya, didaktika va metodika jarayonlarining talablar darajasida bo'lishiga shart-sharoit yaratadi;
- dars, o'qitish va ma'lumot berish texnologiyalarini maqsadga muvofiq amalga oshirib, oldindan belgilangan natijalarga erishishni kafolatlaydi;
- dars va ta'lif texnologiyalaridagi o'quv-tarbiya vositalaridan o'qituvchining samarali foydalanish imkoniyatlarini yaratadi va oshiradi;
- o'qituvchining darsdagi umumi pedagogik faoliyatini systemaga solib turadi va darsdagi pedagogik texnologiyaning takomillashib borishini ta'minlaydi;
- yangi pedagogik texnologiyaning eng muhim didaktik jarayoni bo'lmish — motivatsiyadan unumli foydalanishga to'la imkoniyat yaratadi;
- darsdan tashqari olib boriladigan ta'limi va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, o'tkazish va ular samaradorligini oshirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi;

- tasviriy san'at o'qituvchisi predmetlararo va fanlararo bog'lanishini didaktik va metod jihatdan tartibga soladi hamda bu sistemada ishlashga to'la shart-sharoit yaratadi;
- tasviriy san'at o'qituvchisiga ijodiy muhit beradi va uning g'oyaviy, siyosiy, ilmiy takomillashuviga yetarli imkoniyat yaratadi;
- mактабда g'oyaviy, siyosiy, estetik va ma'naviy tarbiyaning rivojlanishiga, mактабning jihozlanishi va bezatilishiga, zamon talabida ko'rinishiga va boshqa badiiy-estetik talablarda rivojlanishiga eng muhim vosita va markaz bo'lib xizmat qiladi.

Maktabda tasviriy san'at kabinetini tashkil etish xona tanlashdan boshlanadi. Xona yorug', keng bo'lishi bilan birga, quruq, namligi kam bo'lishi lozim. U ikki xonadan iborat bo'ladi.

Xonaga rasm chizish stollari yoki maxsus molbertlar qo'yiladi. Unga maxsus yozuv doskasi qo'yiladi, xona neon lampalari bilan jihozlanadi.

Xonaning orqa tomoniga maxsus, oynali shkaflar qo'yiladi yoki maxsus stellajli shkaflar qilinadi. Xonaga natura quyish uchun maxsus 2—3 ta taglik (podstavka) tayyorlanadi.

Kabinet tasviriy san'atning amaliy ishlari uchun gipsli slepkalar, mulyaj, chuchelo, ro'zg'or, mehnat, o'quv qurollaridan iborat bo'lgan va boshqa didaktik materiallar, naturadagi yorug' soyalarni aniqlashtirish uchun yoritgich — safedlar va natura foni uchun turli rangdagi gazmol materiallar bilan ta'minlanadi. Yana akvarel bo'yog'i bilan ishslash uchun suv keltirishga chelaklar va o'quvchi-larning soniga ko'ra, stakan yoki shisha idishlar olinadi.

Xona o'tadigan dars mashg'ulotlari uchun kompyuter va ekranli texnika vositalari bilan ta'minlanadi.

Xona texnika vositalari bilan ishslash uchun maxsus elektromontaj qilinadi.

Tasviriy san'atning dastur materiallari bo'yicha tematik stendlar bilan jihozlanadi va bezatiladi.

Xonaga jahoning va O'zbekistonning atoqli rassomlari portretlari, ularning dastur materiallariga kiritilgan san'at asarlaridan namunalar qo'yiladi.

Stendlarda «Narsani o'ziga qarab rasm chizish», «Tematic kompozitsiyalar ishslash», «Badiiy-amaliy san'at» va «Haykal-taroshlik» ishlariga oid mavzuli amaliy ishlardan namunalar va didaktik-ko'rgazma materiallar beriladi.

Kabinet ish faoliyatini yaxshi yo‘lga qo‘yish uchun ish rejasি tuzilib, navbatchilik daftarlari yuritiladi.

Kabinetning muntazam ishlashi, undagi o‘quv-didaktik va ko‘rgazma materiallarini yaxshi saqlash va unumli foydalanish uchun har bir o‘quv yilining boshlanishida kabinetning ish yurituvchilarini tarkibi tuziladi. Tarkib tasviriy san’atni yaxshi o‘zlashtiruvchi, to‘garaklarda faol qatnashuvchi yuqori sinif faol o‘quvchilaridan tashkil topadi. Kabinet o‘z ish rejasiga ega bo‘lib, uning muntazam, sidqidildan bajarilishini o‘qituvchi nazorat qilib, tartibga solib boradi. Shuningdek, kabinetning natura fondini saqlash va uni ko‘paytirib borish uchun o‘qituvchi muntazam holda faoliyat ko‘rsatadi.

Nazorat savollari

1. «Texnologiya» deganda nimani tushunasiz?
2. «Texnologiya» qanday fan mazmunida ifodalanadi?
3. Bu tushunchaning paydo bo‘lishi va rivojlanishi tarixi haqida nima bilasiz?
4. Texnologiyaning fan sifatidagi maqsad va vazifalari nimadan iborat?
5. Pedagogik texnologiyani qanday tushunasiz?
6. Pedagogik texnologiya qanday mazmunda ifodalanadi?
7. Pedagogik texnologiyaning qanday turlari bor?
8. Pedagogik texnologiya bilan o‘qitish didaktikasining qanday bog‘liqlik tomoni bor?
9. «Motivatsiya» nima?
10. Tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasi deganda nimani tushunasiz?
11. Tasviriy san’atni o‘qitishda pedagogik texnologiyaning qanday turalaridan foydalilanadi?
12. Tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasida o‘quvchining roli, o‘rnini nimada ifodalanadi?
13. Tasviriy san’atni o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyaning qanday prinsiplaridan foydalilanadi?
14. Tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasida fan kabinetining ahamiyati qanday?
15. Tasviriy san’at kabinetida dars o‘tkazish texnologiyasi qanday mazmunda ifodalanadi?
16. Sinf—dars sistemasi qachon tashkil etilgan va u qanday rivojlanadi?

2.1. Didaktika xususida umumiy ma'lumot

Didaktikaning shakllanishi va uning tarixiy taraqqiyoti. Inson zoti borki, u o'z faoliyatida ma'lum darajada hayot va turmush tajribasini orttirib, bu tajribani o'zidan keyingi avlodlarga o'tkazib ketadi. Odamlar o'z hayot tajribasini keyingi avlodlarga qoldirishni turlicha xarakter va usullarda amalga oshiradilar. Buni «turmush va hayot darsi» deyishadi.

Kishilik jamiyati rivojlanishi bilan odamlar juda oddiy bo'lsada, mehnat qilishga kirishdilar. Asta-sekin o'g'il bolalarga ov, jang qilish, baliq ovlash; qiz bolalarga esa taom tayyorlash, idish-tovoq yasash, kiyim-kechak tikish kabi mehnatlar o'rgatiladigan bo'ldi.

Ibtidoiy jamoa davrida tarbiya aqliy va jismoniy turlarga bo'lingan. Hukmron sinf bolalariga aqliy tarbiya berildi. Bunday aqliy tarbiya maxsus maktablarda amalga oshiriladigan bo'ldi. Bu maktablarda bolalarga o'qish, yozish, o'lichash, yulduzlarni o'rganish bilimlari berilar edi.

Quldarlik jamiyatida bolalarga yer o'lichash, hosilni hisobga olish, inshootlar qurish, odamlarni davolash kabi sohalar bo'yicha bilim-malaka berildi. Shu davrda tovushlarni ifoda etadigan harflar yaratildi.

Shohlar saroyiga kotiblar tayyorlash odat tusiga kira boshladi. Bir qator xalqlarda dinlar ham paydo bo'ldi. Dinlar tez orada yetakchilik maqomiga ega bo'ldi. Endi diniy kitoblar yozila boshlandi. Natijada dunyoviy va diniy bilimlar maktablarning asosiy o'quv materialiga aylandi. Dastlab Qadimgi Yunonistonda davlat tasarrufidagi maktablar paydo bo'ldi. Bu maktablarda bolalar 7 yoshdan boshlab o'qitila boshlandi. 18—20 yoshdagи o'quvchilardan bilim-malakalari yaxshi bo'lgan o'quvchilar II bosqich maktablarda o'qishga o'tkaziladigan bo'ldi. Bu bosqichda o'quvchilarga harbiy bilimlar, falsafa, notiqlik o'qitilar edi.

O‘rtalasrlarga kelib, maktablar ancha takomillashdi. Bu davrda maktablar turli shakldagi texnologiyaga asoslangan, muayyan mazmunga ega bo‘lgan holda tashkil etilardi. Bu maktablarda dunyoviy, diniy bilimlar berilib, unda o‘qish, yozish, hattotlik, matematika, falsafa, siyosat, adabiyot, astronomiya kabi fanlar o‘qitiladigan bo‘ldi.

Diniy maktablarda zardushtiylik, budda, nasroniylik, islom bo‘yicha bilimlar o‘qitilar edi.

O‘rtalasrnning diniy maktablarida o‘qitish texnologiyasi asosan yod olish va yozib olish tizimida olib borilgan. Bu davrda diniy maktablarda ta’lim berish kengayib, ularda imlo, ritorika, diniy falsafa fanlari o‘qitilar edi. Ba’zi maktablarda arifmetika, geometriya, astronomiya, musiqa kabi fanlar ham o‘qitilgan.

XII—XIII asrlarga kelib diniy mavzudagi she’rlar mazmunini tushunib olishga o‘rgatadigan didaktika va texnologiyalar shakllandi.

Shuningdek, o‘rtalasrlarda Yevropadagi iqtisodiy taraqqiyot jamiyatga keng bilimli kishilar zarurligini keltirib chiqardi. Bu bir qator mamlakatlarda olimlar tashabbusi bilan universitetlarning tashkil topishiga olib keldi. Lekin bu universitetlarni diniy tashkilot o‘z mablag‘lari bilan ta’minlab, ularning hukmroniga aylanib qolishdi. Shu boisdan ham universitetlarning ilohiyot-diniy fakultetlari eng yirik va obro‘li fakultet bo‘lib hisoblanar edi.

Universitetlardagi ta’lim texnologiyasi darslarini professorlar o‘tadigan bo‘lib, ular ma’ruza matnini kitobdan o‘qib, uning mazmunini sharhlab berishardi. Yana bir qator universitetlarda talabalarga ma’ruza matni berilib, darslarda ular bo‘yicha savol-javoblar asosida testlar mazmunida muhokama qilinar edi.

O‘rtalasrlarda G‘arbiy Yevropada «Hunarmandlar maktabi», «Savdogarlar maktabi», «Cherkovlar maktabi» kabi maxsus maktablar ham faoliyat ko‘rsatgan. Ularning hammasi keyinchalik shaharlarda boshlang‘ich maktablarga aylanib ketdi. Bu maktablarda ona tilida o‘qish, yozish, hisob va diniy fanlar o‘qilib, darslar og‘zaki, yozma suhbat, savol-javob usullarida olib boriladigan texnologiyaga asoslangan. Hunar maktablarida amaliyot va malakalar uyga vazifa qilib berilar edi. Bu maktablarda kitobni o‘qib, so‘ng uning mazmunini so‘zlab beradigan dars texnologiyasi qo‘llanilgan.

Sharq mamlakatlarida esa VIII asrdan boshlab maktablarda islom dinining qonun-qoidalari o'qitiladigan bo'ldi. O'qitish faqat quruq yod oldirish texnologiyasi asosida amalga oshirilardi. Dars materiali esa faqat arab tilida bo'lgan. O'qituvchining asosiy didaktik materiali uzun kaltak bo'lib, bu kaltak o'quvchilarning tinchligini saqlash, diqqatini bir joyga jamlash, darsga e'tiborni qaratish va uy vazifalarini to'la bajarishga o'rgatadigan asosiy vosita edi.

Bu davrda mirzolar tayyorlaydigan maktablar ham tashkil topdi. Unda diniy ta'lif bilan birga dunyoviy ta'lif ham beriladigan bo'ldi. Bu maktablarda o'qitish, yozish, husnixat, hisob-kitob, geometriya (yer o'lhash), lug'at va imlo, ritorika fanlari o'qitilar edi. Darslar faqat arab tilida olib borilardi.

XI–XVI asrlarga kelib, G'arbiy Yevropada maktablarning rivojlanishi ancha samarali bo'ldi. Fransiya, Italiya, Angliya, Shveysariya, Chexiya kabi mamlakatlarda turli mazmundagi maktablar faoliyat ko'rsatib, undagi o'qitish texnologiyasi ham turlicha bo'lib keldi.

Faqat XVII asrga kelib, buyuk chek pedagogi Y.A. Komenskiy (1592–1670) haqiqiy dunyoviy maktablarni ilmiy jihatdan asoslab berdi. Y.A. Komenskiy «Onalar maktabi» (1632), «Didaktika» (1632), «Buyuk didaktika» (1633–1638), «Tillar va hamma fanlarning ochiq eshigi» (1631), «Fizika» (1633), «Astronomiya» (1632) kabi asarlarini yozib, ularda bolalarga ta'lif-tarbiya berish, sinf-dars tizimida o'qitish texnologiyasi va didaktik asoslarni ilmiy asosda bayon etdi.

Y.A. Komenskiy «Buyuk didaktika» asarida o'quvchilarga ta'lif va tarbiya berishning pedagogik asoslarini batafsil yoritdi.

«Didaktika» — yunoncha «tarbiyalayman» ma'nosini anglatsada, Y.A. Komenskiy o'zining barcha asarlarida bu atamani ta'lif-tarbiya nazariyasi o'rniда qo'llab keldi. Shunga ko'ra, o'zining sinf-dars tizimini asoslashda «didaktika» atamasini o'qitishning nazariy asosi sifatida qo'llab, u o'zining butun pedagogik qarashlarini jamlagan asarini «Buyuk didaktika» deb nomlaydi¹. Haqiqatan ham «Buyuk didaktika» dunyoviy maktablar tashkil etiladigan sinf-dars tizimini to'la asoslab bergen. Bu asarda o'qitishning oson,

¹ Y.A. Komenskiy. Buyuk didaktika. T., 1975.

qisqa, asosli va qiziqarli bo‘lishi ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, maqsadi, vazifasi, didaktik shart-sharoiti, imkoniyati, ta’lim va tarbiyaning ilmiy hamda amaliy ahamiyati kabi pedagogik masalalar to‘laqonli ifoda etiladi.

Y.A. Komenskiydan boshlab, dunyoviy maktablar, ulardagi ta’lim, tarbiyani tashkil etish va o‘tkazish jarayoni, o‘qitish texnologiyasi, usullarining barchasi «didaktika» atamasida talqin etiladigan bo‘ldi. Olimning ko‘rsatishicha, texnologiya — darsni tashkil etish va uni o‘tkazish qonun-qoidasini ifoda etadigan didaktikadir. Didaktika — dars jarayonida amal qiladigan prinsiplarni ifoda etuvchi shart-sharoit yoki hamma narsani o‘rgatish va o‘qitishning universal nazariyasini ifoda etadi.

Didaktika — barcha mamlakatlarning shahar va qishloqlarida o‘g‘il-qizlarning hammasini ilm olish, axloqni takomillashtirish, ularning butun umr davomida zarur bo‘ladigan narsalarning hammasini oson, qisqa, asosli o‘rgatiladigan haqiqiy va puxta o‘ylab tashkil etiladigan shart-sharoitdir, deb ko‘rsatiladi «Buyuk didaktika» asarida.

Y.A. Komenskiydan so‘ng o‘qitish didaktikasi bilan Yevropa-ning Jan Jak Russo (1712—1778), Iogann Genrix Pestalotssi (1776—1827), Adolf Disterveg (1790—1866), Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy (1824—1870) kabi atoqli pedagoglari shug‘ullanishdi. J.J. Russo erkin tarbiyaga asoslangan o‘qitish tizimini tavsiya etdi. U bola shaxsi erkinligini hurmat qilish, uning qiziqlishi va talablariga ko‘ra o‘qitish tizimini ishlab chiqdi. Bolani majburlab o‘qitishni qoralaydi.

Shveysariyalik pedagog I.G. Pestalotssi bolalarni umumta’lim xarakterida o‘qitishni ma’qullab chiqdi. U aqliy tarbiya bilan axloqiy tarbiyani birgalikda olib borishni ko‘rsatib o‘tdi. Uning bu nazariyasi ancha progressiv deb qaraladi.

Nemis pedagogi A. Disterveg didaktikasida o‘quvchilarning mustaqil ilm olishi nazariyasi oldinga suriladi. Shunga ko‘ra, u o‘quvchilarning o‘zi mustaqil bilim-malaka olishini eng zarur va o‘ta ahamiyatli ekanligini bayon etadi. A. Disterveg ta’lim-tarbiyaning haqiqatga, yaxshilikka va go‘zallikka xizmat qilishini ko‘rsatib, ta’lim bolalarni har tomonlama kamolotga yetishishiga va axloqiy tarbiyalanishiga xizmat qilish lozimligini ko‘rsatib beradi.

Rus pedagogi K.D. Ushinskiy esa ta'lim-tarbiyaning turli sohalari bo'yicha kuzatishlar olib bordi. U chet ellardagi maktablar tajribasini o'rGANIB, o'ZINING didaktik va metodik xulosalarini bayon etdi.

K.D. Ushinskiy didaktikasining asosiy mazmunida ta'lim jarayonida bolalarning ruhiy holati va yosh xususiyatlari alohida e'tiborga olinishi lozimligi ko'rsatiladi.

Shunga ko'ra, o'quvchilarning diqqatidan pedagogik talablar darajasida foydalanishni tavsiya etadi. U ta'lim jarayonida bolalar diqqatini ixtiyoriy va g'ayriixtiyoriy majburiy yoki passiv turidan o'z o'mnida foydalanish lozimligini ko'rsatib o'tadi. K.D. Ushinskiy o'quvchilardagi faol-ixtiyoriy diqqatni kuchaytirish va passiv diqqatga ko'mak berish lozimligini ta'kidlab, diqqatning har ikki turidan o'quvchilarning yoshiga ko'ra foydalanish lozimligini ham aytib o'tadi. U ko'rgazmali o'qitishga va didaktik materiallardan foydalanishga katta e'tibor beradi. O'qitishning tizimli, izchil, asosli bo'lishini ham alohida ta'kidlaydi.

Shuningdek, o'qitishning didaktik prinsiplari rivojiga ulug' rus yozuvchisi L.N. Tolstoy (1829—1910) ham o'z hissasini qo'shgan. U o'quvchilarni mustaqil, faol va ijodkorlikka o'rgatishning ta'lim jarayoniga alohida e'tibor berib, ta'limni o'quvchilar uchun juda qiyin ham, juda oson ham bo'lmasligi lozimligini ko'rsatib o'tadi. Dars materiali o'quvchiga ortiqcha qiyinchilik tug'dirsa, o'quvchi o'z kuchiga ishonmaydigan bo'lib qoladi. Dars materiali o'quvchiga haddan ziyod oson bo'lsa, o'quvchini zeriktiradi va darsga qiziqishi pasayib ketishi mumkinligini eslatadi. Shuning uchun dars materiali hayotiy, qiziqarli, o'quvchini mustaqil ishlashga unday oladigan bo'lishini aytib ta'kidlaydi.

Sho'rolar davrida ta'lim-tarbiyaga e'tibor berilib, 1920-yildan maktablar uchun darslik va dasturlar yaratila boshlandi. Bu davrda maktabda ta'lim texnologiyasi va didaktikasi bilan M. Danilov, I. Lerner, Y. Babanskiy, I. Ogorodnikov, V. Bespalko kabi pedagogolimlar shug'ullanib, ular ta'lim tizimini, o'qitish texnologiyasi va didaktik prinsiplarini turli nuqtayi nazardan hamda fanlar bo'yicha ilmiy jihatdan zamon talabiga ko'ra asoslab berishgan.

Xullas, XX asrga kelib, yer yuzida g'oyat samarali, takomillashgan sinf-dars tizimi va uni o'qitish texnologiyasi, didaktikasi va ta'lim berish metodlari rivojlanib, takomillashdi.

Bugungi kunda dunyo maktablariga, jumladan, mustaqil O'zbekiston maktablariga ham o'qitishning yangi pedagogik texnologiyasi kirib kelmoqda. Chunki O'zbekistonning mustaqillikka erishuvi mamlakat xalq ta'limi oldiga yangi, mustaqil fikr yurituvchi, tashabbuskor, ijodkorlik asosida faoliyat ko'rsatuvchi yetuk kadrlarni tayyorlashni asosiy vazifa qilib qo'ymoqda. Bu vazifani bajarish bo'yicha mamlakatimizda «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» kabi qaror va ko'rsatmalar ishlab chiqildi.

Davlatimizda bu hujjatlar asosida maktablarning barcha o'quv fanlari bo'yicha o'qitish konsepsiysi, Davlat standarti va dasturlari yaratilib, pedagogik faoliyatga kiritib kelinmoqda. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish qat'yan talab qilinadi. Shunga ko'ra, yangi pedagogik texnologiyani maktablarimiz faoliyatiga kiritishni taqozo qilmoqda. Chunki yangi pedagogik texnologiya maktablarimizdagi ta'lim-tarbiyani mustaqillik tashabbuskorlik va ijodkorlik asosida o'quvchilarga yetkazilishini ta'minlovchi asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Yangi pedagogik texnologiyaning mazmun-mohiyati o'qitishning didaktik prinsiplariga asoslanadi. Didaktik jarayon pedagogik texnologiyaning asosi bo'lib kelgan. Yangi pedagogik texnologiya dars va mashg'ulotlarni tashkil etishdan boshlab, uni o'tkazish va darsda o'quvchilarga beriladigan bilim-malakalarni sistemali, izchil, ilmiy, asosli va barcha sababli bog'lanadigan tomonlari bilan birga o'rganishning bosh mezoni bo'lib qoladi. Chunki o'qitish didaktikasi har qanday ta'lim-tarbiyaning maqsad- vazifasini, mazmun-mohiyatini, ularni amalga oshirish qonun-qoidalarini ifoda etadi.

Didaktika yunoncha «*didasca*» — «o'qitaman», bu so'zning sinonimi ham bo'lib, «*Paidewa*» — «*Tarbiyalayman*» ma'nolarini anglatadi.

«Didaktika» so'zi hozirgi paytda o'qitish nazariyasini ifodalaydi. Jumladan:

- «Didaktika» ta'lim-tarbiya tizimi va uning ilmiy asosining nazariy qismidir;

- Didaktika — o'quvchilarga *oson, qisqa, asosli* bilim-malaka berish tizimidir;

- Didaktika — ta'lim-malaka berishning tashkiliy shakli bo'lib, u bilim-malaka berishning didaktik shart-sharoitidir;

- Didaktika — o'quvchilarga puxta, izchil, ilmiy, asosli, qiziqarli, tizimli, zamonaviy va DTS talablarida bilim-malaka, ta'lim-tarbiya berishning ilmiy-pedagogik asosidir;
- Didaktika — har bir fan o'qituvchisining ma'lum qonun-qoidalar asosida faoliyat ko'rsatib, makteblarning oldiga qo'ygan ta'lim-tarbiya vazifalarini bajarishni kafolatlay oladigan pedagogik jarayondagi faoliyatidir.

Didaktika sinf-dars tizimining asosi bo'lib, har bir dars didaktik qonun-qoidalar asosida tashkil etilib, didaktik talablarga javob beradi. Darsning barcha qismlari ilmiy-pedagogik asosda bo'lishini ta'minlaydi.

Yuqoridagi ta'kidlab o'tilgan barcha ko'rsatmalar maktabda tasviriy san'atni o'qitishda ham amal qilinishi talab qilinadi.

2.2. Tasviriy san'at ta'limida didaktik tamoyillar

Ma'lumki, didaktika — jahon pedagogikasining ta'lim-tarbiya berish sohasi bo'lib, o'quvchilarga bilim va malaka berishning oson, qisqa va asosli bo'lishini ta'minlovchi didaktik sharoitni yoki o'qitishning pedagogik nazariyasini ifoda etadi. Chunki didaktika — o'quvchilarga bilim va malaka berishni, ularni o'qitish tizimini, ta'lim berishning tashkiliy shakli va shart-sharoitini ifoda etib, o'qitishning pedagogik texnologiyasi hisoblanadi.

Shuningdek, didaktika — o'quvchilarga berilayotgan ta'lim va tarbiyani oson, qiziqarli, ilmiy asosda, puxta, tushunarli bo'lishini ifoda etib, berilayotgan nazariy ma'lumotlarning tizimli, izchil, muntazam bo'lishini ta'minlash uchun eng samarali uslub-metodlarda ko'rgazmali, nazariyot bilan amaliyotning birligini ta'minlab, mavzularni bir-biriga va boshqa o'quv fanlari bilan bog'langan holda o'qitishni ifoda etadi. Shu boisdan o'qitishning didaktika masalasi bilan barcha o'quv fanlarining atoqli pedagog olimlari shug'ullanib kelishgan.

O'qitishning didaktikasi va uning prinsiplari masalasini Y.A. Komenskiy o'zining «Buyuk didaktika» asarida mukammal, aniq asoslangan ilmiy xulosalar beradi. Chunki Y.A. Komenskiy jahon pedagogikasiga o'qitishning va ta'lim-tarbiya tizimining eng izchil, samarali va ilg'or didaktik jarayonlari, prinsiplari va metodlarini ko'rsatib berdi.

Bugungi kunda ta’limning «Didaktik jarayon pedagogik texnologiya asosi sifatida»¹ qo’llanilib, u yangi pedagogik texnologiyani amalga oshirishda ham o‘qituvchi faoliyatining asosiy va eng muhim bosqichi bo‘lib qolmoqda. Yangi pedagogik texnologiya bilan muntazam shug‘ullanib kelayotgan o‘zbek pedagoglaridan biri N. Saidahmedov o‘zining «Yangi pedagogik texnologiya» asarida «O‘qituvchi faoliyatining muhim bosqichi — bu didaktik jarayonni loyihalash hisoblanadi. Aynan shu didaktik jarayon pedagogik texnologiyaning asosini tashkil qiladi»² deb yozadi. Haqiqatan ham dars o‘quvchilarni yangi materialni qabul qilishga tayyorlashda yangi motivatsiyani tashkil etishdan boshlanadi.

Bu haqda akademik V. Bespalko ham aytib o‘tganidek, o‘qituvchi, eng avval, yangi mavzu bo‘yicha beriladigan bilim va malakalarni o‘zlashtirishga o‘quvchini tayyorlaydigan shart-sharoitni — motivatsiyani tashkil etmog‘i lozim.

Bu, ayniqsa, tasviriy san’atni o‘qitishda alohida mazmun kashf etadi. Chunki har bir rasm chizish mashg‘ulotida o‘quvchilarni yangi dars materialini qabul qilishga tayyorlaydigan maxsus didaktik jarayon namoyon bo‘ladi. Har bir yangi dars mashg‘uloti uchun rasm chiziladigan natura, obyekt yoki tematik kompozitsiya uchun maxsus didaktik material tayyorlanib, u ilmiy asosda tahlil qilinadi va uni tasvirlashning eng oson, qulay yo‘llari sinf doskasida yoki ko‘rgazmalar vositasida ko‘rsatib, tushuntirib beriladi.

Tasviriy san’atni o‘qitishda yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek yoki V. Bespalko ta’kidlaganidek, «Didaktik jarayon har bir darsni boshlashdan oldin o‘quvchilar diqqatini jalb qila oladigan faoliyat bosqichi — motivatsiyani vujudga keltirishdan boshlanadi. Ana shu motivatsiya bosqichi o‘quv-bilish faoliyatining kaliti hisoblanadi».

Bu davrni fan o‘qituvchilari har xil o‘tkazadilar. Tasviriy san’at o‘qituvchilarining juda kam qismi bu jarayonni biladi va amalga oshiradi. Buning asosiy sababi, birinchidan, o‘qituvchi bu jarayonni tashkil etish uchun bugungi maktablarda tasviriy san’at o‘quv fani uchun didaktik materiallar va natura fondi yo‘q. Ikkinchidan, tasviriy san’at o‘quv fanini dastur talabida o‘qitish uchun tasviriy

¹ N. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiya. T., 2003, 59-bet.

² O’sha yerda, 59-bet.

san'at kabinetni bo'lishi shart. Shu boisdan mактабда tasviriy san'at o'quv predmetini o'qitish uchun ish boshlayotgan o'qituvchi birinchi o'rinda mактабда Davlat ta'lim standarti va dasturi talabiga javob bera oladigan tasviriy san'at kabinetini tashkil etib, uni didaktik materiallar va natura fondi bilan ta'minlashga kirishishi lozim. Mактабдаги tasviriy san'at kabinetni va undagi didaktik materiallar bazasi o'quvchilarni yangi darsga tayyorlashda o'qituvchiga darsni tashkil etishdagi didaktik jarayonning samarali bo'lishida yaxshigina shart-sharoit va imkoniyat yaratса, o'quvchilarning yangi dars materialini qabul qilishdagi faolligini va qiziqishini ham oshiradi.

Tajribalar va ilmiy kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, darsning eng muhim didaktik jarayoni bo'lmish — darsning oldiga qo'ygan maqsadi va vazifasiga ko'ra uni tashkil etish didaktik jarayon — motivatsiyaga ko'plab tasviriy san'at o'qituvchilari yaxshi e'tibor berishmaydi. Shuningdek, o'qituvchilar darsni olib borishning didaktik talablariga ham e'tiborsiz qarashadi. Bu dars-mashg'ulotlarning samarasiz bo'lishiga olib keladi. Chunki tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida uning didaktik prinsiplari va didaktik materiallari boshqa fanlardan ko'ra zarurroq va ahamiyatliroqdir. Lekin bugungi kunda mактабда tasviriy san'atni didaktik talablar darajasida o'qitish uchun asosiy va eng zarur didaktik materiallar va ko'rgazmali qurollar yetishmaydi. Zero, tasviriy san'at o'quv predmetining didaktik va ko'rgazma materiallari bilan biror-bir korxona yoki savdo shoxobchalari shug'ullanmaydi. Buning ustiga mактаблардаги tasviriy san'at darslarini tasviriy san'atdan mutlaq bexabar o'qituvchilarga berib qo'yish ham hozirgacha davom etmoqda.

Shu boisdan, eng avval, mактабда tasviriy san'at darslarini mutaxassis rassom-pedagoglar olib borishini ta'minlab, darslarni faqat tasviriy san'at kabinetida o'tkazishni yo'lga qo'yish kerak. Mактабда tasviriy san'at kabinetini tashkil etish bo'yicha mam-lakatimizda yetarlicha tajriba to'plangan. Mактаб tasviriy san'at kabinetini tashkil etish bo'yicha qator metodik qo'llanmalar yaratilgan¹.

¹R. Hasanov. Tasviriy san'at mashg'ulotlarini takomillashtirish. T., 1986.

Bugungi kunda Davlat dasturi va standarti bo'yicha tasviriy san'atdan beriladigan bilim va malakalar ilmiy, izchil, tizimli, bir-biriga va amaliyot bilan bog'langan holda bir butun ongli, faol, barcha sababli bog'lanadigan tomonlari bilan o'rganilishi imkoniyatiga ega bo'lgan didaktik sharoit asosida tasviriy san'at o'qituvchisi mактабда tasviriy san'at kabinetini tashkil etib, uni natura fondi bilan ta'minlashni muntazam holda olib borishi va tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi prinsiplariga to'la amal qilib bora olishi bilangina yaratiladi.

Maktab tasviriy san'atini o'qitishda quyidagi didaktik tamoyil-lardan foydalaniлади.

1. Ta'limdagi ilmiylik prinsiplari

Dunyoviy maktablarda o'qitishning birinchi asosi – ilmiylikdir. Chunki bu maktablarda beriladigan bilim va malakalar aniq, haqqoniy, har tomonlama ilmiy jihatdan asoslangan bo'ladi. Bu masalada buyuk chex pedagogi Y.A. Komenskiy ham alohida to'xtalib, «Beriladigan bilim zohiri emas, balki haqiqiy, yuzaki emas, balki asosli bo'ladi... Inson birovning fikri bilan emas, balki o'z aqli bilan ish qilsin, narsalar haqida boshqalarning fikrini kitobdan o'qib tushunish yoki hatto yodlab olib, aynan takrorlab berish bilangina cheklanmasin, balki unda narsalarning mohiyatini yangilay olish qobiliyati o'ssin, u narsalar to'g'risida haqiqiy ilmiy bilimga ega bo'lib, ulardan turmushda foydalana olishni o'rgansin», deb ta'kidlaydi¹.

Shunga ko'ra, maktabda o'qitiladigan tasviriy san'atning eng asosiy va bosh maqsad-vazifasi o'quvchilarga rasm chizishning ilmiy asoslarini o'rgatishdan iboratdir. Bu ilmiylik rasm chizishni o'rgatish bo'yicha beriladigan ma'lumotlar aniq, to'g'ri, haqqoniy, har tomonlama asoslangan, bir-biri bilan va barcha sababli bog'lanadigan tomonlari bilan aloqada bo'lgan holda predmetni o'rganish orqali boshlanadi. Chunki tasviriy san'at darslarida tahlil qilinadigan narsa, obyekt, san'at asarlari haqida o'quvchilarga beriladigan ma'lumotlar ularning aqliy jihatdan o'sishiga, moddiy olamni ilmiy asosda tushunishga, narsalarning shakli, tuzilishi rang-tuslarini aniq

¹ Y.A. Komenskiy. Buyuk didaktika. T., 1975, 17-bet.

bilishga, ulardagi xarakterli elementlarni ko‘ra olishga o‘rgatiladi. Shu boisdan tasviriy san’at fani o‘qituvchisining o‘zi ham berila-yotgan bilimlarni tub mohiyatigacha ilmiy asosda bilib olgan bo‘lishi talab etiladi. Tasviriy san’atni rasm chizish mashg‘ulotlarida o‘quv-chilar tasvirlanadigan narsa va voqealarning shakllanishidan bosh-lab, ularning yaratilishi, undagi odamlar mehnati va ijodi haqida, yana ularning tasvirini yaratishdagi kontur chiziqlar, shakl, soya-yorug‘lar, chiziqli va havo perspektivasi, kompozitsiya, ranglar va ularning tuslanishi bo‘yicha aniq, ishonarli, amaliyat uchun zarur bo‘ladigan ilmiy bilimlarni olishi zarur.

Rasm chizishning ham o‘ziga xos ilmiy asosi borligini hamma yaxshi biladi. Lekin uni hamma ham ongli, ilmiy asosda o‘rgana olmaydi. Ana shu ilmiy asosni o‘rgatishni tasviriy san’at o‘qituvchisi o‘zining ilmiy salohiyati, amaliy tajribalari, metodik va didaktik tayyorgarligi asosida amalga oshiradi. Shu boisdan aytish joizki, tasviriy san’at o‘qituvchisi bo‘lib yetishish ham ancha murakkab faoliyatdir. Shuning uchun tasviriy san’at o‘qituvchisini tayyorlashda pedagogika, psixologiya, tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi o‘quv fanlari oliy maktablarda ancha chuqur o‘qitiladi.

Tasviriy san’at o‘qituvchisi o‘z darslarini ilmiylik prinsipida o‘qitilish samaradorligini oshirishda eng ahamiyatli vosita — o‘qituvchini ilmiy va metodik adabiyotlar bilan ta’minlashdir. Shuningdek, o‘qitish didaktikasining ilmiylik prinsipi — tasviriy san’at o‘qituvchisining faqat ijodkorlik asosida faoliyat ko‘rsatishini ham talab qiladi. Bularning barchasini ilmiy asosda amalga oshirishning eng samarali yo‘li — bu maktabda tasviriy san’at kabinetini tashkil etish va unda zaruriy nazariy va metodik adabiyot-lar fondini bunyod etishdir.

2. O‘qitishning tarbiyaviylik prinsiplari

Ma’lumki, tarbiya masalasi har qanday ta’limning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu boisdan maktab o‘quv fanlarining eng birinchi vazifasi o‘quvchilarga ilmiy asosda ta’lim berish bo‘lsa, uning yana bir eng muhim vazifasi zamon talabiga ko‘ra tarbiya berishdir.

Maktabda tasviriy san’at o‘quvchilarga mukammal, har tomon-lama tarbiya berish imkoniyatiga ega bo‘lgan asosiy o‘quv fani

hisoblanadi. Tasviriy san'at mashg'ulotlarida, eng avval, o'quvchilarni qunt bilan tinglashga va sabr-toqat bilan amaliy ishlarni bajarishga o'rgatiladi. Shu boisdan darsda ozodalik, ishlatilayotgan daftar, qalam, rezina o'chirg'ichlar, bo'yoq va suvlarni ifloss-lantirmay ishlatish talab qilinadi. Yana darsda tasvirlanadigan natura predmetning tasvirini toza, chaplab yubormay, shakl va yorug'-larni, soyalarni, rang-tuslarni aniq, odamga yoqadigan holda chirolyi tasvirlashga o'rgatiladi. Bunday mashg'ulotlar o'quvchilarni go'zallikka chorlaydi. Shu boisdan ham tasviriy san'at o'quv fani maktab o'quvchilarini estetik jihatdan tarbiyalaydigan asosiy o'quv predmeti ham sanaladi.

O'qituvchi rasm chiziladigan narsa va voqealar haqida suhbatlar o'tkazadi. Bu suhbatda o'qituvchi rasm chiziladigan natura-buyumni ko'rsatib, undagi o'ziga xos chirolyi ko'rinish, chirolyi rang, chirolyi elementlar va geometrik shakllarning o'ziga xos go'zalligi va nafisligi haqida ma'lumot beradi. Yana predmetdag'i inson mehnati, bu mehnat yaratgan go'zallik, san'at, buyum va undagi san'atning odamlar, jamiyat uchun qanchalik ahamiyatga ega ekanligi haqida ma'lumotlar beriladi.

Inson yaratgan chirolyi va go'zal narsalar, buyumlarni yaratishda ularga tabiat beradigan shakl, rang, tus, husn va nafislik haqida o'quvchilarga ma'lumotlar berilar ekan, bular, albatta, bolalar qalbida g'oyat go'zal his-tuyg'ularni uyg'otadi. Ko'rinish turibdiki, agar o'qituvchi rasmi chiziladigan natura, obyekt, kompozitsiya tah-lilini yuqori saviyada, ilmiy asosda, barcha sababli bog'lanadigan tomonlari bilan asoslab o'tkaza olsa, bu darsda o'quvchilar rasm chizish bo'yicha bilim oladi. Bunday narsadan yuksak saviyada estetik zavq olib, ham inson mehnati va san'atiga qoyil qoladi. Buyumning odamlar va jamiyat uchun yaratilganini bilib, ularning yaratuvchilariiga bo'lgan hurmati orta boradi.

Bunday dars mashg'ulotlarida o'quvchilar tasvir etilayotgan narsa va voqealar haqida ilmiy ma'lumotlarga ega bo'ladi. Bu ma'lumotlar o'quvchilarning materialistik dunyoqarashini o'stiradi, dars materialiga bo'lgan qiziqishini orttiradi. Ikkinchidan, o'quvchilar estetik, mehnat va vatanparvarlik, tabiatga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalanish imkoniyatiga ham ega bo'ladilar.

Maktabdag'i tasviriy san'at dasturida rassomlar ijodi va ularning yetuk san'at asarlari ham keng mazmunda o'rganilishi vazifasi

kiritilgan. Bu mashg‘ulotlarda o‘quvchilar rassom va ularning san’at darajasiga ko‘tarilgan ijodiy faoliyati vositasida odamlarni yaxshilikka, to‘g‘rilikka, halol-poklikka boshlaydigan, odamlar qalbiga go‘zal his-tuyg‘ular soladigan, odamlarni mehnatga, ijodga, yuksak ma’naviy tuyg‘ularga chorlaydigan voqealarni ko‘radilar va voqealarning haqiqiy insoniy qahramonlari bilan tanishadilar.

Xullas, inson bolasini eng go‘zal tuyg‘ularga, eng yuksak ma’naviyatga san’at boshlaydi. Bunga tasviriy san’at o‘quv predmeti asos soladi, uni rivojlantiradi. Tasviriy san’at — mактабда o‘qитиладиган барча o‘quv fanlarining oson, qisqa va asosli o‘qитилишига yordam beradi va tarbiyaning barcha turlarini amalga oshirishning to‘la ham nazariy, ham amaliy jihatdan shart-sharoit yaratuvchi fan sifatida ancha qadimdan e’tirof etiladi.

Rafaelning «Sikstin madonnasi», P. Benkovning «Dugonalar», K.P. Bryullovning «Pompeyning so‘nggi kuni», I. Levitanning «Oltin kuz», O. Rodinning «Doimiy bahor», O‘. Tansiqboyevning «Jonajon o‘lka», R. Ahmedovning «Onalik tongi», B. Jalolovning «Abadiyat gumbazi ostida», M.Nabiyevning o‘zbek allomalari portretlari, J. Umarbekovning «Inson aql-zakovati» kabi rangtasvir asarlari, I. Jabborovning «Amir Temur» haykali, A. Rahmatullayev va boshqalarning «Alpomish», «Mirzo Ulug‘bek» haykali kabi asarlar borki, ularni o‘rganish jarayonida tasviriy san’at, uning tur va janrlari haqida nazariy bilim-malaka olish bilan o‘quvchilar rassomlik kasbi, o‘zbek xalqi va uning tarixiy taraqqiyoti, milliy san’ati va madaniyati, shuningdek, jahon xalqlari san’ati, madaniyati bo‘yicha ham bilim va malakalar oladilar.

Xullas, tasviriy san’at o‘quv predmetining qaysi bir turdagи mashg‘uloti bo‘lmasin, unda o‘quvchilarga grafik bilim va malaka beradi. Shu bilan birga, dunyoviy bilim beradi va estetik tarbiyadan boshlab mehnatga muhabbat, Vatanga sadoqat, xalqiga, millatiga mehr tuyg‘ulari ruhida tarbiyalaydi.

3. O‘qitishning ketma-ketligi va ta’limdagи sistemalilik prinsiplari

Ma’lumki, maktab o‘quv fanlarining barchasi bo‘yicha beriladigan bilim va malakalar osondan qiyinga borish tizimida, mavzularning ketma-ketligi ta’minlanib, berilayotgan bilim va

malakalarni ma'lum bir yo'nalishda, ilmiy izchil, muntazamligi ta'minlangan holda, ya'ni bir-birini to'ldirishi va yangi bilim olishga zamin hozirlashiga asoslangan holda o'qitiladi. Bu tizimda o'qitish bo'yicha didaktikaning asoschilaridan biri Y.A. Komenskiy alohida to'xtalib, «Izchillikka rioya qilib o'qitish lozim, toki, bugun o'r ganilgan bilimlar kecha o'r ganilganlarni mustahkamlasın, ertaga o'r ganadiganiga zamin hozirlasın»¹, deb yozadi.

Didaktikaning bu prinsipi bugungi maktablarda ham barcha o'quv fanlarini o'qitishda asosiy o'quv sistemasi sifatida qo'llanib kelinmoqda.

Maktab tasviriy san'atini o'qitishda ham bu prinsip eng samarali, eng faol tizim bo'lib, bu o'quvchilarga rasm chizish bo'yicha nazariy-amaliy bilim va malakalar berishda eng muhim didaktik prinsip bo'lib qoladi. Chunki tasviriy san'atning dars mashg'ulotlarida o'quvchilarga rasm chizishni o'rgatish eng murakkab va eng asosiy vazifa bo'lib, uni amalga oshirish o'ziga xos qonun-qoidalarni talab qiladi. Shunga ko'ra, aytish joizki, maktabda o'qitiladigan tasviriy san'atning shu prinsipda o'qitilishini uning o'qitish didaktikasi ham qat'ian talab qiladi.

Masalan, «Narsaning o'ziga qarab rasm chizish» darslarida o'quvchilar realistik rasm chizish asoslaridan nazariy va amaliy bilim va malakalar oladilar. Chunki bu mashg'ulotlarda o'quvchilar hajm, kub, prizma, silindr, shar kabi geometrik shakllarni va shunday shakldagi predmetlarni tasvirlash bo'yicha dastlabki bilim va malakalar oladilar. Bu mavzular bo'yicha darslar shunday sistemada qo'yiladi, 1-mashg'ulotda hajm va hajm birligi sifatida qabul qilingan «Kub» rasmini chizish o'rgatiladi. Bu mashg'ulotda o'quvchilarga barcha tomonlari teng bo'lgan kubning uchta tekisligining, ya'ni oldi, bir yoni va ustki tomonlari ko'rindigan holatda tasvirlab, hajmli shakl-rasm hosil qilish o'rgatiladi.

Darsda o'quvchilar ma'lum masofada turuvchi predmetning uch tomonini ko'rish mumkinligini ham bilib oladilar. Keyingi darsda prizmatik shakldagi buyumlar rasmini qalamtasvida ifodalash bo'yicha bilim-malakalar beriladi. So'nggi darslarda

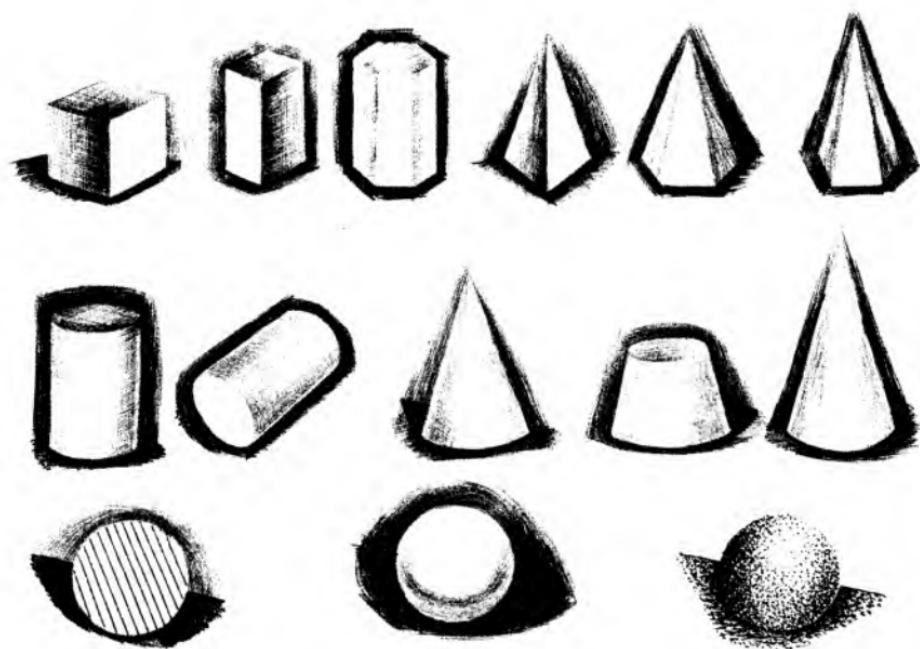
¹ Y.A. Komenskiy. Buyuk didaktika. T., 1975, 17-bet.

o'quvchilarga buyumlar sirtini asta-sekin burash o'rgatiladi. Bu jarayon ko'pyoqlilar rasmini chizish bilan amalga oshiriladi. Bu mashg'ulotlarda o'quvchilar shakl sirtini ma'lum qismlar, ya'ni ko'pyoqlilarni qirralari bo'yicha bajaradilar. Shu bilan o'quvchilar predmetlar sirtini o'rganib, yorug'-soyalar vositasida sirtlarni burashni o'rganadilar. Navbatdagi mashg'ulotlarda o'quvchilarga silindr rasmini chizish asosida sirtlarni qirrasiz holda burash o'rgatiladi. Natijada o'quvchilar silindr rasmini chizish bilan predmetlar sirtini o'ng va chap tomonlarga burashni shtrixlar vositasida amalga oshirish bo'yicha bilim va malakaga ega bo'lishadi (12—21-rasmlar).

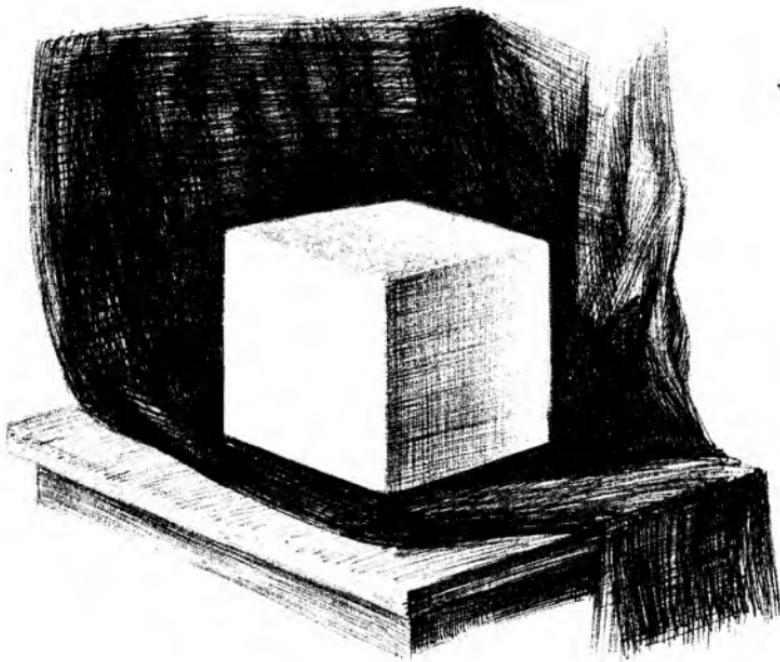
Keyingi vazifa predmet sirtlarini barcha tomonlarga, ya'ni o'ngga va chapga tomon, yuqoriga va pastga tomon burashni o'rgatish bo'lib qoladi. Bu ko'nikma shar rasmini chizish asosida amalga oshiriladi. Shar rasmini chizish, asosan, doira-aylana chizib, uni yorug'-soyalar asosida va shtrixlar vositasida shar shakliga keltirishdan iborat bo'ladi.

Natijada geometrik shakllar va ular shaklidagi predmetlar rasmini chizishdagi bu ketma-ketlik o'quvchilarni rasm chizishga o'rgatishning eng samarali yo'li ekanligi ish tajribalarda va maxsus kuzatuvchilarda ko'rilib, bu tizim tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi vazifalariga kiritilgan. Tasviriy san'at o'quv predmetining amaliy san'at, tematik kompozitsiyalar ustida ishlash, haykal-taroshlik va rassomlar ijodini o'rganish, san'at asarlari bilan ishlash mashg'ulotlarining barchasida bilim va malaka berish albatta ketma-ketlik didaktik prinsipi asosida amalga oshiriladi. Bu osondan qiyinda borish tizimida bo'lib, o'quvchilarga berilayotgan bilim va malakalarning mustahkam bo'lishini ta'minlaydi. Shunga ko'ra, 1-sinfdan boshlab o'quvchilar tematik kompozitsiya ustida ishlash mashg'ulotlari olib borishadi. Bunday mashg'ulotlar 7-sinfgacha davom ettiriladi.

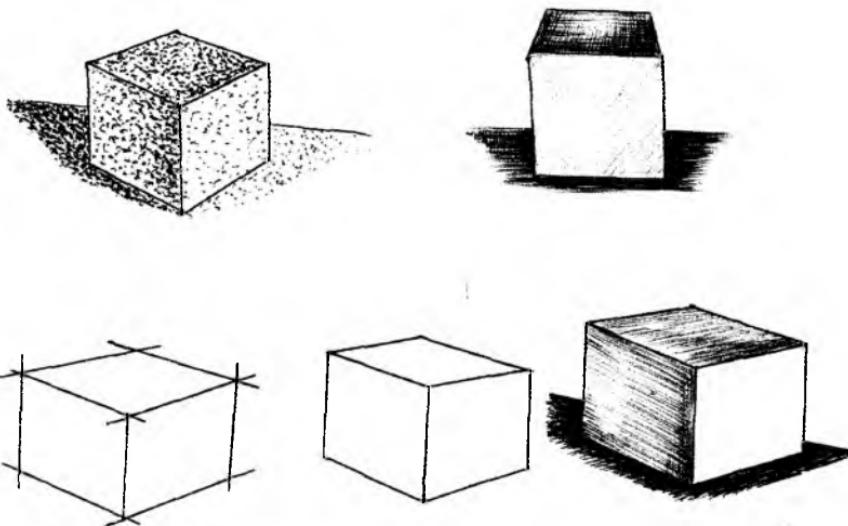
Tasviriy san'atni o'qitishdagi ketma-ketlik va sistemalilik didaktik prinsipida o'qitish Davlat dasturida va standartida to'liq ifoda etilgan. Uni mutaxassis — tasviriy san'at o'qituvchisi o'z faoliyatida amalga oshiradi.

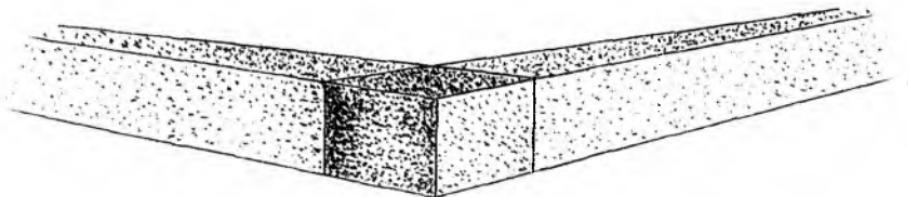
12-rasm. Geometrik shakllarni tasvirlashdagi tizimlilik.

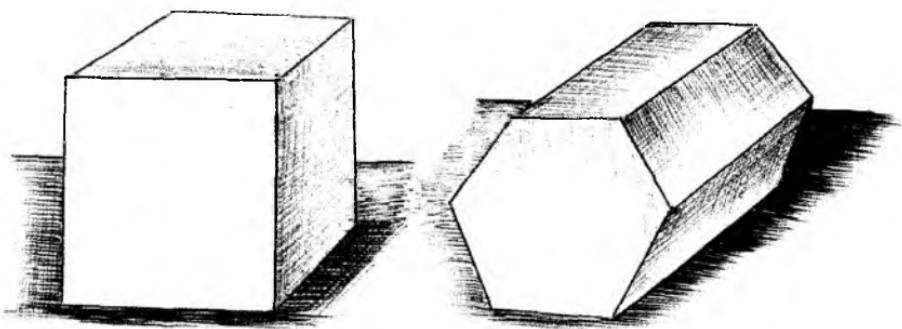
13-rasm. Hajmlı predmetlar rasmini chizish — kub rasmini chizishdan boshlanadi.

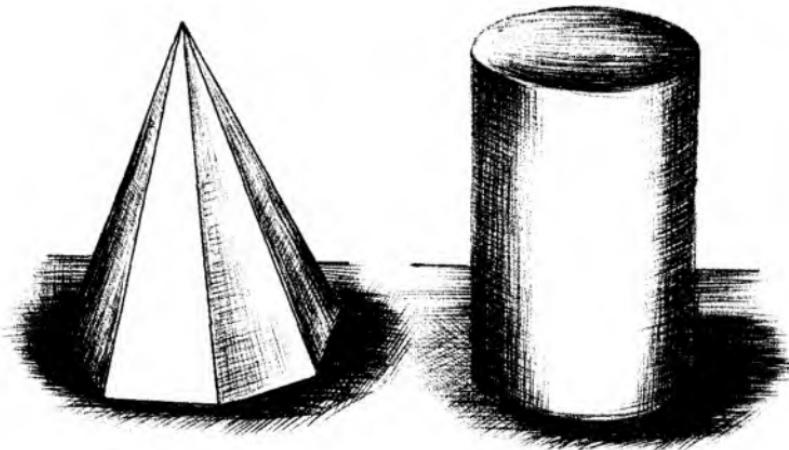
14-rasm. Kub rasmini bosqichlar asosida chizish.

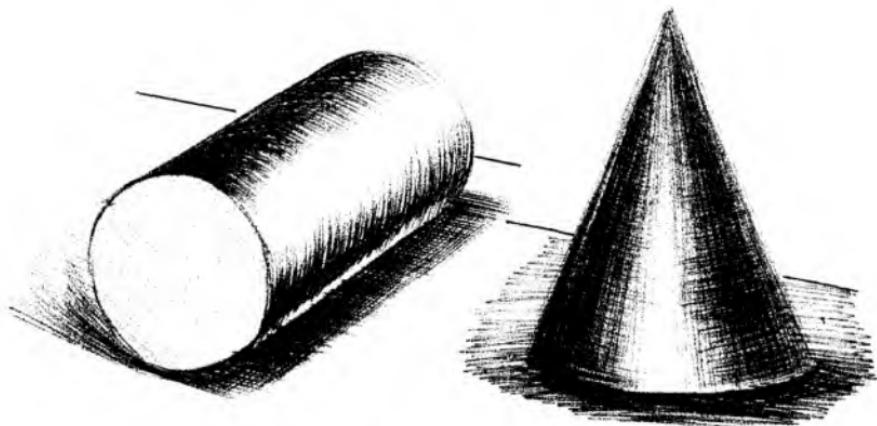
15-rasm. Kub rasmini chizishda perspektiva.

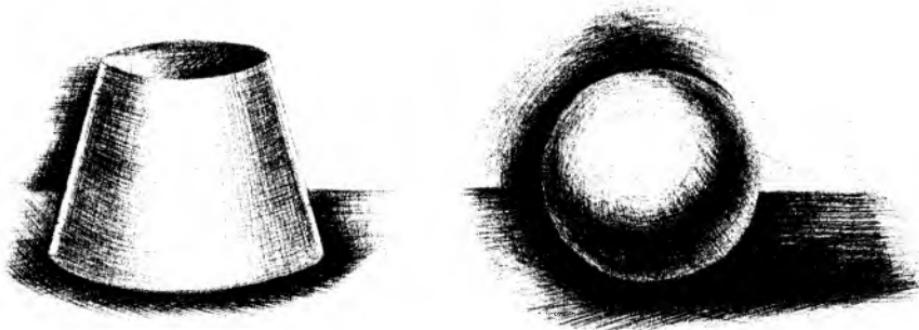
16-rasm. Kub va ko'pyoqli prizmaning qalamtasviri.

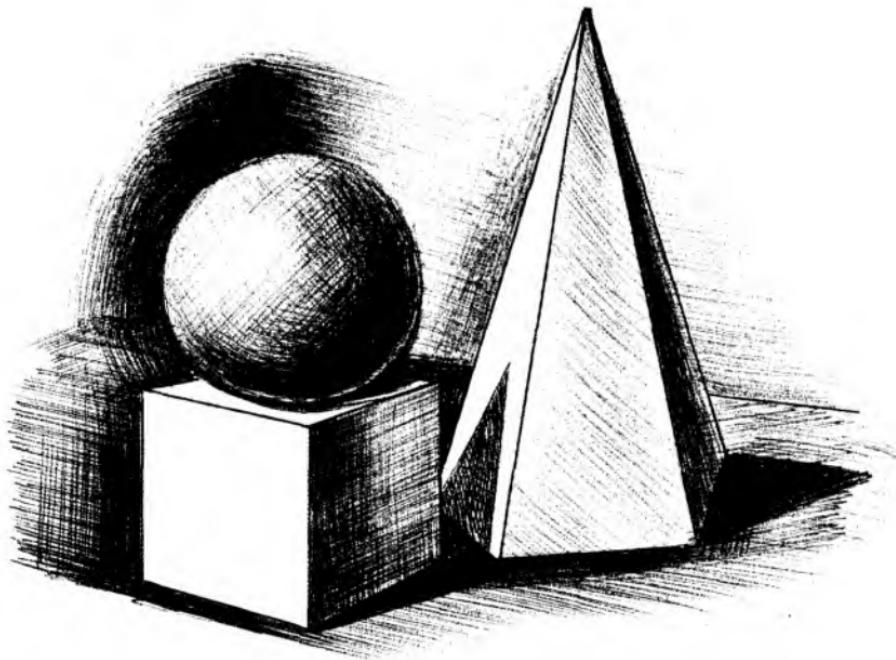
17-rasm. Piramida va silindrning qalamtasviri.

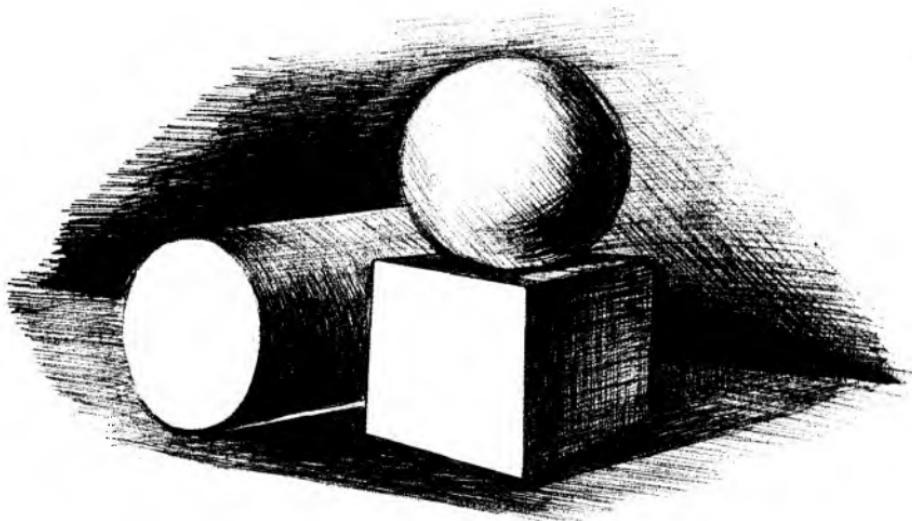
18-rasm. Silindr va konusning qalamtasviri.

19-rasm. Kesik konus va sharning natural qalamtasviri.

20-rasm. Geometrik shakllar natyurmorti qalamtasviri.

21-rasm. Geometrik shakllar natyurmorti qalamtasviri.

4. Tasviriy san'at ta'limali ko'rgazmalilik

Ma'lumki, ko'rgazmali o'qitish ta'limali berishning ilmiy asosi bo'lib, Y.A. Komenskiy ta'rificha, didaktikaning «oltin qoidasi» sifatida ta'riflanadi. Chunki «Mumkin bo'lgan narsalarning hammasini sezgilar orqali idrok qildirmoq kerak: ko'rib bo'ladigan narsalarni ko'z vositasi bilan; ... ushlab ko'rib sezilishi mumkin bo'lgan narsalarni ushlab ko'rish vositasi bilan idrok qildirilsin» deb yozadi Y.A. Komenskiy.

Shu boisdan aytish joizki, o'quvchilarga bilim-malaka berishni eng osonlashtiradigan vosita — bu ko'rgazmalar vositasida o'qitishdir. Tasviriy san'atni o'qitishda didaktikaning ko'rgazmalilik prinsipi boshqa barcha o'quv fanlaridan ko'ra ahamiyatlari va samarali bo'lib xizmat qiladi. Chunki tasviriy san'at o'quv predmetining biron-bir dars mavzusi yo'qki, uni ko'rgazmasiz o'qitish mumkin bo'lsa.

Tasviriy san'atni ko'rgazmali o'qitish bo'yicha professorlar N. Rostovsev, V. Kuzin, R. Hasanov va B. Oripovlar maktab tasviriy san'at o'quv predmetini samarali o'qitishning birinchi va bosh omili — ko'rgazmali o'qitish ekanligini ko'rsatib, ko'rgazmali o'qitish o'quvchilarning kuzatish faoliyatini aktivlashtirib, narsa va hodisalarni ilmiy asosda o'rganib, ular haqida to'la tasavvurga ega bo'lib, ularning realistik tasvirlarini yaratishlariga imkon berajagini ta'kidlaydilar¹.

Tajribalar va maxsus kuzatuvlardan shuni ko'rsatmoqdaki, maktab-dagi tasviriy san'at darslarining hamma turdagidan dars mashg'ulotlarining mavzulari bиргина emas, bir necha ko'rgazma bo'lishini talab qiladi. Masalan, «Qush rasmini chizish» mavzusi bo'yicha o'tkaziladigan dars mashg'uloti uchun, eng avval, biron-bir qushning tulumi bo'lishi, so'ngra uning 3—4 bosqichda ishlangan tayyor rasmini, so'ngra o'qituvchining o'zi sinf doskasida qushning to'la va bosqich asosida ishlangan tasvirini ko'rsatishi talab qilinadi. Shu boisdan bugungi makkablarda yetuk, oliy ma'lumotli, «Badiiy grafika» fakultetini tugatgan pedagog-rassomlar dars berishi shart qilib qo'yilmoqda.

¹ N. Rostovsev, V. Kuzin, R. Hasanov, B. Oripovlarning «Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi» qo'llanmasiga qaralsin.

Tasviriy san'at o'quv fanidan dars beradigan o'qituvchi bu tizimda didaktik prinsipda ishlay olishi uchun u matabda tasviriy san'at kabinetini tashkil etib, uni didaktik va ko'rgazma materiallar (natura fondi) bilan to'ldirib borishi lozim. Chunki matab tasviriy san'at kabinetni o'qituvchi tomonidan topib kelgingan va o'zi ishlagan didaktik-ko'rgazma materiallarni yo'qotmay to'play olish, ko'paytirish va natura fondini tashkil etish imkonini beradi.

Ma'lumki, tasviriy san'at bo'yicha ko'rgazma materiallar ikki turga: *tabiiy* va *tasviriy ko'rgazmaga* bo'linadi.

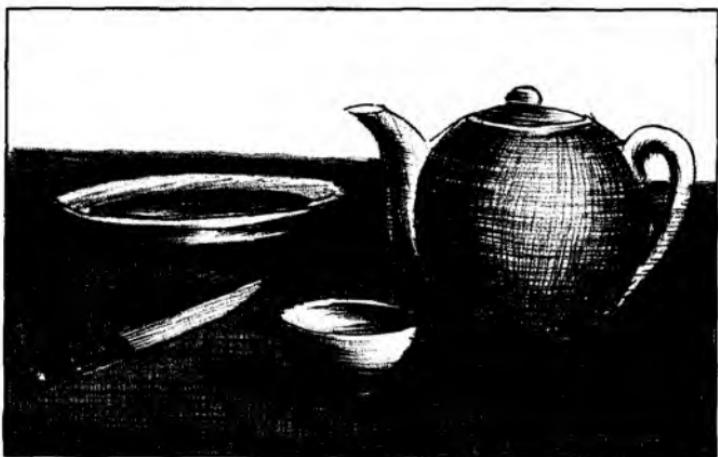
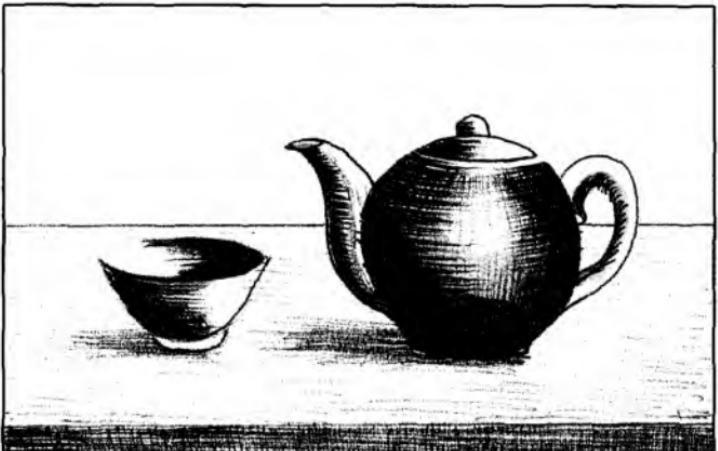
1. *Tabiiy ko'rgazmaga*: meva-sabzavotlar, qush va hayvonlar, uy-ro'zg'or buyumlari, mehnat va o'quv qurollari, san'at va jismoniy tarbiya asboblari atributlari, texnika-transport vositalari va tabiatdagi daraxtlar, o'simliklar, meva-sabzavotlar kabi narsalarni kiritish mumkin. Chunki bularning barchasi tabiiy holda qabul qilinadi, ya'ni tabiiy shakl, tabiiy rangga egadir.

2. *Tasviriy ko'rgazmalar* (narsalarning nusxalari): bunga gipsli ishlanmalar, chuchelolar, san'at asarlarining reproduksiyalari, bosqichli ishlangan rasmlar, fotoalbomlar, o'qituvchilar tomonidan maxsus tayyorlangan bosqichli rasmlar va meva-sabzavotlarning mulyajlari, amaliy san'at buyumlari, barg, shoxcha va gullarning gerbariyatlari, shuningdek, ekranli vositalar — diapozitiv, diafilm, kinoroliklar, slaydlar, fotolavhalar va boshqalar kiradi.

Shuningdek, o'qituvchi sinf doskasida chizib ko'rsatadigan tasviriy rasmlar, jadvallar ham tasviriy ko'rgazmalar turiga kiradi.

Ko'rgazmalarning qaysi bir turidan qat'i nazar, ularning eng samaralisi uning qaysi davrda, qaysi o'rinda va qanday holatda ishlatilishiga bog'liqdir. Shu o'rinda aytish joizki, ko'rgazma materiallar o'zining mazmuni, o'tilayotgan dars mavzusiga mosligi, ochiq tushuncha bera olishi va sifati-saviyasi bilan ahamiyatli bo'ladi. Lekin o'qituvchining o'z qo'li bilan tayyorlagan ko'rgazma materiali va sinf doskasida dars materialini bayon etish davrida yaratiladigan, chizib ko'rsatiladigan rasmlari — ko'rgazma materialining eng faol, eng samaralisi bo'lib hisoblanadi.

Shu boisdan tasviriy san'at fani o'qituvchisi sinf doskasida juda chiroyli ishlay olishi, uning chizgan rasm-tasvirlari, yozuvlari qoyil qoladigan darajada bo'lishi bilan birga, o'qituvchi har qanday mazmundagi kompozitsiyani juda osonlik bilan, juda chiroyli ishlashi va dars jarayonida sinf doskasida chizayotgan rasmi og'zaki bayoni

22-rasm. Natyurmort rasmini chizish darslarida o‘quvchilarga beriladigan vazifaning tabaqlashtirilishi.

bilan bevosita bog‘lanib borishi lozim. Bunday holat o‘quvchilarning diqqatini o‘ziga tortib, uning barqarorligini ham ta’minlaydi. Shuningdek, o‘quvchilarning o‘qituvchiga bo‘lgan hurmat-e’tibori va hatto rassomchilik kasbiga bo‘lgan mehr-muhabbati ham orta boradi (22-rasm).

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, tasviriy san’at o‘quv predmetini ko‘rgazmasiz o‘qitish mumkin emas. Buning uchun maktab yuqori malakali pedagog-rassom bilan ta’minlanishi va unda ko‘rgazmali o‘qitishning asosi bo‘lmish — tasviriy san’at kabineti tashkil etilishi shart. Maktabda tasviriy san’atni ko‘rgazmasiz o‘qitish mumkin bo‘limganidek, maktabda tasviriy san’at kabinetini tashkil etmay, bu tasviriy san’atni o‘qitish va uning samaradorligi haqida gap bo‘lishi mumkin emas. Chunki maktabdagи tasviriy san’at kabineti ko‘rgazma va didaktik materiallarni tayyorlash, ularni yig‘ish, saqlash, ko‘paytirishning eng birinchi vositasidir. Shuningdek, kabinet ko‘rgazma materialidan dars va boshqa mashg‘ulotlarda foydalananish shart-sharoitini yaratishning eng asosiy vositasi bo‘lib ham xizmat qiladi.

5. Tasviriy san’atni o‘qitishda nazariyot bilan amaliyotning birligi

Maktab o‘quv fanlarining har biri o‘z sohasi bo‘yicha berayotgan nazariy bilimining amaliyot bilan bog‘lanishi, o‘quvchilar o‘zlashtirgan bilim va malakalaridan hayotda, turmushda va ishlab chiqarishda foydalana olishga o‘rgatishdan iborat ekanligi ta’lim nazariyasida va uning didaktik prinsiplarida o‘z ifodasini topgan.

Tasviriy san’at o‘quv predmetining ta’lim jarayonida ham o‘quvchilarga beriladigan bilim va malakalarni hayotda, turmushda va boshqa faoliyatlarda qo‘llashga o‘rganish vazifasi qo‘yiladi. Lekin maktabda tasviriy san’atni o‘qitish xarakteri va mazmuniga ko‘ra, bu o‘quv predmetining har bir darsida berilgan nazariy bilim va malakalarni shu darsning o‘zida amaliyotda qo‘llash imkoniyati yaratiladi. Chunki tasviriy san’at darslarida rasm chiziladigan narsa va voqealar haqida va ularning rasmini chizish-tasvirlash bo‘yicha ilmiy-amaliy ma’lumotlar, tushunchalar, ko‘rsatmalar beriladi. So‘ngra shu darsning o‘zida berilgan nazariy bilimlar bo‘yicha amaliy ishlar boshlanadi. Bunga

darsning 22—24 minuti ajratiladi. O‘quvchilar dars jarayonida o‘zlaridagi nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha olgan ko‘nikmalarini uyda bajaradigan vazifalari asosida mustah-kamlash imkoniga ham ega bo‘lishadi.

Ma’lumki, tasviriy san’at umumta’lim xarakteridagi o‘quv fani hisoblanib, u bo‘lajak turli kasb egalariga umumta’lim me’yordagi grafik bilim va malaka beradi. Chunki hozirgi jamiyatda xizmat qiladigan barcha kasb egalariga rasm chizish va grafik savodxonlik juda zarurligi kuzatilmoxda. Ayniqsa, maktab o‘qituvchisiga grafik savodxonlik, rasm chizish, xaritalarni tasvirlash, mavzularni yozish yoki o‘rganilayotgan narsani, obyektlarning rasmini chizish har bir o‘quv fani o‘qituvchisiga juda zarur bo‘ladi. Hozirgi davrda muhandislar, konstrukturlar, dizaynerlar, shifokorlar, mexanizatorlar, quruvchilar uchun ham grafik savodxonlik o‘z faoliyatida bot-bot asqotadi.

Shuning uchun ham tasviriy san’at o‘quv predmeti darslari o‘quvchilarga kelajakda g‘oyat zarur bo‘ladigan grafik bilim berishi bilan ham juda katta umumta’lim ahamiyatiga ega. Shu boisdan tasviriy san’at o‘quv fani darslarida o‘quvchilarga nazariy va amaliy bilimlar berish bilan birga, bu bilimlarni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha ham ko‘nikmalar beriladi. Bunday ko‘nikmalarni berish tasviriy san’atning maktab dasturida va Davlat standartida ham o‘z ifodasini topgan bo‘ladi.

Maktabda san’at asarlari bilan ishslash mashg‘ulotlarida o‘quvchilarga san’at asarlarini tushunish, ularni ilmiy jihatdan tahlil qilish qonun-qoidalari haqida tushunchalar beriladi. Shular asosida o‘tkazilayotgan dars jarayonida o‘quvchilarning har biri mustaqil holda vazifa qilib berilgan san’at asarlari bo‘yicha savollarga javob berib, o‘zları ham savollar tuzgan holda insholar yozadilar, referatlar tayyorlaydilar.

Xullas, maktab tasviriy san’atining qaysi bir turidan qat’i nazar, o‘quvchilar ham nazariy, ham amaliy bilim-malakalar oladilar va hatto ularni kelajak faoliyatlarida qo‘llash, ulardan foydalanish bo‘yicha ham amaliy tushunchalar va yo‘l-yo‘riqlar olishadi. Lekin buning uchun ham tasviriy san’at nazariyasini, amaliyotini va uni o‘qitish metodikasini juda yaxshi biladigan ijodkor va yuqori malakali tasviriy san’at o‘qituvchisi ish yuritishi lozim.

6. Tasviriy san'at ta'limida onglilik, faollik, mustaqillik va ijodkorlik

Ta'lim nazariyasida maktabda beriladigan bilim va malakalarni ilmiy asosda, ongli tushunib, o'rganilayotgan narsa va voqealarni shaklan va mazmunan idrok etish, tasavvur hosil qilish, berila-yotgan ma'lumotlardagi fakt va tushunchalarni sintez qilish, ular o'rtasidagi sababli bog'lanishlarni bilib olish tushuniladi. Shuningdek, ma'lumotlar bo'yicha olgan taassurotlardan mustaqil, ijodiy foydalanish nazarda tutiladi.

Tasviriy san'at ta'limida onglilik eng muhim va zaruriy jarayon bo'lib, u o'quvchilarni faol, tashabbuskorlik asosida ishslashga, ijodkorlik bilan faoliyat ko'rsatishga o'rgatadi. Shunga ko'ra, tasviriy san'at darslarida o'quvchilarga har tomonlama puxta bilim berishni ongli va faol holda amalga oshirishga katta e'tibor beriladi.

Darsda rasm chiziladigan narsa, voqeа va obyektlar haqida ancha keng ma'lumotlar beriladi. Berilgan ma'lumotlar tasvirlanadigan narsa, obyekt va tematik kompozitsiyalarning shakllanishidan boshlab, ularning tuzilishi, yasalishi, rang-tuslari, odamlar va jamiyat hayotida ishlatalishi, ahamiyati haqida to'la tasavvurlar hosil qiladi.

Ta'lim jarayonida shu narsa kuzatiladiki, qaysi o'quvchi berilgan bilim va ma'lumotlar bo'yicha mustaqil fikr yurita olsa, u albatta, tashabbusga intiladi. Bu tashabbus o'quvchini faollikka boshlaydi, uni ijodiy faoliyatga olib kiradi.

Ma'lumki, tasviriy san'atning har bir mashg'ulotida har bir o'quvchi ijodiy ishslashga intiladi. Lekin ularning qaysi biri bu ijodiy faoliyatni samarali amalga oshiradi, yana kimdir o'rtacha amalga oshiradi, lekin ayrim o'quvchilar ijodiy ishlasa-da, u muvaffaqiyatli chiqmaydi. Buni shundan ko'ramizki, sinfdagi 25 o'quvchining hammasi rasm chizadi. Demak, 25 o'quvchi ijodga kirishadi. Ularning har biri o'z bilganicha yangilik yaratadi. Lekin bu yangilik qaysidir o'quvchi ijodida chiroyli, mazmunli, hammaga yoqadigan chiqadi. Boshqa o'quvchida esa xunuk, o'xshamagan, mazmunsiz chiqadi. Ijodkorlarning hammasi ham doimo muvaffaqiyatli ishlay olmaydi. Shunga ko'ra, tasviriy san'at o'quv predmetining asosiy vazifasi faqat iqtidorli o'quvchilarni ijodiy ishslashga o'rgatishgina

emas, sinfdagi barcha o'quvchilarning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz ishlashidan qat'i nazar, hamma o'quvchini rasm chizdirishga o'rgatish deb belgilanadi.

Masalan, darsda o'quvchilar xotiradan o'zi yoqtirgan manzara rasmini chizish vazifa qilib belgilangan. Sinfdagи hamma o'quvchida zaruriy tasvirlash o'quv qurollari mavjud deb qabul qilaylik. Endigi vazifa o'qituvchi o'quvchilarning hammasini rasm chizishga qiziqtirib, ishga krita olishiga bog'liq.

O'qituvchi o'zining jo'shqin va mazmunli suhbat bilan bolalarning rasm chizishga ishtiyoqini oshirishi lozim. Shundan so'ng hamma o'quvchilar rasm chizishga o'z-o'zidan kirishib ketishadi. O'quvchilar bir-biriga qaramay, manzara chizishga kirishadi. Sinf holatini kuzatib turgan odam quyidagi manzaraga guvoh bo'ladi:

a) biron o'quvchi aslo ikkilanmay tashabbuskorlik bilan, mustaqil kompozitsiya tuza boshlaydi;

b) o'quvchilar chizayotgan rasm kompozitsiyasidagi xatolarni o'chiradi, tuzatadi, qayta chizadi — bunda o'quvchilar darsdagi vazifani ongli idrok etib, uning xato-kamchiliklarini o'zi to'g'rilaydilar, tuzatadilar;

d) hamma o'quvchilar chizayotgan rasmlarida, eng avvalo, tog'lar, so'ngra daryo yoki soy-ariqlar, so'ngra daraxtlar, so'ngra yo'llar, transport vositalari, so'ngra simyog'ochlar, elektr uzatkichankerlar, so'ngra o't-o'lanlar, qush va hayvonlar rasmini chizadilar.

Xullas, o'quvchilarning ayrimlari ko'proq, ba'zilari kamroq element kiritadi va ularni o'z bilim-malakalari bo'yicha tasavvur etadi.

Sinfdagи holat o'quvchilarning hammasi rasm chizishga kirishgani, rasm chizish u qanday bo'lishidan qat'i nazar, har bir o'quvchi uchun individual ijod jarayoni bo'ladi. Uning tasviriy saviyasida esa o'quvchining grafik bilim-malakasi namoyon bo'ladi. O'quvchilarning ayrimlari yangi dars bo'yicha o'qituvchi suhbatini ongli, faollik bilan qabul qila olmagani uchun uning tashabbusi sust va ijodiy ishslash shiddati past bo'ladi.

O'quvchilarning darsdagi faolligi, mustaqilligi va ijodkorligi talablar darajasida bo'lishi uchun o'qituvchi o'quvchilarni yangi dars materialini o'rganishga olib kiradigan didaktik jarayon — motivatsiya juda puxta, unga yaxshi tayyorlangani holda o'tkazilib,

o‘quvchilar diqqati yangi dars materialini o‘rganishga qaratilishi lozim. Buning uchun o‘qituvchi shu dars mazmuni, maqsadi va vazifasiga mos didaktik materiallardan keng foydalanib, o‘quvchilarni yangi dars materialini qabul qilishga tayyorlaydigan — motivatsiyani yaratishi lozim.

Agar o‘qituvchi o‘quvchilarning diqqat-e’tiborini, ya’ni o‘quvchilarning darsdagi barqaror diqqatini shakllantira olsa, ular dars materialini onglilik va faollik bilan qabul qiladi. Bu o‘z o‘rnida o‘quvchilarni mustaqil holda ishlashga va yangidan yangi tashabbus ko‘rsatishlariga olib keladi. Bunday mustaqillik va tashabbuskorlik o‘quvchilarga ijodiy ruh beradi. Bu holatda o‘quvchilar o‘qituvchi ma’lumotlari asosida, o‘zidagi boshqa o‘quv fanlaridan olgan bilim va malakalaridan ham foydalanib, rasm chizishga kirishadilar va ishni tugallash uchun bor imkoniyatlarini, bilim va malakalarini ishga soladilar.

Xullas, o‘quvchilarni dars materialini ongli, faol va ijodkorlik bilan o‘zlashtirishga tasviriy san’at darslarida to‘la-to‘kis shartsharoit mavjud. Undan unumli va samarali foydalanish o‘qituvchidan ijodiy pedagogik faoliyat ko‘rsatishni talab qiladi.

7. Tasviriy san’at ta’limining o‘quvchilarning yoshiga, bilim-malakalariga mos bo‘lishi

Ta’lim-tarbiya tarixida maktablarning tashkil topishi bilan sinfdars tizimiga ham asos solingan. Sinflarda bir xil yoshdagи «o‘quvchilar» deb atalmish bolalar (o‘g‘il-qizlar)dan tashkil topgan guruhlar o‘qitila boshlangan. Bu sinflardagi o‘quvchilarning yoshiga va tushunchasiga ko‘ra, ma’lum darajada moslashtirilgan dastur va darsliklar tuzilib, ular asosida o‘qitib kelingan. Bu tizim bugungi maktablarda ham qo‘llanilib kelinmoqda. Lekin bu o‘rinda shuni aytish joizki, jamiyatlar taraqqiyoti, xalqlarning turmush va madaniy darajasi o‘sib borishi va ishlab chiqarishning tobora rivojlanishi, takomillashuvi va jamiyatdagи o‘zgarishlar maktablar faoliyatini, ulardagi pedagogik texnologiyalarni va albatta, o‘qitish didaktikasi va metodikasini o‘zgartirib boradi. Shuningdek, maktab o‘qituvchilari ham davr talabiga ko‘ra, dastur materiallari asosida o‘z maktabi sharoitidan kelib chiqqan holda ish rejalarini o‘zgartirib boradilar.

Maktablarning tasviriy san'at o'qituvchilari o'zi dars o'tadigan sinf o'quvchilarining yoshiga, bilim va malakalariga ko'ra, dastur materiallarini rejalashtiradilar.

O'qituvchi o'quvchilarning yoshi bir xil bo'lishiga qaramay, tasviriy san'at bo'yicha bilim va malakalarining qay darajadaligini o'rganib chiqishi va shuni nazarda tutgan holda rasm chizish uchun natura obyekt va tematik kompozitsiyalarni belgilaydi. O'mi kelganda shuni aytish joizki, hozirgi kunda ayrim maktablarda, turli sabablarga ko'ra, 1—3-sinflarning tasviriy san'at o'quv predmetining rasm chizish bo'yicha mutlaq malakasiz, professional bo'limgan boshlang'ich sinf o'qituvchilariga berib qo'yilgani bois o'quvchilarga tasviriy san'atdan hech qanday bilim-malaka berilmayapti. Bu holat to'rtinchi sinfdan darsga kiradigan tasviriy san'at o'qituvchilariga ancha noqulayliklar va salbiy holatlarni keltirib chiqarmoqda. Chunki Davlat dasturiga ko'ra, 4-sinfdan o'quvchilar hajmli predmetlar rasmini chizishga kirishadilar. Lekin o'quvchilar 1—3-sinflarda mutaxassis bo'limgan o'qituvchi qo'lida 3 yil o'qib, tasviriy san'at bo'yicha hech qanday bilim-malakaga ega bo'limgan holda 4-sinf dasturi materiallarini o'zlashtira olishmaydi. Shuning uchun, eng avval, boshlang'ich sinf tasviriy san'at darslarini mutaxassis pedagog-rassomlar o'qitishini yo'lga qo'yish lozim.

Dasturda 4-sinfdan hajm va hajmli predmetlar rasmini chizish boshlanadi. Shuning uchun o'qituvchi bu sinf darslariga ancha puxta tayyorgarlik ko'rib ishga kirishadi. Bu o'rinda o'qituvchi 4-sinf o'quvchilarining bilim va malakalarini o'rganib chiqib, shu asosda dastur materiallarini rejalashtiradi. Imkoniyati bo'lsa, qo'shimcha darslar ham tashkil etadi. Hatto o'qituvchi bu sinfda tabaqalashtirib o'qitish tizimidan ham foydalanishiga to'g'ri keladi. Maqsad — 4-sinf o'quvchilarini hajmli predmetlar rasmini chiza olish darajasiga yetkazib olish.

Shuningdek, o'qituvchi har bir darsni tasviriy san'at kabinetida o'tkazishi, darsga kirishish davrida maxsus didaktik tayyorgarlikni tashkil etishi, yana qo'shimcha didaktik materiallar bilan ishlashiga to'g'ri keladi. Bu sinflarda o'quvchilarning bilim va malakalarini nazarda tutgan holda o'qitishning tabaqalashtirilgan tizimidan ham unumli foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

5—7-sinflarda ham o'quvchilarning grafik bilim va malakalarini nazarda tutgan holda dastur materiallari rejalashtiriladi. Rejaga kiritilgan mavzular bo'yicha tanlanadigan, ya'ni rasmi chiziladigan natura va obyektlar va tahlil qilinadigan san'at asarlari o'quvchilarning yoshiga, bilim saviyasiga va malakalariga ko'ra olinadi.

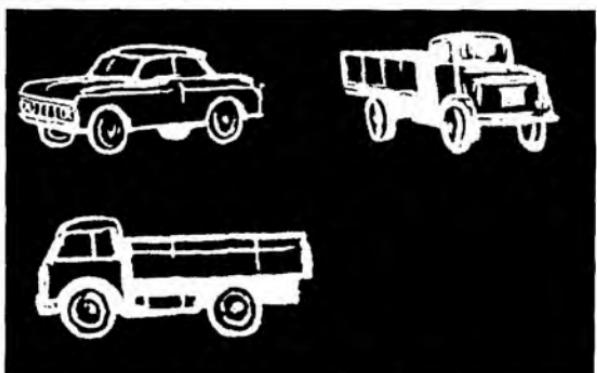
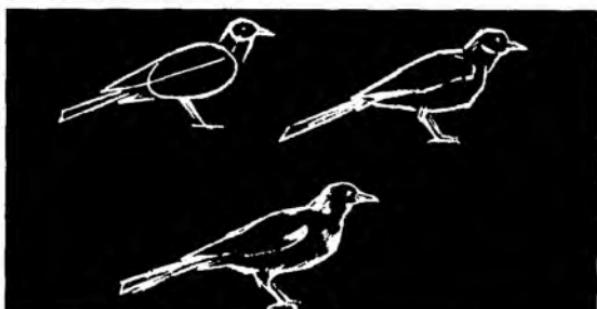
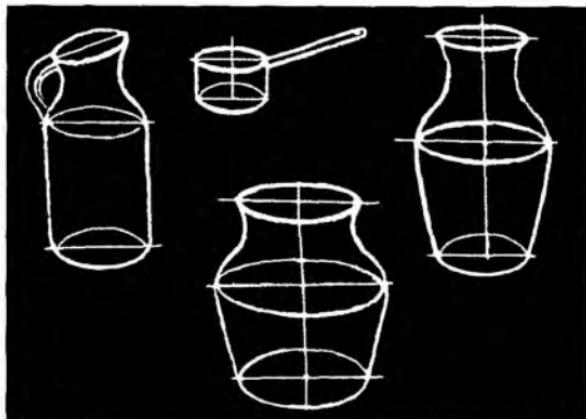
Dasturda shunday mavzular borki yoki rasmini chizish uchun natura, obyekt va tematik kompozitsiyalar berilganki, ularni o'qituvchi topa olmaydi. Shunga ko'ra, dasturda berilgan mavzularni maqsadi va vazifasi asosida o'qituvchining o'zi rasm chizish uchun natura, obyekt va kompozitsiya mavzusini topadi va tanlaydi. Shu boisdan o'qituvchi ijodkorlik bilan faoliyat ko'rsatadi. Ya'ni dars o'tiladigan sinf o'quvchilarining bilimi va malakasining qay darajadagini o'rganib va shunga ko'ra o'qituvchi o'quvchilarga yaqin, ularni qiziqtiradigan, tasvirlash malakasi, davrga mos natura, obyekt va tematik kompozitsiyalar tanlaydi. Hatto o'qituvchi maktabda birinchi yil ishlayotgan bo'lsa, yana tabaqlashtirish sistemasida ishlashi ham yaxshi samara beradi (23—26-rasmlar).

Hozirgi davrda yangi pedagogik texnologiya bo'yicha ishlayotgan o'qituvchilar ko'payib bormoqda. Tasviriy san'at o'qituvchilari ham bu soha bo'yicha ilg'or pedagoglar ish tajribasini o'rganishi va undan ijodiy foydalanishi tasviriy san'atni o'qitishda yaxshigina samara beradi.

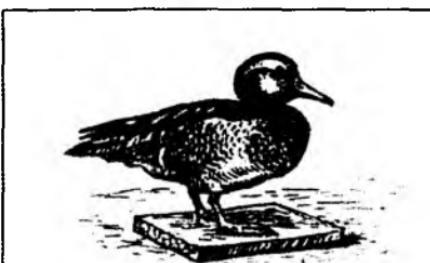
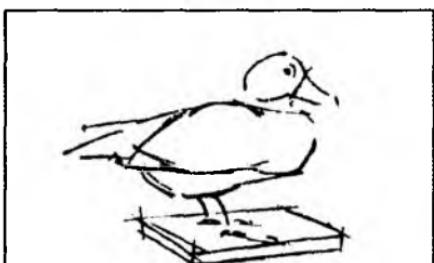
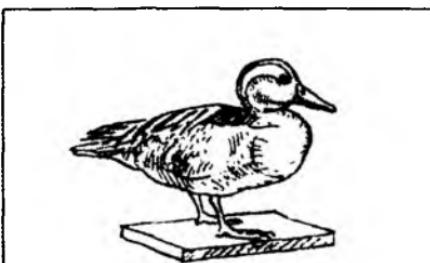
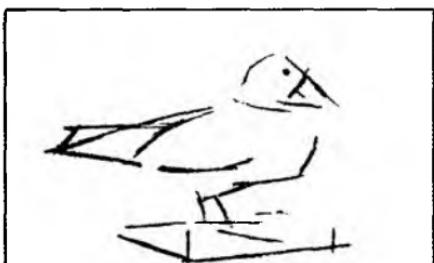
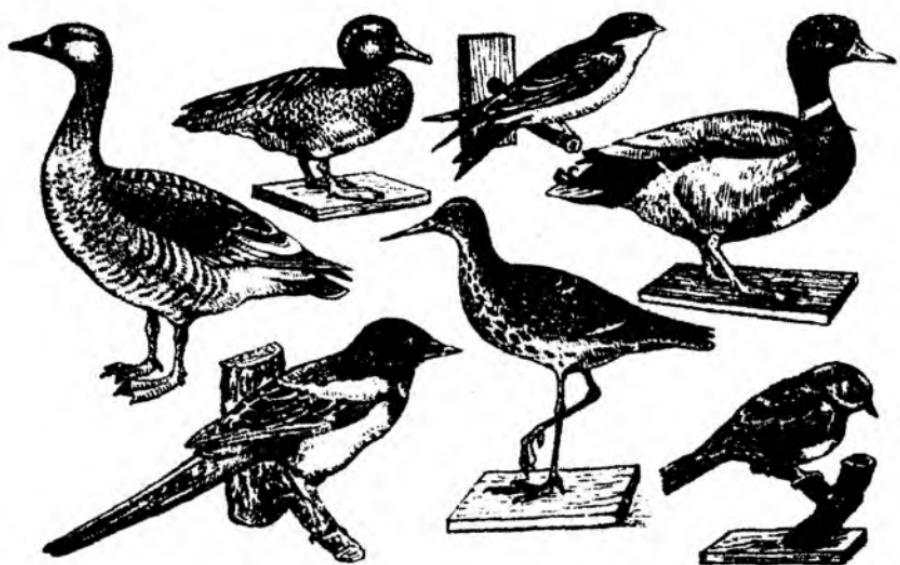
Umuman, tasviriy san'at darsi va unda o'rganiladigan mavzular materiali o'quvchilarning yoshiga, bilimi saviyasiga, ko'nikma va malakalariga qanchalik mos, yaqin bo'lsa, o'quvchilar darsda zerik-maydi, ularning darsdagi diqqat-e'tibori barqarorligi ta'minlanadi. Bu holatda o'quvchilar mustaqil, tashabbuskorlik asosida, ijodkorlik bilan rasm chizishga, kompozitsiyalar tuzishga kirishib ketadilar. Shu boisdan o'qitishning bu tizimiga va didaktik prinsipiga buyuk chex pedagogi Y.A. Komenskiy alohida to'xtalib, «Bolalarga o'rgatiladigan narsalar, faqat yoshi, qobiliyati, bilimiga mos kela-digan, shuningdek, o'zлari qiziqadigan narsalarnigina o'rgan-sinlar»¹, deb yozadi.

Lekin bularning barchasi faqat yuqori malakali mutaxassis bo'lgan tasviriy san'at o'qituvchisining fidokorligi, ijodiy ishlashi

¹ Y.A. Komenskiy. Buyuk didaktika. T., 1975, 178-bet.

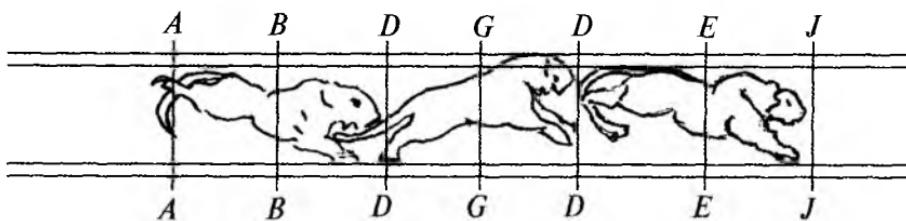
23-rasm. O'qituvchining
sinf doskasida
ishlaydigan rasm-
ko'rgazma materiallari
namunasi.

24-rasm. Qush va hayvonlar rasmini chizishda «Zoologiya» faniga bog'lanib, rasmi chiziladigan qush va hayvon haqidagi ma'lumotlarni bilish rasm chizishni osonlashtiradi.

25-rasm. Qush va hayvonlar tasvirini stilizatsiya qilish.

26-rasm. Badiiylashtirilgan qush va hayvonlar tasviri
(dekorativ kompozitsiyalar uchun juda chiroyli va mazmunli
dekorativ element bo‘ladi).

va mактабда бу фани о‘qитиш дидактикасиға амал қилиш ва юғори дарајада методик таъворгарлиги евазига бунёд етилади ва ерішилди.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, мактабда tasviriy san’atni o‘qитиш o‘ziga xos pedagogik texnologiyaga ega bo‘lib, bu texnologiya o‘qитишning qator didaktik prinsiplariga amal qiladi.

Chunki o‘qитиш didaktikasi:

- *birinchidan*, мактабда tasviriy san’atni o‘qитишning ilmiy асосини қарастырып, берилғатган tasviriy san’at та’limining tarbiyавиy holatini belgilab beradi;

- *ikkinchidan*, tasviriy san’at та’limining ongли, tizimli, izchil, ijodkorlikda bo‘lishini ta’minlaydi;

- *uchinchidan*, tasviriy san’at darslarida didaktik va ko‘rgazma materiallаридан foydalanishning ilmiy асосини, ya’ni qонун-qoidalarini asoslар beradi;

- *to‘rtinchidan*, o‘quvchilarga берилғатган bilim va malakalarining birligini, nazariyot bilan amaliyotning bog‘liqligini ko‘rsatib, берилғатган bilim-malakalar o‘quvchilarning yoshiga, bilimiga va malakalariga mos bo‘lishining didaktik asoslарини ko‘rsatib beradi;

- *beshinchidan*, o‘quvchilar rasm chizish va san’at та’limini ongли, faol, mustaqil holda egallab, ijodiy ishslash ko‘nikmalariga ega bo‘lishning ilmiy асосини ko‘rsatib, ularga amal qilishning didaktik шарт-sharoitini қарастырып beradi va bunga amal qilishni talab qiladi:

- *oltinchidan*, tasviriy san’atdan berilадиган та’limning oson, qisqa va асоси, ya’ni barcha sababli bog‘lanадиган томонлари bilan birga берилішини ilmiy jihatдан ta’minlaydi. Shu boisdan tasviriy san’at o‘qituvchisi o‘qитиш didaktikasi va metodikasi bo‘yicha puxta таъворгарликдан o‘tishi lozim. Shuningdek, u doimo ijod qilib, izlanishda bo‘lishi, har bir dars mashg‘ulotini tasviriy san’at kabinetida o‘tkazishга erishmog‘i lozim.

2.3. Tasviriy san’atni o‘qитишда predmetlararo bog‘lanish

Pedagogika nazariyasida va та’lim didaktikasida «Mактабда narsalarning o‘zini va uning qандай paydo bo‘lishini, ya’ni sababli bog‘lanishларини o‘rgatish kerak» degan Y.A. Komen斯基 iborasi ko‘p та’kidланади. Chunki o‘quvchilar narsa va voqealar haqida ilmiy, haqqoniy va to‘g‘ri ma‘lumotlarga ega bo‘lishлари үчун

o'rganilayotgan narsa va voqealarning barcha sababli bog'lanadigan tomonlari bilan birgalikda umumiy tushunchalar berilishi kerakligini didaktika bilan shug'ullanib kelgan barcha atoqli pedagoglar ta'kidlashgan. Haqiqatan ham o'quvchilarga har bir o'quv fani bo'yicha beriladigan ma'lumotlar ilmiy, ya'ni har tomonlama asoslangan, barcha sababli bog'lanadigan tomonlari bilan birga bo'lishi kerakligi pedagogik tajribalarda to'la isbot etilgan. Shundagina berilayotgan bilim — har qanday zohiriylikdan va ishonchszilikdan xoli bo'lgan va didaktika qonuniga asoslangan bo'ladi. Bu Y.A. Komenskiy didaktikasining asosiy qoidalaridan hisoblanadi.

Tasviriy san'atni o'qitishda bu qonun-qoidalar eng ahamiyatli, asosli va samarali vosita hisoblanadi. Chunki tasviriy san'atga bog'lanmaydigan va undan foydalanmaydigan o'quv fani yo'q. Qaysi bir o'qituvchi rasm chizishni bilsa yoki san'at asarlarini tushunib yetgan bo'lsa, o'z darsi samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu xulosa juda ko'plab o'qituvchilar faoliyatida kuzatilgan.

Tasviriy san'at o'quv fani ham mактабдаги barcha o'quv fanlari bilan bevosa va bilvosita bog'lanadi. Bu bog'lanish tasviriy san'atning barcha turdag'i mashg'ulotlarida: tabiatni idrok etish, qurish, yasash (dizayn), natura asosida rasm chizish (qalamtasvir, rangtasvir), natura bo'yicha haykal ishlash, badiiy-bezash va amaliy san'at, tematik kompozitsiyalar ustida ishlash, rassomlar ijodi va san'at asarlarini o'rganish kabi mashg'ulotlari ham didaktik, ham metodik jihatdan boshqa o'quv fanlari bilan ilmiy asosda bog'lanadi. Maktab tasviriy san'atining boshqa o'quv fanlari bilan bog'lanishi xususida respublikamizda maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, tegishli pedagogik, didaktik va metodik xulosalar, tavsiyalar ishlab chiqilgan¹.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitishda uning boshqa o'quv fanlari bilan bog'lanishi tasviriy san'at darslari samaradorligini oshirishning eng muhim vositasi bo'lib hisoblanadi. Bu bog'lanish ikki xarakterda, ya'ni nazariy (didaktik) va amaliy (metodik) mazmun-da ifodalanadi.

¹ R. Hasanov. Tasviriy san'at mashg'ulotlarini takomillashtirish T., 1986.

Nazariy bog'lanish — tasviriy san'at ta'lmini yangi bilim berish darsida amalga oshirish bilan birga, boshqa dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham foydalaniladi.

Dars mashg'ulotida rasm chiziladigan narsa va voqealar haqida tahliliy ma'lumotlar berishda va rasmni chizish bo'yicha qonun-qoidalarni bayon etishda o'qituvchi boshqa o'quv fanlarining nazariy ma'lumotlaridan va didaktik materiallaridan foydalanadi. Yoki rassomlar ijodini o'rganishda va san'at asarlarining tahlili davrida o'qituvchi boshqa o'quv fanlarining nazariy ma'lumotlaridan foydalanishi jarayonida nazariy-didaktik bog'lanish ifodalanadi. Bu bog'lanish — o'tiladigan mavzuning maqsadi va vazifasiga ko'ra amalga oshiriladi. Darsning qaysi fan bilan bog'lanishi ham shu darsning mazmun-mohiyatiga ko'ra belgilanadi. Bu bog'lanish o'qituvchiga ham, o'quvchiga ham aslo qiyinchilik tug'dirmay, didaktikaning o'son, qisqa va asosli o'qitish prinsipiiga amal qiladi.

Tasviriy san'atni o'qitishdagi predmetlararo bog'lanish — darsning ilmiy asosini yaratib beradi. Tasviriy san'at o'qituvchisi bu bog'lanishni amalga oshiradi. Ya'ni o'qituvchi bo'ladigan darsni bog'lanadigan o'quv fani o'qituvchisi bilan kelishib, undan maslahatlar oladi va o'sha fanni didaktik va ko'rgazma materiallaridan ijodiy foydalanish bo'yicha metodik ko'rsatmalar qabul qiladi. Olingan ilmiy ma'lumotlar didaktik va ko'rgazma materiallaridan tasviriy san'at darslarining yangi mavzusini bayon etishda ijodiy foydalanadi.

Masalan, 6-sinfda sujetli rangtasvir asarlari tahlili bo'yicha K.P. Bryullovning «Pompeyning so'nggi kuni» asari tahlili darsi «Tabiiy geografiya» o'quv fanidagi «Vulqonlar», «Qadimgi dunyo tarixi» fanidagi «Qadimgi Italiya san'ati» mavzulari bilan bog'lanadi. Bu bog'lanish tasviriy san'atning «Pompeyning so'nggi kuni» asarining tahlili uchun to'la ilmiy ma'lumotlar beradi va ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi (rangli rasmlarga qaralsin).

Yoki 4—7-sinflardagi qush rasmini ishlash yoki meva-sabzavotlar, o't-o'lanlar, daraxtlar rasmini ishlash darslari geografiya, botanika, zoologiya fanlari bilan bog'lanadi. Tematik kompozitsiyalar asosida rasm chizish darslari esa til-adabiyot, tarix, geografiya, biologiya, astronomiya, mehnat, jismoniy tarbiya kabi o'quv fanlari bilan bevosita bog'lanadi.

San'at asarlarini o'rganish darslari esa ko'proq biologiya, geografiya, tarix, adabiyot, mehnat, astronomiya kabi o'quv fanlari bilan bog'lanadi. Bu bog'lanish tasviriy san'at darslarini ilmiy-nazariy ma'lumotlar bilan ta'minlashning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi.

San'at asarlari ko'proq tarixiy voqealar, taniqli shaxslar, tabiat manzaralari, yer kurrasidagi ayrim o'lkalar, ularning tabiatini, xalqlari, bu xalqlarning yashash sharoiti, mehnati va ijodini ifoda etadi. Shu boisdan san'at asarlarini o'rganish darslari o'rganiladigan va maktabda o'rganilmaydigan fanlarga ham bog'lanaveradi. Buni faqat yuqori malakali, ilmli, katta tafakkurga ega bo'lgan va ijodkorlik ruhida faoliyat ko'rsata oladigan tasviriy san'at o'qituvchilari o'z vaqtida anglab yetishadi.

Tasviriy san'atning boshqa o'quv fanlari bilan bog'lanishining nazariy (didaktik) xarakteri shuni ifoda etadiki, dars mavzusining xarakteriga ko'ra, bu darsning qaysi fan bilan bog'lanishini shu dars mavzusining o'zi belgilaydi. Chunki, darsda o'rganilishi lozim bo'lgan mavzu materialini ifodalash uchun kerakli ilmiy materialning zarurligi kelib chiqadiki, bu o'qituvchining qaysidir o'quv faniga bog'lanishi zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Masalan, 4-sinfda «Kub rasmini chizish» darsida o'qituvchi, eng avvalo, geometrik shakllar haqida, so'ngra hajm haqida, so'ngra kub geometrik shakli haqida aniq va ilmiy ma'lumotlar berishi zarur. Ko'rinish turibdiki, bu darsni o'tishda o'qituvchi matematika, geometriya, chizmachilik fanlariga bog'lanishi zaruriyati tug'iladi va bog'lanadi.

Bu fanlardan geometrik shakllar, ularning eng birinchisi hajm birligi sifatida qabul qilingani, kubning barcha tomonlari bir xil tenglikdagi, 6 tomonga ega bo'lgan geometrik shakl bo'lganligi, uni tasvirlashda perspektiva qonun-qoidalarining mazmun-mohiyati bo'yicha ham ilmiy materiallar olinadi. Bu ma'lumotlar asosida mazkur dars mazmuni osongina tushuntirib beriladi.

Tasviriy san'atning boshqa o'quv fanlari bilan bog'lanishining ikkinchi xarakterdagi ko'rinishi — bu amaliyotda, ya'ni metodik jihatdan bog'lanishidir. Bu bog'lanish, asosan, o'quvchilarning boshqa o'quv fanlaridan olgan bilim-malakalaridan tasviriy san'at darslarida o'qituvchi vositachiligidagi foydalanishida amalga oshiriladi.

Bu rasm chizish davrida, o‘quvchilarning ijodiy ishlarining tahlilida yoki yetuk rassomlarning san’at asarlarini o‘rganishda o‘qituvchi bilan o‘quvchilar o‘rtasida bo‘ladigan savol-javoblar yoki muloqlarda namoyon bo‘ladi.

Masalan, 5-sinfdagи «Daraxtlar shaklini akvarelda ishlash» mavzusi bo‘yicha o‘tkaziladigan darsda o‘qituvchi daraxtlar haqida ma’lumot-tushuncha beradi. Bu tushunchalar geografiya va botanika o‘quv fanlariga nazariy jihatdan bog‘lanadi. So‘ngra daraxtlarning tuzilishi, o‘sishi, yashash sharoiti haqida o‘qituvchi o‘quvchilar bilan savol-javoblar asosida suhbat o‘tkazadi (27—28-rasmlar).

Bu savol-javoblar quyidagi tartibda bo‘lishi mumkin:

O‘qituvchi: Daraxt deganda nimani tushunasiz?

O‘quvchi: Tana va shoxlari yog‘ochga aylangan ko‘p yillik o‘simlik.

O‘qituvchi: Daraxtlar qanday turlarga bo‘linadi?

O‘quvchi: Daraxtlar bo‘yiga ko‘ra ikki turga bo‘linadi: mevali va mevasiz. Ularning har biri uch turga bo‘linadi.

O‘qituvchi: Daraxtlar yana qanaqa turlarga bo‘linadi?

O‘quvchilar: Daraxtlar tanasining rivojiga ko‘ra ikki turga ham bo‘linadi: butadoshlar va chirmashib o‘suvchilar.

O‘qituvchi: Daraxtlar yana qanaqa turlarga bo‘linadi?

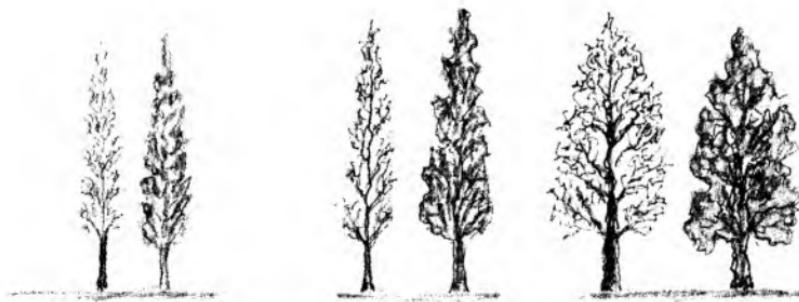
O‘quvchilar: Daraxtlarning doimo yashil turuvchi va barglari bahorda chiqqib, kuzda to‘kilib ketuvchi turlari mayjud.

O‘qituvchi: Daraxtlar sonini aniqlash mumkinni?

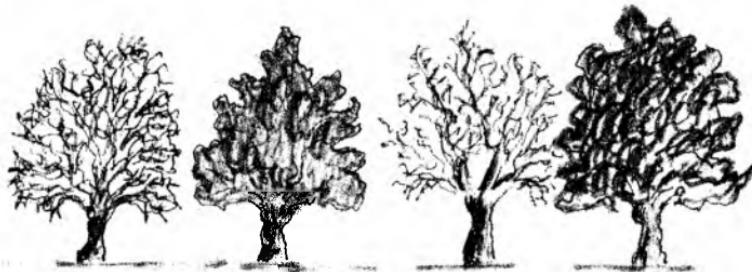
O‘qituvchilar: Mumkin, ular maxsus matematik hisob-kitob asosida 1 hektardan daraxtlar va ularni daraxtzorlarning hektariga ko‘paytirish asosida aniqlanadi.

Savol-javob bo‘yicha o‘quvchilarning boshqa o‘quv fanlaridan olgan bilimlaridan tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarga yangi bilim berish va berilgan bilimlarni mustahkamlashda foydalaniladi. Bu o‘rinda shuni aytish lozimki, tasviriy san’atni o‘qitishda boshqa o‘quv fanlariga bog‘lanishining samarali bo‘lishi, bu tizimdan muntazam foydalanishga bog‘liq.

Tasviriy san’at darslari va ulardagi mavzularning boshqa o‘quv fanlari materiallari bilan bog‘lanishi uch xil mazmunda ifodalanadi. Bular: o‘tilgan darslarga, ya’ni o‘quvchilar boshqa o‘quv fanlari darslarida o‘rganib olgan materiallarga; hozirgi davrda, ya’ni bo‘ladigan dars bilan bir vaqtida o‘rganilayotgan materiallarga va

Mevasiz daraxtlar — terak, chinorlar.

Mevali daraxtlar — olma, o'rik, shaftoli, nok va boshqalar.

Yovvoyi va xonaki o'simliklari.

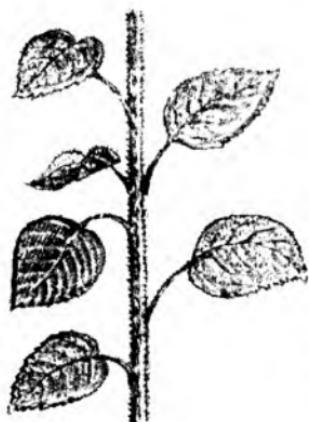

G'o'za

Geran

27-rasm. Daraxtlar va o't-o'lanylarni tasvirlashda ularning biologik tuzilishi va shakl, rang xususiyatlari alohida o'rganiladi.

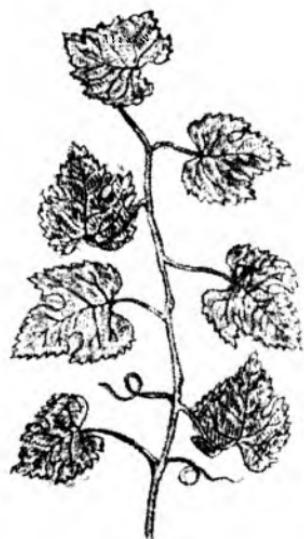
Kungaboqar bargi

Terak bargi

G'o'za bargi

Tok bargi

O'rik bargi

Olcha bargi

28-rasm. Daraxtlar va o'simliklarning barg-shoxchalari har xil bo'ladi.
Ularni bilish rasm chizishga yordam beradi.

hali o'rganilmagan, ya'ni bo'ladigan darsgacha o'rganilmagan o'quv materiallariga bog'lanadi.

Bu bog'lanishlarning har uchallasidan unumli foydalanish uchun tasviriy san'at o'qituvchisi o'zining ish rejasi bo'yicha katalog tuzadi. Katalogda tasviriy san'atning qaysi mavzusi, qaysi fanning

qaysi mavzusi bilan qachon bog'lanishi va bog'lanadigan fan mavzusi qaysi kunda o'tilishi ko'rsatiladi. Yana bu mavzu o'tib bo'linganmi, hozir o'tilyaptimi yoki hali o'tilmaganmi, bu haqda ma'lum belgi qo'yib chiqadi.

Umuman, tasviriy san'atning boshqa o'quv fanlari bilan bog'lanishining tizimli bo'lishini yo'lga qo'yishning dastlabki davrida o'qituvchi yaxshi tayyorgarlik ko'radi. Ya'ni bu tizimda ishlaydigan o'qituvchi maktabda tasviriy san'at kabinetini tashkil etib, unda predmetlararo bog'lanish asosida ishlay olishga yetarli shart-sharoitlar tayyorlaydi. Bu shart-sharoit bog'lanadigan o'quv fanlarining dastur, darslik, o'quv qo'llanmalari, lug'atlari, o'quv didaktik va ko'rgazma materiallarini yig'ib boradi.

Kartotekalar, ishchi dasturlar, tadbirlar tayyorlaydi. 1—2-o'quv yillarida yig'ilgan materiallar vositasida keyingi yillarda ishlashga juda qulay shart-sharoitlarni, imkoniyatlarni yaratib beradi. Bu imkoniyatlarni tasviriy san'at o'quv predmetini o'qitishda va o'quv-chilarga ta'lim-tarbiya berishning samaradorligini oshirishning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi.

Nazorat savollari

1. Maktab deganda nimani tasavvur qilasiz?
2. Sinf-dars tizimini qanday tushunasiz?
3. O'qituvchi haqida qanday tasavvurdasiz?
4. Sinf-dars tizimiga kim asos solgan?
5. Ta'lim deganda nimani tushunasiz?
6. Tarbiya haqida nima bilasiz?
7. O'quvchi deganda kimni ko'rasiz?
8. O'g'il-qizlarni nima uchun birga o'qitish tavsiya etiladi?
9. «O'quv fani dasturi» haqida nima bilasiz?
10. «Darslik» haqida qanday tushunchaga egasiz?
11. «O'quv qo'llanma» haqida qanday tushunchadasiz?
12. «Metodik qo'llanma» haqida nima bilasiz?
13. «Didaktika»ni nima deb tushunasiz?
14. «Pedagogika» qanday fan?
15. «Psixologiya» fani nimani o'rgatadi?

16. «Metodika» nima, uning «Didaktika»dan farqi nimada?
17. Didaktik material nima?
18. Ko‘rgazma material nima?
19. Tasviriy san’atni o‘qitishda qanday didaktik prinsiplardan foydalilindi?
20. Predmetlararo bog‘lanish tasviriy san’at o‘qituvchisiga nima beradi?
21. Tasviriy san’at darslari samaradorligini oshirishning asosiy vositalari nimalardan iborat?
22. Pedagogik texnologiyada didaktikaning mohiyati qanday belgilanadi?
23. Qisqa, oson va asosli o‘qitish deganda nimani anglaysiz?
24. Darsdagi ilmiylik deganda nimani tushunasiz?
25. Darsdagi tizimlilikni qanday tushunasiz?
26. Tasviriy san’atni o‘qitishda tizimlilik qanday amalga oshiriladi?
27. Ko‘rgazmali o‘qitish nima degani?
28. Ta’limdagи onglilik, faollik va ijodkorlik nima degani?
29. Nazariyotning amaliyat bilan bog‘lanishi tasviriy san’atda qanday amalga oshiriladi?

3-qism. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI

3.1. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi kursi, predmeti, maqsadi va vazifalari

«Pedagogika» fanidan shu narsa ma'lumki, «metodika» (uslub ifodasi) — ifoda etish so'zidan olingan bo'lib, o'rgatiladigan o'quv materialini o'quvchilarga o'rgatish, o'qitish va o'zlashtirishning nazariy va amaliy asosi — faoliyati yoki usulidir. Ya'ni «uslub» deganda tasviriy san'atda rasmi chiziladigan obyektni, naturani yoki tahlil etiladigan san'at asarini o'quvchilarga tushuntirish yoki uning nazariy va amaliy assoslarini tahlil etib berishni yoki o'rganishning yo'l-yo'riqlari, uslublari tushuniladi. Tasviriy san'atni o'qitish uslubiyoti kursi bo'lajak rassom-pedagoglarga mакtabda tasviriy san'atni o'qitish va o'rgatishning eng oson, qisqa va ilmiy asosda bo'lishi uslubini o'rgatuvchi fandir.

Shular asosida aytish mumkinki, bu kurs va uning maqsadi-vazifasi bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisiga maktab tasviriy san'atining maqsadi, vazifasi, mazmunini tushuntirib berish, uni o'quvchiga o'rgatish, o'qitish va tushuntirishning eng samarali yo'llarini ko'rsatib berishdan iborat bo'ladi.

Kurs bo'lajak rassom-pedagoglarga o'quvchilar bilan ishlashning ilmiy assoslarini, nazariy va amaliy faoliyatini ko'rsatib beradi. Kursning asosiy maqsadi hozirgi zamon tasviriy san'atining qonun-qoidalari asosida undan maktab faoliyatida foydalanish va maktab tasviriy san'atini o'quvchilarga o'rgatishning zamonaviy, samarali, sinalgan uslublari bilan qurollantirish va maktab tasviriy san'ati bo'yicha tarbiyaviy va ta'limiy faoliyatini amalga oshirishni pedagogika va psixologiyaning eng so'nggi yutuqlari asosida olib borishga tayyorlashdan iboratdir. Shu maqsaddan kelib chiqqan holda kurs bo'lajak pedagog-rassomlarga:

1. Tasviriy san'at o'quv predmetining maqsadi, vazifasi, mazmunini va amaliy jihatlarini tushuntirib berish;
2. Tasviriy san'at o'quv dasturi va uning mazmuni bilan qurollantirish;
3. Maktab o'quvchisi bilan ishlashning pedagogik mahorati bilan tanishtirish;
4. Maktabda o'quvchilar bilan tarbiyaviy va ta'limiy ishlarni amalga oshirishga tayyorlash;
5. Tasviriy san'atdan dars berishga tayyorlash, dars berishdagi uslub va didaktik prinsiplari bilan qurollantirish;
6. Maktabda dars berishning tarixiy taraqqiyotini yaxshi bilgan holda hozirgi zamon dars berishning eng samarali uslub va didaktik jarayonini o'zlashtirish hamda ularni o'z pedagogik faoliyatida qo'llash, uni takomillashtirib borishga o'rgatish;

7. Bo'lajak rassom-pedagogni ijodkorlik ruhida faoliyat ko'rsatishga o'rgatish kabilarni o'z oldiga bosh vazifa qilib qo'yadi.

Shunga ko'ra, kurs mazmuniga tasviriy san'atni o'qitish metodikasi tarixini, uning dastur va darsliklarini, tasviriy san'atni o'qitish jarayonida didaktik prinsiplardan va predmetlararo bog'lanishdan foydalanish, dars va darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish, o'quvchilarni fanga qiziqtirish, darslarda o'quvchilarga grafik bilim berishning eng oson, qisqa, asosli yo'nalishlarining ilmiy asoslarini o'rgatish kabilalar kiradi.

Ma'lumki, o'qitish uslubiyoti davr tanlamaydi, balki davr dars uslublarini tanlaydi. XVII asrda atoqli chek pedagogi Y.A. Komenskiy maktab sinf-dars sistemasini ishlab chiqqan holda unda foydalaniладиган о'qitishning qator uslublari va didaktik prinsiplarini jahon xalqlariga va ularning mакtablari uchun tavsiya etган edi.

O'zbekiston mustaqillikka erishishi munosabati bilan milliy maktablarimiz shakllandı. Bu maktablar jahon pedagogikasi erishgan eng yuksak, samarali ish tajribalaridan o'zining o'qitish uslublarini tanlagan holda o'zining o'quv-metodik ishlarini amalga oshirmoqda. Milliy maktablarimizdagi tasviriy san'at o'quv predmeti mustaqillik yillarda yanada ahamiyatli bo'lib, uning o'qitilishini takomillashtirish tadbirlari belgilanyapti. Shunga ko'ra, milliy maktablarimizda o'qitishning asosiy uch uslubidan foydalaniлmoqda:

I. O‘quv materialini og‘zaki bayon etish uslubi.

II. Amaliy ishlar uslubi.

III. O‘qitishning ko‘rgazmalilik uslubi.

Ma’lumki, milliy maktablarimizda tasviriy san’atni o‘qitish ham umumiy ta’lim fanlari qatori yuqoridagi o‘qituv uslublaridan foydalanib kelinmoqda. Bu uslublar yaxshi samara berayotir.

Shunga ko‘ra, bugungi kunda tasviriy san’atni o‘qitish uslubiyoti maktab tasviriy san’at dasturi asosida uning maqsadi va vazifasini, mazmunini doimiy holda o‘rganib, ularni o‘qitishning eng samarali uslub va didaktik prinsiplarini tanlab, umumlashtirib, bo‘lajak rassom-pedagoglarga yetkazib beradi. Shuningdek, tasviriy san’atni o‘qitish uslubiyoti kursi o‘zining uslub va prinsiplarini bugungi kunda dars berayotgan tasviriy san’at o‘qituvchilariga qator uslubiy maqlolalar, adabiyotlar asosida yetkazib bermoqda. Tasviriy san’atni o‘qitish uslubiyoti bilan O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Namangan va Buxoro davlat universitetlarining rassom-pedagog olimlari shug‘ullanib kelishmoqda.

Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish uslubiyoti jahon pedagogikasi va psixologiyasi to‘plagan tajribalarini o‘zining ilmiy asosi qilib olgan holda ularni yig‘ib, takomillashtirib kelayotgan ish tajribalaridan unumli foydalanib kelyapti. Shu asosda o‘quvchilarga tasviriy san’at bo‘yicha bilim-malaka berishda o‘quvchining yoshi, bilimi, iste’dodi, qiziqishini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini amalga oshirib kelmoqda. Chunki, jahon pedagogikasining atoqli namoyandalari Y.A. Komenskiy, G. Pestalotssi, K.D. Ushinskiy va N. Rostovsev, V. Kuzin, E. Shoroxov, R. Hasanov kabi pedagogolimlarning ilmiy tadqiqotlari asosida maktabda tasviriy san’at o‘quv predmetini o‘qitish, unga qo‘yiladigan talablar sistemali amalga oshirib kelinayotir.

3.2. Tasviriy san’at o‘qitilishining tarixiy taraqqiyoti

Chet ellarda tasviriy san’at o‘qitilishi uslubiyotining tarixiy taraqqiyoti. Ma’lumki, rasm chizish jahon xalqlarining barchasida juda qadimdan shakllanib, u san’at va madaniyatning eng mukammal va doimiy mashg‘uloti bo‘lib keladi. Shuningdek, rasm

chizish butun bashariyat xalqlarining doimiy aloqa vositasi, insoniyatning shakllanishi va ma’naviy o’sishining ham bosh omili bo‘lib kelgan.

Shu boisdan ham juda qadimdan bu mashg‘ulotni rivojlantirish va takomillashtirish barcha xalqlarda sistemali amalgal oshirib kelingan. Bizgacha yetib kelgan eng qadimgi qoyatosh rasmlari odamlar rasm chizish bilan ibtidoiy jamoa davrining *paleolit* yoki qadimgi tosh asridanoq shug‘ullana boshlaganligidan dalolat beradi. Bunday rasmlar Fransiya, Ispaniya, Old Osiyo, O‘rta Osiyodan ko‘plab topilgan, ularga 5—10 ming yilcha bo‘lgan.

Ma’lumki, eramizdan avvalgi III mingyillikda odamlar mis, qalay, qo‘rg‘oshin va ruxni eritib, undan bronza olishgan. Bronzadan yasalgan narsalar juda chiroqli qilib bezatilgan. Bu davrda ishlangan buyumlardagi rasmlar odamlar rasm chizish bilan jiddiy shug‘ullanganliklarini ko‘rsatib beradi.

Tarix shohidki, kishilik jamiyati taraqqiyoti Sharq mamlakatlarda, jumladan, Misrda ancha tez va oldinroq boshlangan. Qadimgi Misrda grafika va rassomlik san’atning bir turi sifatida shakllanib, juda erta taraqqiyot yo‘liga chiqib oldi. Qadimgi Misrda rasm chizish va grafik ishlar bilan shug‘ullanish ancha erta san’at kasbi sifatida o‘rganiladi va o‘rgatila boshlanadi.

Qadimgi Misrda tasviri san’at, adabiyot va me’morchilik g‘oyat kuchli motivlarda taraqqiy etdi. Bu yerda rasm chizishni, grafik ishlarni bajarishni va bino qurishni avvallari xususiy kasb sifatida o‘z bolalariga, qarindosh-urug‘lariga o‘rgatar edilar. Keyinchalik kichik-kichik maktablar tashkil etila boshlandi. Haqiqiy rassomlik maktablari eng avval Misrda, so‘ngra Hindistonda va Xitoyda tashkil etildi. Bu maktablarda, asosan, yer o‘lchash, yo‘l, kanal va binolar rejasini tuzish, chizmalar chizish, buyumlarga badiiy bezaklar ishslash o‘rgatilar edi.

Qadimgi Misrda belgi-yozuvlar (iyerogliflar)ning yaratilishi tasviri san’atning, ya’ni rasm chizishning yanada tez rivojlanishiga imkon beradi (eramizdan avvalgi IV—III mingyillik), chunki bu belgi-yozuvlarda har bir harf bir buyumni aytmoqchi yoki uning nomini yozmoqchi bo‘lsa, uning har biriga bir donadan rasm ishlanishi kerak edi.

Shunga ko'ra, Qadimgi Misr mакtablарida rasm chizish har bir kishining doimiy mashg'uloti bo'lib qolgan. Maktablarda ham eng ko'p mashg'ulot rasm chizish bo'lardi.

Qadimgi Yunonistonda rasm maktablari juda erta tashkil topdi. Yunon mакtablарida asosiy e'tibor tabiatni chiroyli qilib tasvirlashga qaratilardi. Rasm chizishda simmetriya, matematik hisobot, nisbatlar nazariyasi asosiy e'tiborga loyiq edi.

Eramizgacha bo'lган Yunonistonda Sikion, Efes, Fivan kabi rasm maktablari shuhrat qozongan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos yo'nalish va uslublarda faoliyat ko'rsatgan. Ulardan ayrimlari naturalizm metodida ishlasa, boshqalari badiiylik, ya'ni rasmni iloji boricha chiroyli qilib ishlash metodida faoliyat ko'rsatardi. Bu mакtablarda Pamfil, Melantiy, Pavziy, Appelass kabi mashhur rassomlar yetishib chiqqan. Keyinchalik bu rassomlar ham o'z maktablарini tashkil etishgan. Qadimgi yunon tasviriy san'at mакtablарida o'qish ancha qiyin edi. Chunki bu mакtabda o'qish uchun yuqori darajadagi iste'dod sohibi bo'lish bilan birga, ancha miqdorda pul ham to'lanar edi. Pamfil tomonidan ochilgan Sikion mакtabiga kirib o'qish uchun juda katta va kuchli iste'dod bilan birga 26 kg 196 gramm oltin to'lanardi. Bu yerda o'qish 12 yil davom etar edi.

Qadimgi yunonlarning buyuk allomasi bo'lmish Arastu «Rasm fani umumta'lim fanlarining 1-bosqichida turadi va barcha fanlarni o'rganishda asosiy vosita bo'ladi»¹ deb ko'rsatgan edi.

Qadimgi Rimda tasviriy san'atga e'tibor juda yuksak darajaga ko'tarilgan. Rasm chizish bilan barcha zodagon oila vakillari muntazam shug'ullanar edi. Yuqori tabaqa kishilarining ham asosiy mashg'uloti rasm chizish bo'lган. Chunki rasm chizishni bilmaydigan shaxs va oila madaniyatsiz, o'quvsiz, e'tiqodsiz hisoblanib, kamshitilar edi. Hatto rasm chizishni bilmaydigan, uni o'rgana olmaydigan shaxslarga «qandaydir ruhiy kamchilikka ega» degan tibbiy xulosa ham berilar edi.

Shu boisdan Sezar zamonida rasm chizishni bilmaydigan shaxslarni yetuk darajada «rivojlanmagan», degan xulosa bilan mas'uliyatli davlat ishlariga qabul qilinmagan. Yuqori tabaqa oilalarida

¹N. Rostovsev. O'rta mакtabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi tarixi. 2 jildli. 1-jild. M., 1980.

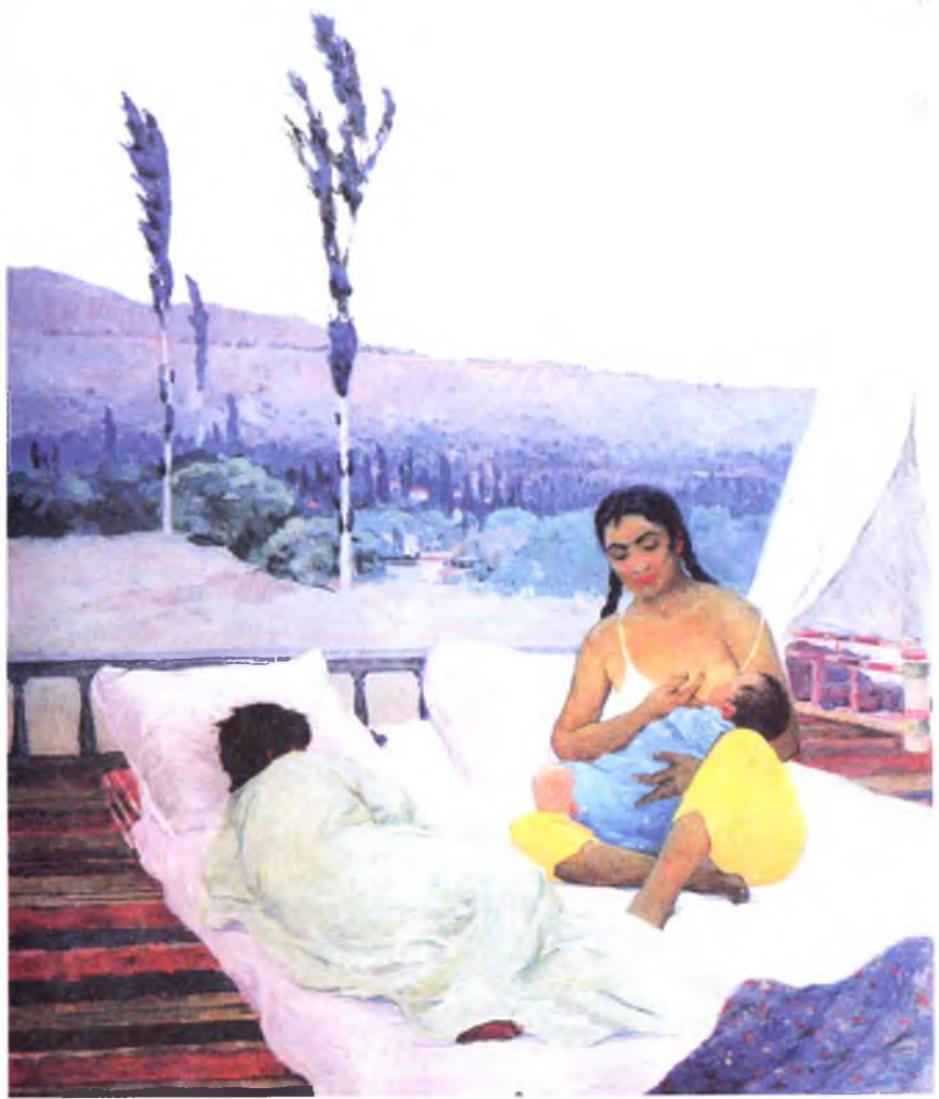
Sulton Muhammad. Me'roj.
(Tabriz, 1539—1543-yil).

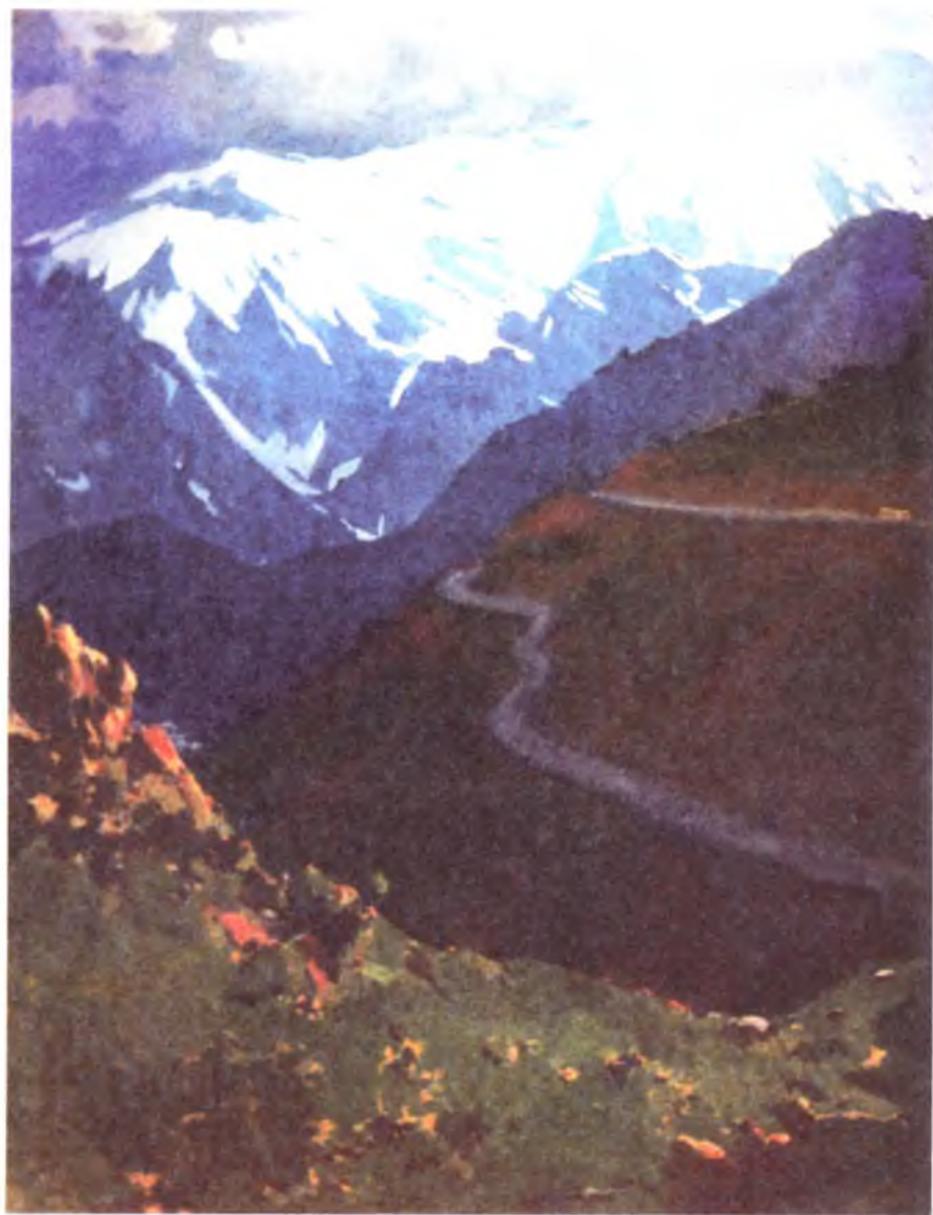
K.P. Bryullov. Pompeyning so'nggi kuni. 1827—1833-yy.

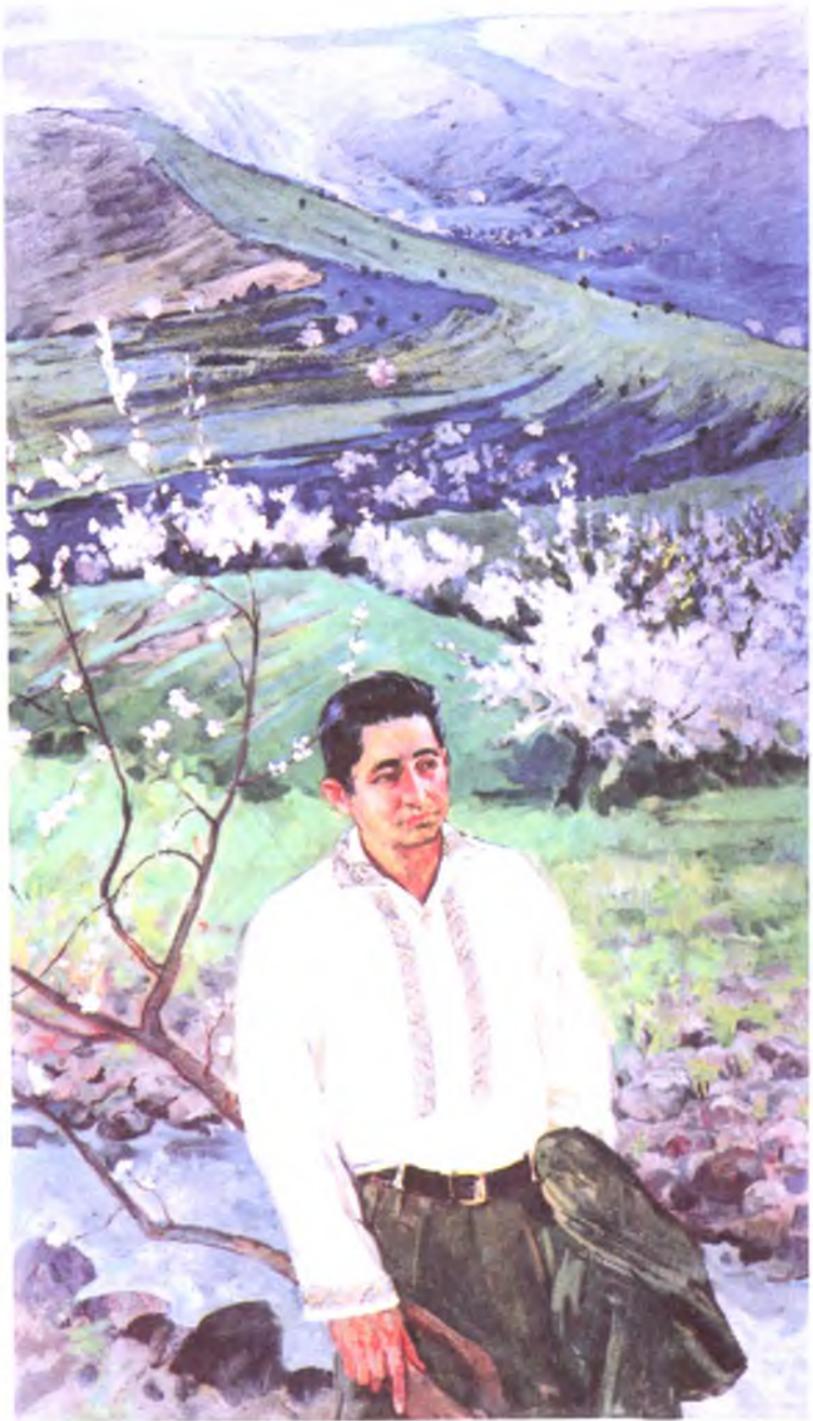
S. Botticelli. Veneraning tug'ilishi. 1483—1484-yillar.
Florensiya, Uffitsi galereyasi («Nyu» janri).

R. Ahmedov. Tong. Onalik.

O'. Tansiqboyev. Manzara.

R. Ahmedov. Shoir Hamid Olimjon portreti.

Sh. Hasanova. Rassom Laylo Salimjonova.

O. Qozoqov. Sharqona natyurmort.

Urganch shahridagi Jaloliddin Manguberdi haykali.

AMALIY
SAN'AT
NAMUNALARI

M.K. Rahimov. She'riyat sultonii Alisher Navoiy tavalludining 525 yilligiga bag'ishlab yaratilgan keramik guldon va lagan.

rasm chizishni bilmaydiganlar qattiq kamsitilgan. Shu boisdan barcha o'ziga to'q oilalar va ularning o'g'il-qizlari, eng avvalo, rasm chizishga o'rgatilar edi. Sezarning o'zi ham yetuk rangtasvirchi rassom, Oktavian Avgust esa me'mor-rassom bo'lganligi ham bejiz emas edi.

Haqiqatan ham rasm chizishni bilmaydigan odam shakllarni, ranglarni ajratish, nisbatlarni to'la farqlay olmaydigan bo'lishadi. Shu boisdan Rim zodagonlari va davlat arboblari rasm chizish bilan jiddiy shug'ullanar edi. Umuman, eramizdan avvalgi II—I asrlarda Yunoniston va Rimda tasviriy san'atga e'tibor g'oyat yuksak bo'lган.

Tarix shohidki, eramizning XV—XVI asrlarida Italiyada «Uyg'onish davri» hukmronlik qiladi. XV asrga kelib Italiyada taraqqiyotning hamma sohalari bo'yicha rivojlanish tezlashib ketdi. Bu davrda fan, san'at, madaniyat va ishlab chiqarishda kuchli ko'tarilish sodir bo'lган. San'at va adabiyotda realistik oqimlar vujudga keldi. Kitob bosish rivojlanib, yangi-yangi ijod ahli shakllandı.

XV—XVI asrdagi Italiya bu o'rinda birinchi bo'lib, o'zining barcha sohalari bilan oldinda bordi. San'at va madaniyat beqiyos rivoj topdi. Italiyalik san'atshunos rassom Jorj Vazarining «Italiyada san'at uzoq vaqtdan so'ng yana uyg'ondi» iborasi bilan san'at tarixida «Uyg'onish davri» tushunchasi vujudga keldi. Bu davrda Italiyada Leonardo da Vinci, Rafael, Mikelanjelo kabi san'atning ulkan ijodkorlari yetishib chiqdi. Ularning har biri o'ziga xos san'at maktablarini yaratgan. Ko'pchiligi rasm chizishning turli sohalari bo'yicha nazariy asoslarini ham yaratishdi. Leonardo da Vinci «Plastik anatomiya»ni, «Havoning chiziqli perspektivasi»ni, Alberti «Perspektiva»ni nazariy jihatdan asoslab beradi. Ammo butun san'at tarixida rasm chizish uslubi bo'yicha barcha nazariyotchilar cheklanib qolishgan. Rasmni maktabda o'qitish bo'yicha biron-bir uslubiy xulosa berilmadi.

Tasviriy san'atning maktabda o'qitilishi bo'yicha faqat XVI—XVII asrlarda bir qator pedagog olimlar shug'ullana boshlashdi.

Buyuk chex pedagogi Y.A. Komenskiydan boshlab Jon Lokk, Russo, Didro, Pestalotssi, K.D. Ushinskiy kabi pedagoglar maktabda tasviriy san'atni o'qitish bo'yicha o'zlarining dastlabki

qarashlarini e'lon qilishgan. Ular rasm o'quv predmetini maktab umumta'lim fanlari qatoriga kiritib, bolaning garmonik tarbiyasidagi roliga katta baho berishgan. Pestalotssining shogirdi Petr Shmit birinchi bo'lib «Rasm mexanik mashqdan iborat» degan nazariyaga zarba berdi. U «Rasm o'quvchi tafakkurini va tasavvurini o'stiruvchi asosiy omil yoki u aql gimnastikasidir», degan ilmiy xulosani beradi¹. Yana u rasmni o'qitishda ko'chirish metodini tanqid qiladi. 1835-yilda Parijda aka-uka Dyupyuilar (Aleksandr va Ferdinandlar) bepul rasm maktabini tashkil etdilar.

1715-yildan Rossiyada rasm chizish fani dengizchilar akademiyasida, 1721-yildan Karpov maktabida, 1732-yildan Kadetlar harbiy maktabida, 1764-yildan Smolniy qizlar institutida o'qitila boshlandi. 1735-yili rasmni o'qitish bo'yicha Preslerning birinchi metodik qo'llanmasi, 1834-yil Sapojnikovning umumiy ta'lim maktablari uchun «Rasm kursi» o'quv qo'llanmalari nashr etiladi.

1825-yilda moskvalik katta yer egasi S. Strogonov tashabbusi bilan rasm o'qituvchisi tayyorlaydigan bilim yurti ochildi. 1870-yili Rus badiiy akademiyasi qoshida rasm o'qituvchisi tayyorlaydigan kurs tashkil etildi.

XX asr boshlarida Peterburg, Moskva, Qozon, Odessa, Penzada rasm o'qituvchisi tayyorlaydigan bilim yurtlari ochiladi. Rus badiiy akademiyasi qoshida rasmni o'qitish metodikasi bo'yicha maxsus komissiya ish boshlaydi. Bu komissiya tarkibida N. Ge, I. Kramskoy, P. Chistyakov kabi yetuk rassomlar ish olib bordilar. Sho'rolar davrida 1921-yildan birinchi rasm o'quv predmeti sifatida o'rta umumta'lim maktablari o'quv rejasiga kiritildi. O'rta maktablar uchun 1921-yildan dasturlar yaratila boshlandi. 1936-yillarda dasturlar yangilanib kelindi. Maktabda rasm fanining o'qitilishi bo'yicha Kardovskiy, Yuoon, Rojkova, Pomicheva, Rostovsev, Shoroxov, Kuzin kabi rassom-pedagoglar shug'ullanib kelishgan.

XX asr boshlaridan AQSH, Italiya, Germaniyada ham o'rta umumta'lim maktablarida rasm chizish fanining o'qitilishi yo'lga qo'yildi. Maktablar uchun o'quv-metodik qo'llanmalar, darsliklar, dasturlar yaratilib, takomillashtirib kelindi. O'tgan asrning 50—

¹N. Rostovsev. O'rta maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi tarixi. 2 jildli. 1-jild. M., 1980.

60-yillarida jahonning ko‘plab mamlakatlarda rasm o‘qitilishi bo‘yicha amaliy ishlar qilindi. Tasviriy san’atning o‘qitilishi bo‘yicha 1955-yilda Lunda (Shvetsiya), 1958-yilda Bazelda (Shveysariya), 1960-yilda Manilada (Filippin), 1972-yilda Germaniyada, 1982-yilda Chexoslovakiya kabi mamlakatlarda xalqaro anjumanlar o‘tkazilgan.

3.3. O‘zbekistonda tasviriy san’atning o‘qitilishi tarixi

O‘zbekistonlik qadimshunos tadqiqotchilarining bergen ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatimiz hududida 1 million yillarcha muqaddam odam zoti yashaganligi va 30—40 ming yildan buyon odamlar uyushgan holda yashab kelganligi asoslab berilgan.

Shuningdek, O‘zbekiston hududlarida bundan qariyb 5—10 ming yillarcha muqaddam odamlar tomonidan ishlangan rasmlar, buyumlar ko‘plab topilgan. Sarmishsoy, Zarautsoy, Qoratepa, Oltintepa, Chust, Dalvarzin, Kaltaminor kabi manzilgohlardan topilgan eng qadimi suratlar va buyumlar bizning eng qadimgi ajdodlarimizning san’ati va madaniyati yaxshi rivojlanganligidan dalolat beradi.

O‘lkamizda qoyalarga o‘yib yoki turli tabiiy bo‘yoqlarda ishlangan rasm-suratlar ham bizning ajdodlarimiz juda qadimdan rasm chizish bilan shug‘ullanib kelganligi haqida aniq ma’lumotlar beradi. Yana topilgan rasm va tasvirlar o‘zining shakllanishi borasida turli davrlarga oid bo‘lib, ular asta-sekinlik bilan rivojlanib, takomillashib kelganligini ham ko‘rsatadi.

Arxeologik topilmalar shundan dalolat beradiki, rasmlar yasalishi va ishlanishiga ko‘ra, qadimgi rasmlar qo‘lda ishlanib, asrlar osha takomillashib kelgan. Ular bilan maxsus kishilar shug‘ullanib, o‘zlaridan keyingi avlodlariga o‘rgatib, hunarini o‘tkazib kelishgani ham ma’lum. Shu boisdan aytish joizki, rasm chizish va amaliy san’at buyumlarini ishlash xususiy kasb bo‘lib, ular avloddan avlodga o‘rgatib kelingan. Keyinchalik shogirdlar yetishtirish odat tusiga kira boshlagan.

Tarix shohidki, eramizdan avvalgi 1-mingyllik boshlarida O‘zbekiston hududida dastlabki quldorchilik davlatlari paydo bo‘la boshlaydi. Bu davlat «Katta Xorazm» bo‘lib, unda zardushtiylik

dini shakllanadi. Bu dinning paydo bo‘lishi tasviriy san’atning rivojlanishiga imkon beradi. Chunki bu din tasviriy san’atni taqiqlamadi. Boz ustiga bu din uchun qurilgan ibodatxona-yu ehromlar katta e’tibor bilan bezatilar edi. Uning muqaddas kitobi «Avesto» asosida yoziladigan «Kichik Avesto»lar bezatilar edi. Shu sabablarga ko‘ra, bu davrda tasviriy san’atning ko‘plab tur va janrlari rivoj topdi.

Endi rasm chizish, grafika, haykaltaroshlik, amaliy san’at va me’morchilik bilan maxsus kishilar shug‘ullana boshlashadi. Ular o‘z san’atlarini oila a’zolariga, sekin-asta qarindosh-urug‘lariga, keyinchalik iste’dodli bolalardan shogirdlikka olib, ularni 10—15 yil o‘qitish bilan mashg‘ul bo‘lishgan. Ular orasidan to‘laqonli rassomlar, me’mor, amaliy san’at ustalari yetishib chiqqan. Bularga Xorazm, Farg‘ona, Surxondaryo manzilgohlaridan bizgacha yetib kelgan san’at asarlarining namunalari to‘la dalolat beradi. Bularga «Jangchi sak», «Afrodita», ritonlar, devoriy rasmlar namuna bo‘ladi.

O‘rta asr boshlarida O‘zbekistonda san’at va madaniyat beqiyos rivojiana boshladi. Qadimgi Xorazm, Termiz, Samarqand, Farg‘onada san’atning hamma turlari rivoj topdi. Bu ham rasm chizishning, buyumlar yasashning uzoq vaqt o‘qitib, o‘rgatib kelinganligini ko‘rsatadi.

VIII asrdan O‘rta Osiyoning O‘zbekiston hududlariga arablar kirib kelishi bilan ming yillardan buyon yaratilgan san’at, madaniyat, tabiiy fanlarning ilmiy asarlari yo‘q qilinadi, ikkinchidan, O‘zbekistonda tasviriy san’atning portret, anamalistik, haykaltaroshlik kabi tur va janrlari taqiqlab qo‘yildi. Shu boisdan bu tur va janrlar yaqin 1000 yillarcha rivojlanmay keldi.

Eramizning IX—X asrlarida buyuk allomalar — Xorazmiy (787—850), Forobiy (870—950), Beruniy (973—1048), Ibn Sino (980—1037) kabi fan arboblari — me’morlari yetishib chiqdiki, ular me’morchilik san’atining monumental nazariy asosini yaratishdi. Forobiy me’morchilik sohasidagi 10 jildli «Me’morchilik muhandisligi» asari bilan jahon me’morchiligi san’atiga ulkan meros qoldiradi.

Sodiq Afshor (Alisher Navoiy zamondoshi) rasm chizishni nazariy jihatdan asoslagan va rasm chizish uslubi haqidagi «Qonun as-Suvor» — «Rasm chizish qonuniyatları» nomli asarini yozib,

tasviriy san'at nazariyasiga va amaliyoti ravnaqiga o'z ulushini qo'shadi. Shuningdek, Qozi Ahmadning «Hattotlar va Musavvirlar» nomli asarida rasm chizish, chiroyli yozuv, hattotlik, rang va uning qo'llanishi haqida kattagina ma'lumotlar beriladi. VII—VIII asrlardayoq fan, san'at, adabiyot, diniy qarashlar g'oyat yuksak darajada bo'lib, jahon san'atining va madaniyatining eng yuqorisida bo'lgan.

VIII—IX asrlarda O'zbekistonda (Samarqandda) qog'oz ishlab chiqarilgan. Bu qog'oz dunyodagi eng oliy nav hisoblangan. Bu voqeа O'zbekistonda kitob grafikasi san'atining rivojlanishiga asos soldi.

Islom dini taqiqlashiga qaramay, ijodkor xalqimiz san'atning hamma janrlarida ijod qilib keldi. Tarix shohidki, ta'qiblardan bezgan Ibn Sino sulton shoh Mahmud G'aznaviy saroyidan qochib ketadi. Olimni qidirib topish uchun shoh rassomlarga 40 dona rasm-portret ishlashni buyuradi. Nom qozongan, ammo qochoq tabibning tasviri chizilgan suratni qo'lga olgan 40 nafar yo'qlov 40 tomonga tarqatiladi. Bu shuni ko'rsatadiki, rasm ishslash qanchalik taqiqlanishiga qaramay, portret janri (yashirin) rivojlanib kelgan. Buyuk Amir Temur hukmronligi yillarda tasviriy san'atning hamma tur va janrlari rivojlanishiga to'la shart-sharoit yaratib berildi. Shaxsan Amir Temuring tashabbusi bilan O'rta Osiyoda portret, anamalistik janrlar qayta tiklandi. Temuriylar davrida O'zbekiston yana o'zining qadimiyligi san'ati, fani va madaniyatini qayta tikladi va misli ko'rilmagan darajada rivoj topdi.

Bu davrda K. Behzod, M. Muzaxxon, A. Buxoriy, M. Samarqandiy kabi musavvirlar ijod qilishgan. Hirotda she'riyat sultonı Alisher Navoiy rahnamoligida, Behzod rahbarligida san'at maktabi — Akademiyasi shakllandi. Bu davrda rassomchilikning barcha janrlari rivoj topdi.

XIV—XVI asrlarda O'zbekiston san'ati, fani va madaniyati beqiyos rivojlandi. Shularning hammasida tasviriy san'atni o'qitish va o'rgatish qadimiyligicha, xususiy, oilaviy-merosiy kasb-hunar sifatida qolaverdi. Bu rassomchilik kasbining ko'proq amaliy san'ati va me'morchiligini yaxshi rivojlantirdi. XVIII—XIX asrlarda ham diniy aqidalarining ta'sirida portret, anamalistik va haykaltaroshlik yaxshi o'rgatilmadi va shu bois rivojlanma olmadi. Ammo me'morchilik va amaliy san'at yaxshi rivoj topdi. Ayniqsa, naqqoshlik, ganch,

yog‘och o‘ymakorligi yuksak darajada taraqqiy etdi, chunki bu hunarlar o‘qitildi va o‘rgatildi.

XVIII—XIX asrlarda Xiva, Buxoro, Samarqand va Qo‘qonda me’morchilikni o‘rgatish kuchaydi. Shunga ko‘ra, bu shaharlarda me’morchilik inshootlari ko‘plab qurila boshlandi.

O‘zbekistonga Yevropa san’atining kirib kelishi bilan mahalliy yoshlari Yevropa san’atini o‘rgana boshladи. Kichik-kichik rasm maktablari paydo bo‘la boshladи.

Sho‘rolar davrida O‘zbekiston maktablarida Rossiya maktablari singari rasm fani o‘qitila boshlandi. 1918-yili Samarqandda, 1919-yili Toshkentda, 1920-yili Andijonda rasm chizishni o‘rgatuvchi maxsus texnikum-maktablar ochildi. 1927-yili Toshkentda, 1929-yili Samarqandda badiiy-bilim yurtlari tashkil etildi. O‘rta umuma’lim maktablari o‘quv rejasiga rasm o‘quv fani kiritildi. 1—3-sinf-larda 8—12 soatgacha rasm darslari o‘qitildi. 1931-yildan maktablarning yangi o‘quv reja va dasturlari takomillashgan holda yaratildi. O‘tgan asrning 30-yillaridan rasm chizishni o‘qitish samaradorligi uchun katta e’tibor berila boshlandi. 30-yillarda O‘zbekistonda rassom I. Ikromov tashabbusi bilan matbuot sahifalarida rasmni o‘qitish bo‘yicha metodik tavsiyalar berila boshlandi. «Maorif va o‘qituvchi», «Alanga» jurnallarida I. Ikromovning metodik tavsiyalarini e’lon qilingan. 1932-yilda uning «Rasmni o‘rganish», 1935-yili «Harf yozishni o‘rgan» o‘quv qo’llanmalari nashr etildi.

O‘tgan asrning 40—50-yillarida dasturga estetik tarbiya elementlari kiritildi. 1950-yildan Toshkentdagi Nizomiy nomidagi pedagogika institutida oliy ma’lumotli rasm o‘qituvchisi tayyorlana boshlandi. 1966-yildan rasm fani «Tasviriy san’at» deb atala boshlandi. 1960-yildan mahalliy materiallar asosida «Lokolizatsiya» usulida yangi dastur ishlab chiqarildi. Shu yillarda O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida R. Hasanov tashabbusi bilan «Estetika» sho‘basi ish boshladи. 1972-yildan Buxoro pedagogika instituti qoshida J. Yodgorov tashabbusi bilan «Badiiy grafika» fakulteti faoliyat ko‘rsata boshladи. 1973-yildan Andijon, Qo‘qon, Buxoro, Samarqand, Xiva, Shahrisabz, Angor, Xo‘jayli, Kattaqo‘rg‘on kabi shaharlarda tasviriy san’at o‘qituvchisini tayyorlaydigan bilim yurtlari ochildi.

O'tgan asrning 70—80-yillarida O'zbekiston tasviriy san'atni o'qitish uslubiyoti bilan R. Hasanov, M. Nabihev, K. Qosimov, A. Inog'omov, A. Jilsova, A. Isoxo'jayev kabi pedagog-rassomlar jiddiy shug'ullana boshladи. 80-yillarda O'zbekistonda tasviriy san'atni o'qitishga e'tibor g'oyat kuchaydi. Xalq ta'limi vazirligi tashabbusi bilan 1972—1986-yillarda har yili estetik tarbiyaga bag'ishlangan Respublika ilmiy-amaliy konferensiya va har ikki yilda 7 yoshdan 17 yoshgacha bo'lган o'smirlarning tasviriy san'at bo'yicha respublika ko'rgazmasi o'tkazila boshlandi.

Respublikaning bir qator maktablarida tasviriy san'atning o'qitilishi bo'yicha ilmiy-pedagogik eksperimentlar tashkil etildi. Bunda Toshkentdan K. Mansurov, Qashqadaryodan J. Jilolov, Xorazmdan I. Boboniyozov, Namangandan B. Oripov, Andijondan A. Abdullayev, Samarqanddan N. Xo'jayev kabilarning ish tajribalari o'rganilib, ommalashtirildi. Bu davrda Respublika xalq ta'limi vazirligi qoshida tasviriy san'atni o'qitish metodikasi bo'yicha ikki ilmiy kengash faoliyat ko'rsata boshladи. 80-yillarda R. Hasanov, B. Oripov, N. Abdullayev, M. Nabihev, A. Inog'omov, K. Qosimov-larning qator dastur, darslik va metodik qo'llanma, tavsiyalari yaratildi.

1972-yildan R. Hasanov, A. Jilsova, B. Oripov, A. Isoxo'jayevlar 1—4-sinflar uchun o'zlarining eksperiment (sinash) «Tasviriy san'at» darsligini yaratishdi. 70—80-yillarda tasviriy san'atni o'qitish metodikasining pedagogik asoslari bo'yicha R. Hasanov, K. Qosimov, A. Inog'omov, B. Oripov, S. Bo'latovlar fan nomzodligi dissertatsiyalarini himoya qilishdi. 1987-yilda Namangan davlat pedagogik institutida «Badiiy grafika» fakulteti ish boshladи.

Mustaqillik yillarida o'rta umumta'lim maktablarida tasviriy san'atning o'qitilishi samaradorligi bo'yicha juda katta tadbirlar ishlab chiqildi. Shu tadbirlarga ko'ra, 1—4-sinflarda tasviriy san'at darslari 2 soatga ko'paytirildi. Birinchi sinfdan tasviriy san'at darslarini mutaxassis rassom-pedagoglar o'tadigan bo'ldi. O'zbekiston Badiiy akademiyasining tuzilishi bilan maktab tasviriy san'atini o'qitishga Akademiya e'tibori qaratildi. O'zbekiston Badiiy akademiyasi milliy san'at va dizayn instituti va respublikadagi barcha «Rassomchilik» fakulteti bo'lган universitetlarning o'quv

rejasiga pedagogika, psixologiya va tasviriy san'atni o'qitish metodikasi kurslari kiritildi.

Mustaqillik yillarida respublikaning qator viloyat, shahar, tumanlarida yoshlarga tasviriy san'atni o'qitish bo'yicha litseylar, kollejlar, maxsus internat-maktablar ochilib, iste'dodli yoshlarga tasviriy san'atdan chuqurlashtirilgan bilim va malakalar berish amalga oshirilmoqda. Oliy o'quv yurtlarida tasviriy san'atni o'qitish metodikasi, nazariyasi va tarixi bo'yicha magistratura va aspiranturalar ochilmoqda. Ular xalqimizning yuksak iste'dodli yoshlaridan jahonga mashhur rassom, san'atshunos, pedagog-olimlar tayyorlab, O'zbekiston tasviriy san'atini yana yuqori darajaga olib chiqishdek katta mas'uliyat bilan ish olib borishmoqda.

3.4. Maktabda tasviriy san'at kursi va uning maqsadi, vazifalari

3.4.1. Maktabda tasviriy san'atni o'qitishning barkamol avlod tarbiyasidagi roli va o'rni

Tasviriy san'at inson zotini mehnatga, aql-idrokka, tafakkur qilishga, ijod qilishga, go'zallikka intilishga o'rgatib, unda chiroyli, go'zal ma'naviy dunyosini yaratib keldi. Bugungi kunda tasviriy san'at odamlar va uning jamiyati uchun yuksak aql-idrok, chuqur bilim va tafakkur, go'zal turmush va e'tiqod yaratishini hamma yaxshi biladi. Shuningdek, kuzatishlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, tasviriy san'at yoshlarga faqat ilm-tafakkur, go'zal estetik ideallar beribgina qolmay, odam zotining eng muhim jihatlarini, ya'ni kuzatish, ko'rish, idrok qilish va tafakkur-tasavvurlarini rivojlantiradigan bosh va asosiy vosita ekanligi isbotlanmoqda.

O'quvchilar tasviriy san'at mashg'ulotlarida narsalarni ko'radilar, uning katta-kichikligini, shaklini, shaklidagi xunuk va chiroyli elementlarini aniqlaydilar, narsa shaklini idrok etib, rang va tusini o'rganishadi. Narsa shaklini idrok etish bilan birga, uning tasvirini yaratish tahlilini qilib, ong faoliyati asosida naturani tasvirga aylantirib, daftар yuziga joylashtirish bo'yicha hisob-kitob qilinadi. Shundan so'ng natura tasviri daftар yuzasiga tushiriladi. Bu mashg'ulotlar davomida diqqat, idrok, xotira, tasavvur, did,

emotsiya rivojlanib, rasm chizish malakasi ortadi. Chunki bu mashg‘ulotlarda o‘quvchi naturani kuzatadi va ko‘radi, uni ong faoliyatida tahlil qiladi, rang-tuslarini buyumlar ichidan topib, uni qog‘ozga tushiradi.

Lekin bu jarayon shunchalik murakkabki, sog‘lom rivojlangan odam bolasigina uning uddasidan chiqa oladi. Qarangki, bu jarayonda bolaning fikri chalg‘isa, boshqa yoqqa ketsa, shakl chiqmaydi, rang topilmaydi. Shu boisdan hamma bola ham rasm chiza olmaydi. Qadimgi Rim ruhshunoslari tomonidan chiqarilgan hukm ham bir tomonдан to‘g‘ridir. Chunki yuqoridagi faoliyatni faqat sog‘lom, ya’ni fiziologik va psixologik jihatdan sog‘lom yetilgan bolagina amalga oshira oladi.

Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida bolaning ko‘rish a’zolari takomillashib boradi. Chunki har bir mashg‘ulotda narsalarni e’tibor bilan kuzatishga va ularni idrok etishga o‘rgatib, o‘z diqqat-e’tiborini bir nuqtaga qaratish malakasi ham beriladi. Bu jarayon bolaning ixtiyoriy diqqati barqaror bo‘lishini ham ta’minkaydi. Shuningdek, tasviriy san’at mashg‘uloti o‘quvchilarni e’tiborli, zehn bilan faoliyat ko‘rsatishga o‘rgatib, ularning barcha his-tuyg‘ularini jamlagan holda, o‘zida bo‘lgan nazariy va amaliy bilimlarni ishga soladi.

Butun vujudi, aql-idroki, tasavvur-tafakkuri bilan faoliyat ko‘rsatishga olib keladi. Shu boisdan nemis pedagog rassomi P. Shmitting «Tasviriy san’at mashg‘uloti aql gimnastikasi» degan xulosasi mutlaq to‘g‘ridir. Xullas, tasviriy san’at darslari o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi asosi bo‘lib qoladi, bunda uning o‘rni va roli benihoyat kattadir.

3.4.2. O‘quvchilarga grafik bilim-malaka berishda tasviriy san’atning roli va o‘rni

Bugungi o‘quvchi kelajakda ishchi, xizmatchi, dizayner-konstruktur, muhandis, shifokor, o‘qituvchi, huquqshunos yoki harbiy mutaxassis yoki biron-bir sohaning yaratuvchisi bo‘ladi. Ularning har biri xizmat yuzasidan u yoki bu mavzuda rasm chizishi, undan foydalanishi lozim bo‘ladi. Hatto uy bekasi ham rasmni ko‘ra olishi, tushunishi kerak. Hozirgi davrda har bir erkak zoti mashina haydashni biladi, texnika bilan shug‘ullanadi, uy bekalari esa dazmol,

tikuv mashinasi, radio, televizor, kir yuvish mashinalari, muzlatgich, elektr plita, sut, qaymoq olish mashinalari kabi yuzlab texnik buyumlarni ishlata olishadi. Bu asbob-uskunalarni ishlatish va ularni sozlash uchun grafik bilim-malaka darkor. Shu boisdan har bir odam rasm chizishni, grafik tasvirlarni bilishi maqsadga muvofiqdir.

Har bir shaxsning grafik bilimga ega bo‘lishi shaxsning o‘ziga ham, jamiyatga ham suvdek zarur. Shunga ko‘ra, fransuz faylasufi Didro bundan qariyb 300 yil avval «Qaysi bir mamlakatda rasm chizishni o‘qish-yozish kabi bilsalar edi, bu mamlakat barcha sohalarda har qanday mamlakatni quvib yetadi va ortda qoldiradi»¹ degan edi.

Tarix shohidki, jahonga mashhur geograflar, tarixchi, adabiyotchi, shoir, yozuvchilar, konstruktor va boshqa soha allomalari rasm chizishni juda yaxshi bilishgan. Shunga ko‘ra Beruniy, Ibn Sino, Ulug‘bek, Gyote, Gyugo, Anderson, Pushkin, Tagor, Tyan-Shanskiy, Mikluxo-Maklay, Mendeleyev kabi turli soha ijodkorlari rasm chizish bilan jiddiy shug‘ullanib kelishgan. Taniqli o‘zbek xonandasini B. Zokirov yaxshigina rassom bo‘lgan.

Xullas, har bir sohaning ijodkori uchun rasm chizishni bilish unga katta ijodiy imkoniyat va oziqa bergen.

Agar har bir o‘qituvchi rasm chizishni bilganda edi, u dars berishda yuksak samaralarga erishardi. Dars mashg‘ulotlarini o‘zlash-tirish ham o‘quvchi uchun juda oson va yengil bo‘lardi, hatto yaxshi o‘zlashtirmaydigan o‘quvchilar bo‘lmas edi. Shularga ko‘ra, bugungi maktab o‘quvchilariga grafik bilim va malaka berishga katta e’tibor berilmoqda.

Bizning mamlakatimizda tasviriy san’atni o‘qitish bo‘yicha katta tadbirlar amalga oshirilmoqda. Dars soatlarini oshirish, yuqori malakali mutaxassis pedagog-rassomlar tayyorlash imkoniyatlari yaratilyapti. Tasviriy san’at o‘quv fanining 1—7-sinflarning o‘quv rejasiga kiritilishi, 1—4-sinflarda 2 soatdan ham belgilanishi, to‘garaklar, maxsus bilim yurti va oliy o‘quv yurtlarining tashkil etilishi shular jumlasidandir.

Bugungi kunda jamiyat kishilariga grafik bilim va malaka berish tasviriy san’at o‘quv fani zimmasiga qo‘ylган. Bu fan o‘zining dars va mashg‘ulotlarida insonlarga grafik bilim va malakalar berish vazifasini amalga oshiradi. Maktabda va boshqa o‘quv maskanlarida

tasviriy san'atdan boshqa fan bu vazifani bajarmaydi va bajara olmaydi ham. Tasviriy san'at o'quv fani bugungi o'quvchiga o'zining besh turi bo'yicha grafik bilim va malaka beradi, ular:

1. Borliqni idora qilish;
2. Badiiy qurish va yasash;
3. San'atshunoslik asoslari;
4. Naturaga qarab tasvirlash;
5. Kompozitsion faoliyat mashg'ulotlariga bo'linib, bu mashg'ulotlarda o'quvchilarga asosan grafik bilim va malaka beriladi.

Bu mashg'ulotlarda o'quvchilar shaklni ko'rish, yana natura va obyektni kuzatish zaruriy elementlarini tanlash, ularni tasvirlash, narsa va buyumlar ranglarini tahlil qilib, ularni ifodalash malakalarini olishadi. Narsaning o'ziga qarab rasm chizishda o'quvchi tasvirlashning eng asosiy elementi — ko'rinish turgan narsaning rasmini chizishga o'rganadi. Yana naturaning shakli, tuzilishi, rangi, yorug'-soyalarni yaxshilab kuzatadi, ularni idrok etib, ong faoliyatida tahlil qiladi. Shu jarayonda naturadan olingan tasavvur asosida uning rasmini qog'ozga tushiradi. Bunda o'quvchi, eng avvalo, shakl birligini, so'ngra rangini, yorug'-soyalarni tasvirlaydi.

Narsaning o'ziga qarab rasm chizish barcha boshqa o'quv mashg'ulot turlarining asosi bo'lib, ularga ilmiy va amaliy zamin yaratadi. Bu rasm chizishning «alifbo»si va realistik rasm chizishning asosi deyiladi. Mavzu bo'yicha rasm chizishda o'quvchi narsa, voqe, obyektlarni erkin, ijodiy ruhda tasvirlab, rasm chizadigan badiiy-ijodiy metodlarda ish olib boradi. Bunda ko'proq umumiylilikka erishiladi. Narsa va voqeani o'zgartirib, o'zining bilimi, tasavvuri va tushunchalari asosida rasm ishlaydi. Bu mashg'ulot o'quvchilarning grafik bilim va malakalarini mustahkamlaydi, takomillashtiradi. Badiiy ijod qilishga o'rgatadi, realistik rasm chizishning nazariy va amaliy asoslarini o'rgatadi.

Badiiy bezash mashg'ulotlarida o'quvchilar, asosan, chiroqli rasm chizishga, narsalarni bezatishga o'rganadilar. Bu mashg'ulotlarda o'quvchilar ritm, simmetriya va badiiylik asosida rasm chizishga o'rganadilar.

Haykaltaroshlik mashg'ulotlari tasvir yaratishni hajm asosida amalga oshiradi. Bu mashg'ulotlarda o'quvchilar narsalar, qush, hayvonlar va odam rasmini loy, plastilinda hajmli qilib tasvirlaydilar.

3.4.3. O‘quvchilarga san’at asarlarini tushuntirish va idrok etishga o‘rgatish

San’at asarlarini o‘rganish va o‘rgatish tasviriy san’at fanining bosh vazifalaridan hisoblanadi. Chunki adabiyot adabiy-badiiy asarlarni o‘qib tushunishni o‘rgatganidek, tasviriy san’at o‘quv predmeti ham san’at asarini ko‘rish va uni tushunish, tahlil qilishni maktab o‘quvchisiga o‘rgatadi. Ularning har ikkisida ham mavzu, sujet, g‘oya, badiiy uslub, obrazlar, personajlar bo‘lib, asardagi voqeanning davri, voqeasi o‘z ifodasini topgan bo‘ladi.

Maktabdagagi barcha o‘quv fanlari tasviriy san’at asarlaridan foydalanadilar. Ammo bironta fan o‘qituvchisi san’at asarining yaratilishi, undagi mavzu, sujet, g‘oya, badiiylik haqida biron og‘iz ma’lumot bera olmaydi. Shu boisdan bu rasmlarning nechta darsda o‘tilishidan qat’i nazar, bu asarlarni tasviriy san’at o‘qituvchisining o‘zi qaytadan tahlil qilib boradi.

O‘rta maktablardagi tasviriy san’at darslarida san’at janrlarining tahlili davrida o‘qituvchi asosiy e’tiborni asarning g‘oyasiga, rassomning badiiy uslubiga qaratadi. Ammo san’at asarlarini tahlil qilishda ma’lum tizim va tartib bo‘lishi kerak. Shunga ko‘ra, san’at asarlarini tahlil etishda:

1. Asarning muallifi haqida ma’lumot beriladi;
2. Asarning mavzusi bo‘yicha suhbat, asar mavzuga, uning sujeti va g‘oyasiga javob bera oladimi?
3. Asarning g‘oyasi — asarda rassom o‘zi tasvirlagan sujet asosida qanday masalani, muammoni ko‘tarib chiqqanligi;
4. Asarda tasavvur etilgan obyekt, voqeа, undagi narsalar, manzara, odamlar va hayvonot dunyosi yoki boshqalar haqida to‘g‘ri, ilmiy ma’lumot beriladi;
5. Asar yaratilishidagi badiiylik, badiiy uslub, ijodkorning san’at bo‘yicha ilmi va iste’dodi, malakasi haqida tushuncha beriladi;
6. Asarning yaratilishidagi rassomning tadqiqot ishlari, material to‘plashi, umumlashtirishi, qoralama, etud, eskizlar haqida ma’lumot beriladi;
7. Asar taqdiri, ya’ni asarning bugungi kundagi ahvoli, saqlanayotgan o‘rni, uning qaysi ko‘rgazmalarda namoyish etilgani haqida suhbat boradi.

San'at asarining bunday tahlili uchun maktab o'qituvchisi rasm ishlashni, asarni yaxshi tushunishi va uni boshqalarga tushuntira olishni bilishi zarur. Bizning maktablarimizda malakali rassom-pedagoglarning yetishmasligi oqibatida san'at asarlari tahlil etilmaydi. Tahlil etilsa ham noto'g'ri, to'la bo'limgan holda tahlil etiladi.

Xullas, san'at asarining yaxshi o'rgatilmasligi san'atimizni xalqimiz orasiga olib kirishga qiyinchiliklar tug'dirmoqda. Hali hozirgacha o'zbek xonardonlarida san'at asarlari juda kam ko'rindi. Ular san'at asarini olmaydilar ham. Buning asosiy sababi bizning maktablarimizda san'at asarlarini tushunish va tahlil qilishning yaxshi o'rgatilmasligidir.

Shunga ko'ra, maktabdagagi tasviriy san'at kabinetiga san'at asarlari reproduksiyalari qo'yildi va ulardan ko'rgazmalar tashkil etiladi.

3.5. Maktabda tasviriy san'at o'quv fanining dastur va darsliklari

3.5.1. Maktab o'quv rejalarida tasviriy san'atning qo'yilishi

O'zbekiston maktablari mustaqilligimizga qadar sobiq Ittifoq maktablari uchun tayyorlangan o'quv reja va dastur asosida faoliyat ko'rsatib keldi. Mustaqillik qo'lga kiritilgach, O'zbekiston maktablari uchun yangi o'quv rejalarini tayyorlanib, barcha ilm maskanlari shu o'quv reja asosida ish yurita boshladi. Mazkur rejada maktabda tasviriy san'at o'quv fani uchun 1—7-sinflarda 1 soatdan o'quv soati belgilandi.

1997-yilda e'lon qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ta'lif-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish to'g'risida»gi Farmoniga asosan o'rta umumiy ta'lif maktablari ishi va uning o'quv rejalarini qayta ko'rib chiqildi. Shunga ko'ra, 1—4-sinflar va 1—9-sinflar uchun yangi o'quv rejalar tayyorlandi. Bu rejaga asosan, 1—4-sinflarda tasviriy san'at o'quv faniga haftasiga 1 soatdan vaqt ajratildi. 1—9-sinflar bo'yicha ham haftasiga 1 soatdan 1—7-sinflarga berildi. O'quv reja me'yoriy hujjat hisoblanib, u Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi.

So‘nggi yillarda bir qator o‘quv rejalarini ishlab chiqilgan. Ularda ayrim fanlarni chuqurlashtirib o‘tish imkoniyati berilgan holda tasviriy san’atni chuqurlashtirib o‘tish ham ko‘zda tutildi. Shunga asosan, 1—4-sinflarda 2 soatdan mashg‘ulotlar belgilandi. Yana ayrim o‘quv rejalarida 1—7-sinflarda tasviriy san’at 2—3 soatdan mashg‘ulot o‘tkazish ham nazarda tutildi. Hozirgi barcha o‘quv rejalarida maktab ixtiyoriga 3—4 soatdan haftalik soatlar beriladi. Bu o‘quv soatlaridan maktabda chuqurlashtirib o‘tiladigan fanlarni o‘qitish uchun foydalanildi. Shunga ko‘ra, 1999-yilda tayyorlangan o‘quv rejasida ta’lim sohalari, o‘quv fanlari, sinflar, haftalik umumiy soatlar va jami soatlar ko‘rsatilgan.

Bu o‘quv rejasida ham maktab ixtiyoridagi soatlar bo‘yicha har bir sinf uchun 2 soatdan vaqt ajratilgan. Bu o‘quv soatidan fandan chuqurlashtirilgan ta’lim uchun foydalaniladi. Shunga ko‘ra, bu o‘quv soatidan maktabda tasviriy san’atni chuqurlashtirilgan dars mashg‘ulotlari uchun ham foydalanish mumkin. Faqat buning uchun maktabda mutaxassis tasviriy san’at o‘qituvchisi bo‘lishi lozim. Shuningdek, maktabda zamon talabiga javob bera oladigan, chuqurlashtirilgan tasviriy san’at darslarini o‘tish uchun yuqori darajadagi o‘quv-didaktik shart-sharoit yaratilgan tasviriy san’at kabineti bo‘lishi kerak.

3.5.2. Tasviriy san’at dasturlari

Dastur — ma’lum bir fanning o‘quv materiallarini o‘z ichiga olgan, uni tizimli o‘qitish imkoniyatini bera oladigan, metodik va nazariy mavzular va ularning mazmuni yoritilgan ilmiy qo’llanmadir.

Dasturlar maktablarning boshqaruvchilari va o‘quv fani o‘qituvchilari uchun mo‘ljallanadi. Dastur davlat o‘quv rejasidagi o‘quv soatlari asosida o‘qitiladigan o‘quv fanining to‘la mazmunini «sistemalilik» asosida o‘qitish imkoniyatini bera oladigan davlat hujjati hisoblanadi.

Dasturni o‘qitiladigan fanning tajribali, metodist olimlari — fan doktorlari yoki fan nomzodlari, professor yoki dotsentlik ilmiy unvoniga ega bo‘lgan mutaxassislar tomonidan tuziladi.

Sho‘rolar davrida O‘zbekiston maktablari Rossiya maktablari uchun tayyorlangan dasturlar asosida faoliyat ko‘rsatar edi.

O‘zbekiston mustaqilligini qo‘lga kiritishi bilan o‘z maktablari uchun mahalliy va milliy materiallar asosida yangi dasturlar tuzildi, ular asosida o‘qitila boshlandi.

1990-yildan boshlab R. Hasanov, X. Egamov, N. Abdullayev, S. Bo‘latovlar tomonidan bir necha dasturlar tuzildi. Lekin bu dasturlar bugungi kun talabiga javob bera olmay qoldi. Har bir dasturda o‘qituvchining ixtiyoriga biroz erkinlik beriladi, ya’ni mutaxassis o‘qituvchi o‘z sharoitiga ko‘ra, materialni moslashtirib, o‘zining ish rejasini tuzib oladi.

Shunga ko‘ra, mutaxassis — tasviriy san’at o‘qituvchisi zamон talabidan kelib chiqib, dasturning maqsad va vazifasidan cheklanmagan holda o‘z sharoiti va muhitiga ko‘ra, ish rejasini tuza oladi.

3.5.3. Tasviriy san’at darsliklari

Ma’lumki, o‘tgan asrning 70-yillarigacha O‘zbekiston maktablari uchun tasviriy san’at darsliklari bo‘limgan. O‘zbekistonga sobiq Ittifoq maktablari uchun tayyorlangan ayrim tasviriy san’at o‘quv qo‘llanmalarigina kelib turardi. Sobiq Ittifoq maktablari uchun ham tasviriy san’at darsliklari 1961-yildan boshlab yaratila boshlandi.

O‘zbekistonda darslik yaratishga ancha kech kirishildi. 1970-yildan boshlab, O‘zbekistonda tasviriy san’at bo‘yicha dastlabki «sinash» darsliklari yaratila boshlandi. 1-sinf uchun «Tasviriy san’at» darsligi R. Hasanov va A. Jilsovalar tomonidan 1970-yili nashr etildi. Bu yaxshi natija berdi. 1974-yili R. Hasanov, A. Jilsovalarning 2-sinflar uchun darsligi chiqdi. 1976-yili shu mualliflar 3-sinf darsligini chiqarishdi. 1977-yili R. Hasanov, B. Oripov, A. Isoxo‘jayevlarning 4-sinf uchun «Tasviriy san’at» darsligi nashr etildi. Bu darsliklar qayta-qayta chop qilinmoqda.

Darsliklar tasviriy san’at darslari samaradorligini oshirishda yaxshi natijalar berdi. Bu darsliklar qoraqalpoq tilida ham nashr etildi. Darslik dastur asosida tizimli bilim berishni o‘z oldiga vazifa qilib qo‘ygan holda o‘quvchining o‘zi undan foydalana olishi lozim edi. Shuningdek, tasviriy san’at darsligi, asosan, amaliy ishlar xarakterida bo‘lgani uchun uchinchi shaxs tilida o‘quvchi uchun tavsiyalar asosida yozildi. Chunki darslik o‘qituvchi uchun emas, o‘quvchi uchun yoziladi. Shunga ko‘ra, darslik ravon, aniq, hozirgi

zamon o'zbek adabiy tilida bayon etiladi. Darslikni, asosan, dasturni tuzgan mutaxassislar yozishi kerak.

Darslik yozish imkoniyati bo'lмаган holda uning о'rniga о'quv qо'llanmalar ham yaratiladi. O'quv qо'llanmalar darsliklardan farqli holda dasturdagi о'quv mavzularining tizimlilik tamoyilini qat'iy holda ushlagaydi. O'quv qо'llanmalar ikkinchi shaxs tilida yozilib, ularning vazifasi ko'proq о'qituvchi vositachiligidagi о'quvchiga dastur talabidagi bilim va malakani bera olishi zurur. Shunga ko'ra, о'quv qо'llanmalar ko'proq metodik xarakterga ega bo'lib qoladi.

O'zbekiston maktablari uchun R. Hasanov va X. Egamovlarning 1—2—3 va 4-sinflari uchun bir qator о'quv qо'llanmalari chop etilgan.

3.5.4. Tasviriy san'at o'quv qо'llanmalari va metodik adabiyotlari

O'quv-metodik qо'llanmalar yaratilishi O'zbekistonda o'tgan asrning 30-yillaridan I. Ikromov tomonidan nashr etilishi bilan boshlandi. O'quv qо'llanmalar ham dasturlar asosida yoziladi. Ammo uning darslikdan farqi shundaki, dasturdagi «tizimlilik» tamoyiliga amal qilinmaydi. Shu boisdan о'quv qо'llanmalar fan mazmuni to'liq yoki uning biron qismi bo'yicha ham yozilishi mumkin. Shuningdek, u ko'proq ikkinchi shaxs tilidan ifoda etiladi.

R. Hasanovning metodik qо'llanmalarida maktab tasviriy san'ati mashg'ulotlarini tashkil etishdan boshlab, ularni muntazam holda takomillashtirib borishning ilmiy asoslari ko'rsatib berildi. Bunda о'quvchilar qiziqishini oshirishdan boshlab, darslarning har bir bosqichini rivojlantirish, о'stirish va takomillashtirib borish imkoniyatlari, yo'l-yo'riqlari va uslubiy yo'nalishlari ilmiy jihatdan tahlil qilib beriladi.

B. Oripovning metodik qо'llanmalarida esa kabinet sistemasining darslar samaradorligidagi о'rni, roldan boshlanib, didaktikaning predmetlararo bog'lanish sistemasi, darsda olib boriladigan tarbiyaviy tadbirlar, darsga va fanga bo'lgan о'quvchilar qiziqishi, ularga berilayotgan bilim va malakalarni muntazam bo'lishining eng samarali omillari haqida bahs yuritiladi.

Metodik qo'llanmalarda tasviriy san'atning o'qitilishidagi eng muhim muammolar va masalalar turli nuqtayi nazaridan tahlil etib beriladi. Ularning metodik qo'llanmalarida va ilmiy-metodik tavsiyanoma, maqolalarida o'quvchilar bilimini baholash, tasviriy san'atning 45 minutli dars mashg'ulotlarini tashkil etish, o'tkazish, ularni tizimli takomillashtirib borish asosida dars va mashg'ulotlar texnologiyasi, didaktikasi va metodikasida o'quvchilarga berilayotgan bilim-malakalar samaradorligiga erishishning eng zamonaviy uslublari, mohiyati va mazmuni ish tajribalar, ilmiy tadqiqotlar xarakterida asoslab beriladi.

Metodik qo'llanmada tasviriy san'at darslari uchun o'quv didaktik sharoitning yaratilishi, tasviriy san'at ta'limining pedagogik holati, o'quvchilarning darsdagi diqqati, psixologik asosi, o'quvchilar bilimini aniqlashning baho mezonlari, mahalliy va chet ellar tasviriy san'at materiallaridan foydalanish kriteriyisi, tarbiyaviy ishlarning mohiyati, mazmuni, maktabda tasviriy san'atdan beriladigan bilim va malakalarning DTS talablari kabi ta'lim-tarbiya tizimining eng dolzarb muammolari ilmiy jihatdan tahlil qilib beriladi.

Xullas, bugungi kunda maktabda tasviriy san'atning o'qitilishi, mashg'ulotlarning takomillashtirib borilishi va darslar samaradorligiga erishishning qator metodik asoslari ishlab chiqilgan bo'lib, ular asosida tasviriy san'at o'qituvchilari darslar samaradorligi uchun qator texnologik, didaktik va metodik imkoniyatlarga ega.

3.6. Tasviriy san'at darslarida texnika vositalari

Ma'lumki, bugungi kunda maktab o'quv-texnika vositalari, asosan, epidoskop, kodoskop, LETI, filmoskop, televizor, videomagnitofon, kompyuter kabilardan iboratdir.

Tasviriy san'atni o'qitishda molbert, taglik, reflektar kabi qo'shimcha texnik jihozlar ham qo'llaniladi. Bu narsalar naturani o'quvchi ko'rish gorizontiga moslashtirib olishda qo'llanadigan buyumlar, didaktik materiallar bo'lib, ular yarim mexanik uslubda ishlatiladi.

Reflektar — naturaga tushayotgan yorug'-soyalarning normal bo'lishi uchun qo'llaniladi. Molbertlar o'quvchilarning rasm chizish

uchun moslamalari bo'lib, uni darsda va darsdan tashqari rasm chizishda ishlataladi. Tasviriy san'atni o'qitishda ko'proq epidoskop qo'llaniladi.

Epidoskop — tasvirlarni kattalashtirish uchun zarur bo'ladi. Bu san'at asarlarining tahlili davrida juda ahamiyatlidir. Diapozitivlardan foydalanish uchun LETI apparati qo'llaniladi. Tasviriy san'at darslarida yaxshi ishlayotgan texnik vositalardan yana biri filmoskopdir. Unda diafilmlar namoyish etiladi. Tasviriy san'atdan bugungi kunda ko'plab diafilmlar mavjud. Ayniqsa, san'at asarlarining tahlili davrida bu ancha samara beradi.

Darsda texnika vositalaridan foydalanish ham me'yoriy bo'lib, 2—3—4 minutga boradi. Faqat suhbat darslaridagina ko'proq ishlataladi. Agar biror film to'liq namoyish etiladigan bo'lsa, uni darsdan tashqari vaqtida amalga oshiriladi. Texnika vositalaridan foydalanish o'quvchilarning dars materialiga bo'lgan qiziqishini oshirib, dars samaradorligini ko'taradi.

3.7. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar

O'quvchilarning tasviriy san'at darslariga bo'lgan qiziqishini orttirishda, yomon o'zlashtiruvchilarini yaxshilar qatoriga yetkazib olishda, iste'dodli bolalarining ijodi yuksalishida, darsda olgan bilim va malakalarni turmushda qo'llashga o'rgatishda sinfdan va maktabdan tashqari ishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san'at predmetidan amalga oshirilishi lozim bo'lgan sinfdan tashqari ishlarni yo'lga qo'yish uchun o'qituvchi o'z fanini nazariy, metodik va amaliy jihatdan puxta bilishi bilan birga, maktabda tasviriy san'at kabinetini tashkil etishi, texnika vositalari bilan yaxshi ishlay olishga to'la imkoniyat yaratgan bo'lishi lozim.

Shu bilan birga, o'qituvchi amalga oshirishi lozim bo'lgan har qanday tadbirdan ko'zdautilgan maqsadni aniq va real belgilishi va uni amalga oshirish yo'llarini to'g'ri belgilay olishi kerak. Tasviriy san'at predmeti bo'yicha olib boriladigan sinfdan tashqari ishlar to'garak, ekskursiya, suhbat, ma'ruza, uchrashuv, kecha, konfrensiya o'tkazish, rassomlar va o'quvchilar ishidan ko'rgazmalar tashkil etilgan, kinofilm va diafilmlar ko'rish, radio va teleko'r-

satuvlarni tomosha qilish, fan bo'yicha matbuot ishlarini tashkil etish kabi turlardan iborat bo'ladi.

Tasviriy san'at o'quv predmeti bo'yicha tashkil etiladigan sinfdan tashqari ishlarning barcha turlari maxsus plan asosida va o'qituvchining bevosita rahbarligida amalga oshiriladi. Sinfdan va mактабдан tashqari ishlarning taxminiy ish rejasiga:

1. Maktab sharoitini nazarda tutgan holda rasm chizish, grafika, tasviriy san'at tarixini o'rganish, dekorativ amaliy san'atning turlari bo'yicha (naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, badiiy bezash) to'garaklar tashkil etish va uning ish faoliyatini yo'lga qo'yish.

2. San'at tarixi yoki san'atshunoslik bo'yicha fakultativ mashg'ulotlar tashkil etish va o'tkazib borish.

3. Darsda o'zlashtirmaydiganlar va materiallarni o'zlashtirishda qiynalayotgan o'quvchilar uchun qo'shimcha darslar tashkil etib borish.

4. Tabiat manzaralari (planerga) rasmini chizish, tabiat manzaralarini kuzatish maqsadida ekskursiya uyushtirish.

5. San'at muzeylariga, studiyalarga, rassomlarning ustاخонalariga, qadimiy san'at obidalariga va zamonaviy san'at koshonalariga ekskursiya uyushtirish.

6. Tasviriy san'at ustalari ijodi va tasviriy san'at nazariyasi bo'yicha dokladlar, konferensiyalar, dramalashtirilgan va musiqa-lashtirilgan san'at kechalarini o'tkazish, viktorina va savol-javoblar tashkil etib borish.

7. Tasviriy san'at asarlari reproduksiyalaridan ko'rgazmalar tashkil etib borish. Atoqli rassomlar ijodiga bag'ishlangan stendlar tayyorlash.

8. O'quvchilar ishidan muddatli va doimiy ko'rgazmalar, stendlar, o'quv yilining yakunlanishi munosabati bilan hisobot ko'rgazma tashkil etish.

9. O'quvchilarning eng yaxshi ijodiy ishlari bo'yicha konkurs o'tkazib borish.

10. Rassomlarning ijodiy biografiyasiga va tasviriy san'at tarixiga, nazariyasiga bog'liq kinofilm va diafilmlarni ko'rib borish.

11. Televizorlarda berilayotgan tasviriy san'atga oid tele-ko'rsatuvlarni, o'quv eshittirishlarini jamoa bo'lib ko'rib borishni tashkil etish.

12. Tasviriy san'at fani bo'yicha chiqariladigan devoriy gazetalar faoliyatini muntazam yo'lga qo'yib borish kabilar kiritiladi.

Tasviriy san'at bo'yicha sinfdan tashqari ishlarning asosiy turlaridan biri bu fan bo'yicha uyushtiriladigan to'garak bo'lib, qolgan bir qator ishlar va tadbirlar shu to'garak a'zolarining ishtirokida olib boriladi.

To'garaklar

Tasviriy san'at bo'yicha tashkil etiladigan to'garaklarning maqsadi o'quvchilarning bilimi va malakalarini chuqurlashtirish, ularga tasviriy san'atning biron turi bo'yicha kengroq bilim va malakalarni berish, berilgan bilim va malakalarni turmushda, hayotda qo'llay olishga o'rgatish va kasb tanlashga yordam berishdan iboratdir.

To'garak ishlarini tashkil etish mifik va kabinet sharoitini nazarda tutgan holda a'zo qabul qilishdan boshlanadi. To'garakka a'zo qabul qilish ixtiyoriy bo'lib, unda o'quvchilarning qiziqishiga qarab, rasmkashlik va rangtasvir, naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, badiiy kulolchilik, badiiy bezash, loy va plastilin bilan ishslash, san'at asarlarini o'rganish va rassomlar ijodini o'rganish bo'limlari bo'ladi. Lekin mifikda bu bo'limlarning hamma turlari bo'yicha to'garak tashkil etilmaydi, balki bu bo'limlarning qaysi biri uchun mifikda sharoit bo'lsa, shu soha bo'yicha tashkil etilishi mumkin. To'garaklarning soni turlar bo'yicha ikki yoki uchtadan oshmasligi kerak.

To'garaklar 1—3, 4—7, 8—9-sinflar bo'yicha guruhanib, har guruhga 10—12 tadan o'quvchi qabul qilinadi. Bu guruhlar bosqichlar asosida tashkil etiladi. I guruhni tugatganlar II guruhga, II guruhni tugatganlar III guruhga qabul qilinadi.

To'garaklar uchun ish rejasi tuzilib, shu reja asosida haftada bir marta mashg'ulot o'tkaziladi. To'garak mashg'ulotlari birinchi guruhi (1—3-sinf o'quvchilari) uchun 1—1,5 soat, ikkinchi guruhi (4—7-sinf o'quvchilari) uchun 2—2,5 soat, uchinchi guruhi (8—9-sinf o'quvchilari) uchun 3—3,5 soatdan oshmasligi kerak. Tasviriy san'at asarlarini o'rganuvchi guruhlar bundan mustasnodir. Birinchi guruhi mashg'ulotlari asosan loy, plastilindan oddiy

predmetlar shaklini yasashdan boshlanib, asta-sekin oddiy narsalar rasmini chizishga o‘tiladi.

Ikkinchi guruhda ko‘proq qalamtasvir va rangtasvir mashg‘ulotlari rejalahtiriladi. Buning uchun rasm chizishning barcha mashg‘ulotlari natura bilan ishslash xarakterida bo‘lmog‘i lozim. Bu guruhlar uchun tanlanadigan temalar 4—6 soatdan oshmaydigan vaqtida mo‘ljallanishi mumkin. Bu ish 2 soatdan ikki yoki uch mashg‘ulotda bajariladi. Har qanday mashg‘ulot uchun u necha soatga mo‘ljallanganligidan qat‘i nazar, bir konspekt tuziladi. To‘garak mashg‘uloti uchun tuzilgan konspekt namunasi quyidagicha bo‘lishi mumkin (uchinchi guruh).

Mashg‘ulot mavzusi: «Mevalar natyurmorti» rasmini ishslash. Mashg‘ulot 6 soat davom etadi.

Mashg‘ulotning maqsadi: To‘garak a’zolarini natyurmort va uning kompozitsiyasini tuzish, bo‘yoq bilan ishslash malakalarini o‘stirish.

Mashg‘ulotning jihozlanishi: I. Xruskiyning «Gul va mevalar» natyurmorti, R. Ahmedovning «Mevalar», V. Ufimsevning «Patnis» va S. Abdullayev, N. Kashina, A. Yunusovlarning mevalar natyurmortlari bo‘yicha yaratgan asarlari, natyurmort predmetlari: tarelka, pichoq, anor, olma, nok va fon uchun rangli material.

Mashg‘ulotning rejasи: birinchi mashg‘ulot ikki soat. Mashg‘ulotni tashkil etish (5—10 minut) o‘quvchilarining o‘rinlarini moslashtirish, o‘quvchilar ishtirokida natyurmortni tuzish, natyurmort o‘rnini tanlash, o‘quvchilarni ishga hozirlash (suv, palitra va bo‘yoq, qalam, rezinalarni tayyorlash).

Yangi mashg‘ulot mavzusini bayon etish va mashg‘ulotdagi vazifani tushuntirish (15—20 minut).

Yangi tema I. Xruskiy, R. Ahmedov, Z. Kovalevskaya, V. Ufimsev, S. Abdullayev kabi rassomlarning «Natyurmort» mavzusidagi san‘at asarlari reproduksiyasi asosida boshlanib, sind doskasida natyurmort kompozitsiyasi, uni tasvirlash bosqichlari ko‘rsatib beriladi. Natyurmortga tushayotgan yorug‘lik manbalari soyalar, ularning bo‘yoqda tasvirlanishi haqida tushuncha beriladi.

O‘quvchilarining mustaqil ishlari (1—1,5 soat). Mustaqil ish davri o‘qituvchi nazoratida olib borilib, eng yaxshi ishlar barcha o‘quvchilarga ko‘rsatib turiladi yoki shu ish bo‘yicha o‘quvchilarining bajargan ishlaridan namuna ko‘rsatiladi. Agar barcha o‘quvchilar

biror elementni tasvirlashda yoki biror rangni topishda qiyngalsalar, o'quvchilarni ishdan to'xtatib, ularga qisqacha tushuncha beriladi.

Mashg'ulotni yakunlash (5—10 minut). Bunda mazkur mashg'ulotda bajarilgan ishlardan 6—8 tasi tahlil qilinadi. To'garak a'zolari bajargan ishlarning xato va kamchiliklari ko'rsatib o'tiladi.

To'garak mashg'uloti bo'yicha uyga vazifa berish. Uy vazifasini bajarish yo'llari bosqichlar asosida ko'rsatib, tushuntirib beriladi. Qovun va olmadan iborat natyurmort tuzib, akvarelda ishslash uyg'a vazifa qilib topshiriladi.

O'qituvchi mashg'ulotning ikkinchi qismida uy vazifalarini ko'rib, so'ngra yangi mashg'ulotning vazifasini qisqa qilib tushuntirib, kerakli o'rinalar takrorlanib, eslatib, mustaqil ishga o'tiladi. Mustaqil ishda asosiy e'tibor bo'yoq bilan ishslashga, naturalarning real tasvirlanishiga va yorug'-soyalarning kompozitsion joylanishiga qaratiladi. Mashg'ulotning oxirida 10—15 minutlar chamasida bajarilgan ishlardan namunalar olinib, o'quvchilar ishtirokida ko'rib chiqiladi. Ko'rilgan ishlar baholanadi. Eng yaxshi ishlar ko'rgazmaga olib qo'yiladi. Uyga vazifa qilib anor, uzum, olma va vazadan iborat natyurmort tuzib, rasmini akvarelda ishlab kelish topshiriladi.

Mashg'ulotning uchinchi qismi oldingi mashg'ulot oxirida ko'rsatilgan kamchiliklarni bartaraf etish va yangi vazifalarni tushuntirish bilan boshlanadi. Mashg'ulot davrida o'quvchilar ishi ustidan o'qituvchining nazorati kuchaytiriladi. Suvlar, palitralar tez-tez almashadirib turiladi. Naturalardagi soya, yorug'lar, blik va reflekslarga e'tibor berilishi ta'kidlanadi. Ertaroq tugallangan ishlar quritishga to'planadi. Ixtiyoriy temada mevalar natyurmortini tuzib, akvarelda ishlab kelish uyga vazifa qilib topshiriladi.

Qo'shimcha darslar (konsultatsiyalar)

Tasviriy san'at o'quv predmeti bo'yicha olib boriladigan sinfdan tashqari mashg'ulotlarning biri qo'shimcha darslar (konsultatsiyalar)dir. Qo'shimcha darslar odatdag'i dars va to'garak mashg'ulotlaridan farq qiladi. Ularning maqsadi dars materiallarini o'zlashtirishda qiynalayotgan yoki o'zlashtira olmayotgan o'quvchilarni yaxshi o'quvchilar qatoriga yetkazib olish va dastur materiali bo'yicha oz vaqt berilgan mavzularni kengroq

o‘rganishdan iborat bo‘lib, ma’lum reja va ish jadvali asosida olib boriladi.

Qo‘srimcha darslar ikki shaklda o‘tkaziladi. Sinfning barcha o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘dirayotgan masalalar yoki mavzular bo‘yicha umumiyligi shakldagi suhbat, ma’ruza, amaliy mashg‘ulotlar o‘tkaziladi. Bunday mashg‘ulotni ayrim vaqtarda bir sinfning bir necha guruhlari uchun ham o‘tkazish mumkin. Bunday mashg‘ulotlarni bir oyda bir marta o‘tkazsa ham bo‘ladi. Individual shaklda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar tasviriy san’at predmeti bo‘yicha qiyonaladigan, dastur materiallariga kuchi, qobiliyati yetmaydigan, bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarga mo‘ljallanadi. Agar bunday o‘quvchi mакtabda 4—6-sinflar bo‘yicha 15 o‘quvchidan oshmasa, bir guruhda mashg‘ulot olib borish mumkin. Bu mashg‘ulot shunday uyushtiriladiki, guruhdagi o‘quvchilar uch kichik guruhga bo‘linib, har qaysi guruh uchun o‘z dastur materiali asosida reja tuzilib, bu reja bo‘yicha har bir o‘quvchiga individual topshiriqlar berilib, o‘quvchi nazoratida bajartiriladi. Bunday mashg‘ulot haftada bir marta maxsus reja bo‘yicha o‘tkaziladi va o‘quvchilar materialni yaxshi o‘zlashtirib olgunlaricha davom ettiriladi. O‘qituvchining bu mashg‘ulotlar uchun tutgan ish rejasida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarning mavzusi, taqvim kuni, mashg‘ulotning maqsadi bayon etiladi.

Suhbat, ma’ruza, dokladlar

Sinfdan tashqari o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarning eng qiziqarli shakli suhbat, ma’ruza va doklad bo‘lib, quyi sinf o‘quvchilar uchun suhbat yoki ma’ruzalar; yuqori sinf o‘quvchilar uchun dokladlar uyushtirilishi mumkin. Mashg‘ulotning bu turlari biron mavzu bo‘yicha o‘quvchilar qiziqishi asosida tashkil etiladi. Agar o‘quvchilar biron rassomning hayoti va ijodini kengroq mavzuda o‘rganish ishtiyoqini bildirsalar yoki dasturda ko‘rsatilmagan rassomlar ijodini o‘rganish haqida so‘rasalar, bu vaqtida shu mavzu bo‘yicha ma’ruza yoki doklad uyuşhtiriladi.

Bu mashg‘ulotlarning qiziqarli, o‘quvchilar talabiga muvofiq chiqishi uchun o‘qituvchi mashg‘ulotga puxta tayyorlanishi, kerakli ko‘rsatma materiallarini tayyorlab olishi, texnika vositalaridan foydalaniishi lozim. Ayrim darslarda o‘qituvchi kerakli materialni

tushuntirishga, asarlar reproduksiyasini ko'rsatishga, diafilm yoki kinofilmni namoyish etishga ulgura olmaydi, lekin o'quvchilar bular haqida eshitishni, kino yoki diafilmlarni ko'rishni juda xohlashadi. Bunday paytda o'quvchilarni darsdan so'ng yoki kelasi kun darsdan tashqari vaqtida olib qolib, qolgan dars materiallарини tushuntirish, kino yoki diafilmni ko'rsatish kerak.

Shuni aytib o'tish lozimki, o'tkazilayotgan har qanday suhbat, leksiya va doklad 45 minutdan oshmasligi kerak. Kinofilm va diafilmlar ko'rsatish bundan mustasnodir. Ma'ruza va dokladlarni iloji boricha rassomlar yoki san'atshunoslar ishtirokida o'tkazilsa, ancha samarali bo'ladi. Dokladlar, asosan, yuqori sinflarda o'tkaziladi. Dokladni o'quvchilarga topshirish ham maqsadga muvofiq. O'qituvchi kerakli materiallар, ko'rgazmalar, kinofilm, diafilmlarni topishda yordam berib boradi.

Mashg'ulotning bu turi ham, yuqorida qayd etilganidek, biron rassomning ijodini kengroq o'rganishga yoki biron davr rassomlarining ijodiy faoliyatlarini atroflicha tahlil qilishga bag'ishlanadi. Bir mashg'ulotda ikki doklad tinglanishi yoki bir doklad va mavzuga bog'liq kino, diafilm ko'riliши mumkin. Doklad reproduksiyalar, diapositivlar yoki diafilmlardan foydalangan holda taxminan 20—25 minutlar davom etishi kerak.

Ekskursiya

Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarga beriladigan bilim va malakalarni mustahkamlashda ular bilan bu fan bo'yicha ekskursiyalar o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san'at fani bo'yicha keng paxtazor va mevazor dalalarga, manzarali bog'larga, san'at muzeylariga, tarixiy obidalarga, rassomlarning ijodiy ustaxonalariga, ko'rgazma zallariga, oliy va o'rta pedagogik o'quv yurtlariga, san'atshunoslik badiiy akademiyalariga ekskursiyalar uyushtirilishi mumkin.

Ekskursiyani oldindan rejalashtirish va uni o'tkazishga puxta tayyorgarlik ko'rish kerak. Ekskursiya natijasida o'quvchilar o'zlarini chizadigan tabiat manzaralarini: narsalarni, turmush va hayotdagi voqealarni, obyektlarni ko'rishadi. Tarixiy obidalarga, san'at muzeylariga ekskursiya qilinadigan bo'lsa, o'quvchilar bu yerlarda ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan madaniyat va san'at asarlari

bilan tanishadilar. Bu san'at maskanlarining bezatilishi, xalq amaliy san'atining zarrin jilolari, ularning kompozitsion tuzilishini tahlil etadilar.

Mashhur rassomlar yaratgan asarlarning asl nusxalari bilan tanishadilar. Asarlarda bo'yoglarning ishlatilishi, rang koloritlarini o'z ko'zlari bilan ko'rishadi. O'quvchilar bunday ekskursiya natijasida o'z xalqining milliy san'ati bilan yaqindan tanishib, yangidan yangi ma'lumotlarga ega bo'lishadi. Agar ekskursiya ishlab chiqarish obyektlariga, mehnat uchastkalariga yoki tabiat manzaralariga uyushtirilsa, o'quvchilar ko'rgan va o'rgangan san'at asarlaridagi voqealar, odamlar hayoti, hayvonot olami va go'zal tabiat bilan uchrashadilar. San'at asarlari bilan hayot va turmushning qanchalik yaqinligiga guvoh bo'lishadi. Rassom o'z asari uchun materiallarni qay usulda, qaysi yerdan, qaysi manbadan olganligini ko'radilar.

Ekskursiyaning muvaffaqiyatli o'tishi o'qituvchining unga qanday tayyorgarlik ko'rganligiga bog'liq. O'qituvchi ekskursiyaga tayyorgarlik ko'rganda, avvalo, ekskursiya obyektini belgilashi, u yerni sinchiklab o'rganishi, ekskursiya davrida o'quvchilarga ko'rsatib, gapirib beradigan asosiy elementlarni belgilab olishi, ekskursiya rejasini mukammal, har tomonlama o'ylab tuzishi, shu reja asosida ekskursiya ssenariysini tayyorlashi va unda tanishiladigan har bir obyekt, kishilar, ularning mehnat faoliyatlari hisobga olinmog'i lozim.

Bundan tashqari, ekskursiya davrida xomaki rasmlar chiziladigan joylar, obyektlar haqida alohida tushunchalar beriladi, kishilarning gavda harakatlari, ish faoliyati, mehnat qurollari va uskunalarining xomaki tasvirlari chizib olinadi. Ekskursiya davrida o'quvchilar daraxtlar, o't-o'lanlar, qushlar va hayvonlarning xomaki rasmini chizadilar.

Konkurs

Maktabda tasviriy san'at predmeti bo'yicha o'quvchilar narsaning o'ziga qarab, mavzu asosida ishlangan rasmlari va ijodiy ravishda tuzilgan naqshlar, modellar, shuningdek, ganch va yog'och o'ymakorligi ishlari namunalari yuzasidan konkurs o'tkaziladi. Konkurs o'quvchilarning darslarda va to'garak mashg'u-

lotlarida olgan bilim, ko'nikma hamda malakalarini aniqlashning asosiy vositasi bo'lishi bilan birga, ularning tasviri san'atga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

O'quvchi konkurs uchun ishlayotgan grafik ishi yoki modeli uchun natura, obyekt qidiradi, voqeа va hodisalarни о'рганади, bir necha naturalar va obyektlarning xomaki tasvirlarini chizadi, fotografiyadan foydalanadi, bir qator rasm va fotolarni umum-lashtiradi, yangi mazmun qidiradi va h.k. Konkursning yuksak saviyada o'tishi unga tayyorgarlik ko'rish va uning qanday tashkil etilishiga bog'liqdir. Konkurs, odatda, o'quv yilining boshida maktab ma'muriyati, «Kamolot» va «Kamalak» tashkilotlari bilan kelishilgan holda, maktab sharoiti, barcha imkoniyatlar hisobga olinib, biron tantanali kunga yoki biron rassomning yubiley kuniga bag'ishlangan holda o'qituvchining sinfdan tashqari ishlari va tasviri san'at kabineti planiga kiritiladi.

Reja maktab pedagogika kengashida ko'rib chiqiladi va kengashda konkurs jyuri komissiyasi tuziladi. Jyuri komissiyasi maktab ma'muriyati, «Kamolot» va «Kamalak» tashkiloti vakillari, adabiyot, biologiya, tasviri san'at o'qituvchilaridan iborat bo'ladi. Konkurs o'tkaziladigan kundan bir, bir yarim oy avval quyidagi mazmunda e'lon chiqariladi: Maktabning tasviri san'at kabineti R. 'Ahmedovning 70 yilligi munosabati bilan eng yaxshi ishlangan rasmlar va modellar uchun «Mehnat, hayot va go'zal tabiat» mavzusida konkurs e'lon qiladi. Konkurs yakka o'quvchilar va sinflar bo'yicha o'tkaziladi.

Konkurs shartlari:

1. Rasmlar narsaning o'ziga qarab, mavzu asosida va miniatura janrida ishlanadi.

Shuningdek, badiiy asarlar asosida illustratsiyalar, original naqsh namunalari tayyorланади va dekorativ bezak ishlari bajariladi.

2. Rasmlar 11-va 22-formatda, akvarelda, guashda yoki oddiy qalamda ishlanadi.

3. Modellar qog'oz, yog'och, gips, parafin yoki plastilindan tayyorланади. Konkurs muddati 30 kun.

G'oliblar uchun mukofotlar:

1. O'quvchilar birinchiligi uchun uch mukofot (I—II—III o'rinn).

2. Sinflararo birinchilik uchun ikki mukofot (I—II o‘rin).

Konkurs haqidagi e’lon chiroyli qilib yozilib, ko‘rinarli yerga osib qo‘yiladi. E’lonning mazmuni maktab radiosи orqali ham eshittirib boriladi. Tasviriy san’at kabinetida konkurs uchun topshirilgan ishlarni ro‘yxatga olish daftari tashkil etilib, maxsus tayinlangan shaxs topshirilgan ishlarni qabul qiladi va ro‘yxatga olib boradi.

Kabinet faollaridan konkursning tashkiliy qo‘mitasi tuziladi. Qo‘mita a’zolari konkursning barcha tashkiliy ishlarni amalga oshirib borishadi. Konkursga topshirigan ishlarni jyuri a’zolari ko‘rigiga tayyorlab beradilar. Konkurs muddati tugagach, jyuri hamma ishlarni ko‘rib chiqadi va baholaydi. O‘quvchilar birinchiligining g‘olib o‘quvchilarning yoshiga, sinfiga, bilimlari va malakalariga qarab, sinflararo birinchilik esa shu sinf o‘quvchilari olgan ballar yig‘indisiga qarab belgilanadi, bunda dastur ta lablari ham hisobga olinadi.

Konkursda yaxshi deb topilgan ishlarning mualliflariga maktab ma’muriyatining tashakkuri bildirilib, g‘oliblarga mukofotlar topshiriladi. Mukofotlar maktab lineykalarida, san’at kechalarida yoki alohida maktab yig‘ilishida tantanali sur’atda topshiriladi. Maktabda o‘tkaziladigan konkurslarning taxminiy mavzusi quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. Tasvirlarda mehnat, hayot va go‘zal tabiat.
2. Baxtli bolalik mening nigohimda.
3. Rasmlarda ona-Vatan tasviri.
4. Tasvirlarda quyosh aksi bor.
5. Yilimizning to‘rt fasli.

San’at kechasi

Tasviriy san’atdan o‘tkaziladigan san’at kechalari bu fan bo‘yicha uyushtiriladigan sinfdan tashqari ishlarning bir turi bo‘lib, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini orttirishda, ularning bilim va malakalarini mustahkamlashda, ularda materialistik dunyo-qarashni shakllantirishda muhim vositalardan biridir. San’at kechasi, maqsadi va vazifasiga ko‘ra, boshqa kechalardan farq qilib, ilmiy jihatdan ham, badiiy bezatilishi jihatidan ham o‘quvchilarning badiiy va estetik hissiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kecha, albatta,

biron tantanali kunga, biron rassomning yoki allomaning yubileyiga bag'ishlanib, ma'lum bir mavzu asosida o'tkaziladi.

Kechaning o'tkazilishi o'qituvchining sinfdan tashqari ish rejasida va kabinet ish rejasida ko'rsatiladi. Uning o'tkazilishidan bir oy avval maktab «Kamolot» va «Kamalak» tashkilotlari bilan birgalikda kechaning ish rejasini tuziladi. Reja maktabning pedagogika kengashida ko'rib chiqiladi. San'at kechasi ikki bo'limdan iborat bo'ladi. Birinchi bo'limda bitta doklad qilinadi va shu doklad yuzasidan ikki, uch o'quvchi muzokaraga chiqadi. Ikkinci bo'lim — badiiy qismdan iborat bo'lib, bunda viktorina, savol-javob yoki mushoira va konsert uyushtiriladi.

Kechaning mavzusi bo'yicha kinofilm ko'rsatilishi ham maqsadga muvofiqdir. Kechani o'tkazishdan kutilgan maqsadga erishish uchun kechaga jiddiy tayyorlanish lozim. Buning uchun kechani o'tkazish tadbirlari belgilanadi. Bular taxminan quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Kechaning mavzusini belgilab, shu mavzu bo'yicha ma'ruzachi va muzokaraga chiquvchilarni tanlash, ularga ma'ruza matnlarini tayyorlatish.
2. Kechada ishtirok etuvchilar uchun maxsus taklifnomalar tayyorlash va kechaning o'tkazilishiga 5—6 kun qolganda ularni tarqatish.
3. Badiiy qism uchun viktorina, savol-javoblar yoki mushoira savollarini tuzib chiqish, shuningdek, maktab badiiy havaskorlari ijrosida ko'rsatiladigan konsert dasturini tayyorlash.
4. Kechada faol ishtirok etganlarga, viktorina yoki savol-javoblarga, agar konkurs e'lon qilingan bo'lsa, beriladigan mukofotlarni tayyorlash.
5. Kabinet faollaridan va o'qituvchilardan iborat tashkiliy qo'mita tuzish va ularga bajarilishi lozim bo'lgan ishlarni bo'lib berish.
6. Kecha haqida e'lon chiqarish.
7. Kechani o'tkazish ssenariysini tuzib chiqish, bu ssenariy asosida tayyorgarlikni boshlab yuborish va h.k.

Matbuot ishlari

Maktabda har bir fanning o'qitilishida uni chuqurroq o'rganishda va bu fanga o'quvchilar qiziqishini orttirishda mazkur fan bo'yicha

olib boriladigan matbuot ishlari muhim rol o'ynaydi. Hozirgi zamон mактабларининг телерадиолаштирилганлиги о'кув фанларининг матбуот исхларига янада кенгроқ имкониятлар юратмоқда. Тасвир ишсан'ат о'кув предмети матбуотнинг *devoriy gazeta* ва *telерadiogazeta* шаклidan то'ла foydalanish имконига ега.

Bu fan bo'yicha chiqariladigan devoriy gazetalarning vazifasi tasviri ишсан'атни кенг targ'ib qilish, о'кувчиларнинг fanga bo'lган qiziqishini orttirish, о'кувчиларга tasviri ишсан'ат назариёси ва grafik исхларни bajarish yuzasidan назариё va amaliy ko'rsatmalar berishdan iborat bo'lib, tantanali kunlar, taniqli rassomlarning yubiley kunlariga atab chiqariladi. Tasviri ишсан'ат fanining devoriy gazetasi «Yosh qalamkash», «Mo'yqalam jilvasi», «Nafosat davrasi», «Rassom», «Qalamtasvir» kabi nomlarda chiqarilib, bir necha rukndan tashkil topishi mumkin.

1. *Bosh maqola*. Gazeta chiqarilayotgan kunga yoki mavzuga bog'liq materiallardan iborat bo'lib, gazetaning har bir sonida, barcha illustrativ materiallar va bezaklar kabi o'zgarib boradi.

2. *Nazariy materiallar rukni* — rassomlar ijodi, ишсан'ат asarlarining tahlili, о'кувчиларга mo'ljallangan назариё, amaliy va metodik ko'rsatmalarga bag'ishlanadi.

3. *Kabinet ovozi ruknida* maktabda tasviri ишсан'ат predmetining ahvoli, bu fan bo'yicha о'кувчиларнинг о'zlashtirishlaridagi yutuq-kamchiliklar, ayrim о'кувчиларнинг ijodiy исхлари haqidagi materiallar bayon qilinadi. Shu bilan birga, eng yaxshi о'кувчиларнинг исхларидан namunalar, ularning tahlili beriladi. Bundan tashqari, shu bo'limda о'кувчиларнинг назариё va amaliy bilimlarini o'stirish maqsadida savollar, viktorina, krossvordlar ham berib boriladi.

4. Yumoristik xarakterdagи *hajviy maqolalar rukni* ostida «Rassom xandasи», «Keling, kulishaylik», «Mo'yqalam postidan», «Foto-apparat bilan sayohat» kabi maqolalar beriladi. Bu bo'limda tasviri ишсан'ат bo'yicha yomon o'zlashtirayotgan sinf yoki о'кувчilar haqida xabarlar va maqolalar beriladi. Gazetadagi har bir maqola tematik jihatdan to'g'ri tanlanishi, materiallar va illustratsiyalar xilma-xil, qiziqarli, maqola bilan illustratsiya bir-biriga mos bo'lishi kerak. Bu gazetaning originalligini oshiradi va uning muxlislarini ko'paytiradi.

Tasviriy san'at fanining matbuot organidan yana biri — *radiogazetadir*. Radiogazeta materiallari kundalik va haftalik ma'lumotlar asosida tayyorlanib, eng yangi maqolalar bilan efirga chiqariladi. Unda tasviriy san'at faniga oid yangi ma'lumotlar, nazariy tushunchalar, tasviriy san'at kabinetining va to'garakning ish faoliyati, o'quvchilarning mazkur fanni o'zlashtirish bo'yicha haftada erishgan yutuqlari haqida hikoya qilinadi.

Radiogazeta uch bo'limdan iborat bo'ladi. Bosh maqola tasviriy san'at fanining eng so'nggi yutuqlari, gazeta chiqayotgan kun bilan bog'liq material yoki biron rassomning ijodiy faoliyati haqidagi materiallardan iborat bo'ladi. «So'z a'lochilarga» rukni ostida tasviriy san'atdan yaxshi o'qiydigan o'quvchilar, to'garakda, kabinetda, sinfdan tashqari ishlarda faol qatnashayotgan o'quvchilar haqida va bu fan bo'yicha iste'dodli o'quvchilar, ularning ijodiy ishlari haqidagi maqolalar beriladi. Tasviriy san'at darslariga yaxshi qaramayotgan, yomon o'qiydigan o'quvchilar haqidagi maqolalar ham shu bo'limda beriladi.

Gazetaning uchinchi bo'limi o'quvchilarning dam olishlariga bag'ishlanib, mактабning xushovoz o'quvchilari ijrosida qo'shiqlar, she'riy deklamatsiyalar va musiqalar eshittiriladi. Bu bo'lim 10—15 minutlar davom etadi. Umuman, radiogazeta 25—30 minutdan oshmasligi kerak. Radiogazetaning tahririyat a'zolari 3 kishidan iborat bo'ladi. Eshittirishni ikki suxandon (biri qiz, ikkinchisi o'g'il bola) olib boradi. Agar mактабда sharoit bo'lsa, radiogazeta bir kun avval tayyorlanib, magnit tasmasiga yozib olinadi. Kelasi kuni katta tanaffusda eshittirishga qo'yiladi.

Radiogazetaning navbatdagi sonlarini muvaffaqiyatli tayyorlab borish uchun havaskor muxbirlarga tez-tez yo'l-yo'riqlar va ko'rsatmalar berib turiladi. Eng yaxshi axborot, humoristik va nazariy maqolalar uchun konkurs e'lon qilib boriladi. Tasviriy san'at bo'yicha chiqariladigan radio va devoriy gazeta o'quvchilarning tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishini, tasviriy san'at darslarining samaradorligini oshiradi.

Ko'rgazma, stend va papkalar tashkil etish

O'quvchilarning tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishini oshirishda, ularning ishlarini taqdirlashda va o'quvchilarga berilayotgan bilim,

ko'nikma va malakalarni mustahkamlashda kabinetda tashkil etiladigan rassomlar va o'quvchilar ishidan ko'rgazma, albom, stend va papkalarning ahamiyati katta. Maktabda tasviriy san'at predmeti bo'yicha o'quvchilar ishidan ko'rgazmalar tashkil etishning bir necha shakllari bor. Bular o'quvchilarning dars jarayonida yoki to'garaklarda bajarilgan ishlar bo'yicha yoki umumiy holatda tanlab olingen rasm va modellardan iborat bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, maktabda eng yaxshi grafik ishlar va modellar uchun konkurs e'lon qilinib, bu konkursga kelgan ishlardan ma'lum muddatli ko'rgazma tashkil etib boriladi. Ko'rgazmalar choraklar bo'yicha tashkil etiladi. Agar topshirilgan ishlar ko'payib ketsa, ko'rgazma materiallari bir-bir yarim oyda almashtirib, yangi ishlar qo'yib boriladi. Stendlar ma'lum bir mavzuda yoki biron *nazariy* ma'lumotlar asosida tayyorlanadi. Stendlar tuzilishi jihatidan ko'rgazmaga o'xshab ketsa-da, mazmuni va maqsadiga ko'ra undan farq qilib, ma'lum bir mavzu asosida, bir o'quv yiliiga yoki bir necha yillarga mo'ljallangan holda tayyorlanadi.

Stendlar «Tasvirda perspektiva», «Rasm ishlash bosqichlari», «Qalamtasvir rasmlar», «Tasvirlarda ranglar jilosи», «Diqqat, perspektiva», «Buyuk rassom I. Repin» kabi mavzularda tashkil etiladi. O'quvchilarning tasviriy san'at sohasidagi ishlari ham stendga qo'yiladi. O'quvchilarning stendlarga qo'yiladigan ishlari yaxshilab tekshiriladi, baholanadi, qo'yilgan bahoga izoh beriladi.

O'quvchilar ishidan ko'rgazma va stendlar tashkil etish bilan birga, ularning eng yaxshi ishlaridan papka va albomlar tayyorlash ham o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Tasviriy san'at fanidan tashkil etiladigan papka va albomlar biror sinf yoki biror o'quvchining grafik ishlari bo'yicha tashkil etilib, uning ichiga yigirmadan ortiq ishlar joylashtiriladi. Agar papka yoki albom sinf ishlari bo'yicha tashkil etilsa, uning birinchi varag'iga sinf haqida ma'lumot, o'quvchi ishidan tashkil etilayotgan bo'lsa, o'quvchi haqidagi ma'lumot yoziladi.

Ko'rgazma, stend, papka va albomlar mashhur rassomlarning ishlaridan, dastur materiallaridan, tasviriy san'atning janrlari bo'yicha ham tashkil etilishi mumkin. Stendlar va ko'rgazmalar biror rassomning ijodiy faoliyatiga bag'ishlanadi.

Papkalar va albomlar esa biror davr tasviriy san'ati, ikki-uch rassomning ijodiy yo'li yoki dastur materiallari bo'yicha tashkil etilib, uning ichiga 30—40 asar reproduksiyasi joylanadi. Agar albom yoki papka biror rassom ijodi bo'yicha tashkil etilsa, albomning birinchi varag'iga papkaning yuziga rassomning ijodiy faoliyati va tarjimayi holi haqidagi qischtirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ularni estetik jihatdan tarbiyalaydi.

Umuman, maktabda tasviriy san'at bo'yicha olib boriladigan sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning o'zlashtirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ularni estetik jihatdan tarbiyalaydi.

3.8. 1—7-sinflarda tasviriy san'at darslari metodlari

3.8.1. 1—4-sinflarda tasviriy san'at mashg'ulotlari va ularni o'qitishni tashkil etish

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning tashabbusi bilan o'rta umumta'lim maktablarini isloh qilish masalasi mamlakatimiz xalq ta'limi xodimlari oldiga alohida vazifalar qo'ymoqda. Prezidentimizning 1997-yilgi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida so'zlagan nutqida mamlakatimizda o'rta ta'lim maktablari faoliyatidagi kamchiliklar ochib tashlanib, uni qayta qurish rejalar haqida aniq va real ko'rsatmalar berilgan.

Ta'lim-tarbiya nazariyasi tajribasidan shu narsa ma'lumki, umumiyligi ta'limning asosiy bosqichi boshlang'ich sinflar (1—4-sinflarda) davri bo'lib, unda bola shakllanadi. Chunki bola ham jismoniy, ham aqliy, ham ma'naviy jihatdan g'oyat tez rivojlanadi.

Bu davrda bolalar barcha bilimlar zaminini o'zida mujassam qilib, jami fanlardan boshlang'ich ma'lumot oladi. Bolalar bu davrda moddiy olamni ko'rishni, kuzatishni, ulardan olgan taassurotlarni tekshirishni o'rganadi. Bu malakalar boshlang'ich sinflarda o'rganadigan o'quv fanlari darslari asosida amalga oshiriladi. Shu boisdan boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan o'quv fanlari zimmasiga juda katta mas'uliyat yukланади.

Boshlang'ich sinflarda o'rganadigan tasviriy san'at o'quv fani ham bugungi bolalarimizning ta'limiy va tarbiyaviy sohalarida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'qitiladigan tasviriy san'at

fani bolalarga tabiat va jamiyat qonunlarini, ularning shakli, tuzilishi, rangi, o'zaro bog'liqligi haqida dastlabki tushunchalarini beradi. Bu ularning yoshlidan materialistik dunyoqarashlarini shakllantirib, uni rivoj toptiradi.

Ma'lumki, maktabdagi biron fan tabiat va uning elementlarini o'quvchiga shakli, tuzilishi, rangi va mazmun jihatidan o'rgatmaydi. Buni faqat tasviriy san'at o'quv predmeti amalga oshiradi. Shu boisdan bolalarning yoshlidan boshlab, tasviriy san'at o'zining ta'limiylari va tarbiyaviy sohalarining sir-u asrorlarini ularga ochadi.

1-sinf o'quvchisiga tasviriy san'at oddiy chiziq nimadan iborat, uni qanday chizish kerak, shakl nima, u qanday tasvirlanadi, shaklni naturadan olib, daftar yuzasiga qanday tushiriladi, barg, o'simlik, daraxtlar, qush va hayvonlar, ularning tuzilishi va ranglari haqida dastlabki ilmiy ma'lumotlarni beradi. Predmetlarni ko'rishni, narsalar shaklidagi o'xshashliklar, farqlar, ularning shakllanishi va rivojlanishi, ranglari, ranglardagi o'xshashliklar kabi hali bola bilmaydigan narsa va voqealar haqida, ularning paydo bo'lishi va rivojlanishi bo'yicha ma'lumot oladilar.

Bu jarayon 2—3 va nihoyat 4-sinflarda o'sib, takomillashib, rivojlanib boradi. Boshlang'ich sinflardagi tasviriy san'at dasturi narsaning o'ziga qarab rasm chizish, tematik kompozitsiyalar ustida ishslash, badiiy-amaliy san'at, haykaltaroshlik, san'at asarlarini idrok etish kabi turlarini o'z ichiga oladi. Ammo dasturda 1—2-sinflar uchun san'at asarlarini o'rganishga alohida dars soati berilmagan. Bu juda to'g'ri, sababi boshlang'ich sinfdagi asosiy vazifa narsalar rasmini qalamda va bo'yoqda ishslash malakasini shakllantirish va oshirishdan iborat bo'ladi.

Yangi dasturda:

1. Suhbat.
2. Rangtasvir.
3. Grafika (qalamtasvir).
4. Haykaltaroshlik.
5. Me'morchilik.
6. Amaliy va dizayndan iborat bo'lgan olti yo'nalishda bilim-malaka berish ko'zda tutiladi.

Bu yo'nalishlarning o'quv-tarbiya vazifasi:

1. San'atshunoslik asoslari (faoliyatidan).

2. Tasviriy faoliyat (naturaga qarab rasm chizish va tasavvurlar asosida rasm ishlashdan).

3. Kompozitsiya faoliyati (mavzuli va bezakli kompozitsiya) dan iborat bo‘ladi.

Bu vazifalarning bajarilishi rangtasvir, qalamtasvir (grafik), haykaltaroshlik mashg‘ulotlari mazmunida o‘z ifodasini topadi.

Boshlang‘ich ta’limning 1—2-sinflarida san’at asarlarini o‘rganish bo‘yicha alohida dars soati berilmagan bo‘lsa-da, rasm chizish mashg‘ulotlarida bir necha san’at asarlari o‘ziga xos talabda tahlil qilinadi. 3-sinfda 2 soat suhbat beriladi. Bunda «San’atda rang, rang turlari, sovuq va issiq ranglar», «San’atda turmush voqealarining tasvirlanishi» mavzulari o‘rganiladi. Bu mashg‘ulotlarda o‘qituvchi bolalar bilimiga, yoshiga ko‘ra san’at asarlarini tanlaydi. Unda atoqli rassomlarning manzara, portret, turmush janrida yaratilgan asarlari tahlil qilinadi.

Suhbatda tabiatda rang, ularning turlanishi, issiq va sovuq ranglar, ularning san’at asarining yaratilishida tutgan o‘rni, shuningdek, san’at asarlarining janrlarga, turlarga bo‘linishi va turmush janrida yaratilgan asarlarning tuzilishi, undagi ranglarning ishlatilishi haqida ma’lumotlar beriladi.

3.8.2. 5—7-sinflarda tasviriy san’at mashg‘ulotlarining turlari va ularning o‘qitilishi

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 13-maydagи «O‘zbekiston umumiyo‘rtta ta’limini tashkil etish to‘g‘risida»gi qarori asosida respublikamiz maktablarida o‘tkazilgan sinov-tajriba ishlarining natijalariga ko‘ra, o‘rta umumta’limning 1—4 va 5—7-sinflaridagi tasviriy san’at o‘quv fanining asosiy vazifasiga sifati uning suhbat, rangtasvir, qalamtasvir (grafika), me’morchilik, amaliy va dizayn san’ati turlari o‘quv dasturiga kiritiladi.

SUHBAT. Suhbat mashg‘ulotlari ikki turda amalgalashiriladi.

1. Mashg‘ulotlarda tasviriy san’at nazariyasi, ya’ni tasviriy, amaliy, dizayn, me’morchilik va ularning tarixi, asarlar tahlili shaklida o‘tkaziladi. Bunda tasviriy san’atning tur va janrlari, tasvirlash uslublari O‘zbekiston va jahon san’ati ustalari ijodi bo‘yicha o‘rgatiladi.

2. O'rganilayotgan mavzu (rasm chizish va boshqa ishlar) bo'yicha har bir mashg'ulotda o'qituvchi suhbat o'tkazadi. Unda darsning maqsadi, vazifasi, darsda bajariladigan vazifalar tushuntirib beriladi.

RANGTASVIR. Rangtasvir dasturdagi eng salmoqli qism bo'lib, bu barcha sinflarda o'rganiladi. Bu mashg'ulotlar narsaning o'ziga qarab, tematik kompozitsiyalar tuzishda namoyon bo'ladi. Bunda o'quvchilar tasviriy san'atning barcha janrlarida o'zlarini sinab ko'rishadi. Unda rang-bo'yoq bilan ishslash asosiy o'rinni egallaydi.

QALAMTASVIR (grafika). Bu turdag'i mashg'ulotda o'quvchilar qalam bilan ishslash malakalarini oladilar. Mashg'ulotlarda narsa va hodisalarning shakli, tuzilishi, turish holatlari, yorug' soyalari, asosan, qalam vositasida bajariladi. Qalamtasvir o'quvchiga narsalarning shakl va tuzilishini qalamda tasvirlab, har qanday rasm chizishda qalamtasvir asos bo'lishi tushuntiriladi.

HAYKALTAROSHLIK. Haykaltaroshlik mashg'ulotlarida o'quvchilar hajm asosida narsalar tasvirini ifodalashni o'rganishadi. Haykaltaroshlikning o'ziga xos xususiyatlari egallanadi. Haykaltaroshlikda loy, plastilin, suv, latta, podstavka (taglik), qog'oz, eskiz kabilar bilan ishslash mashg'ulotlari olib boriladi. Haykaltaroshlik mashg'ulotlarida narsalar, tematik kompozitsiyalar, ularda hayvonlar, odam qomatining turli holatlari tasvirlanadi. Yana bu mashg'ulotlarda o'quvchilar dastgohli, monumental va dekorativ haykallarning xususiyatlari bilan tanishadilar.

ME'MORCHILIK. Me'morchilik mashg'ulotlarida me'moriy obidalar o'rganiladi. Ularning tarixiy taraqqiyoti bilan tanishib, ma'morchilik asoslari tahlil qilingan holda ularning elementlarini yasash, ularni komplektlash mashg'ulotlari amalga oshiriladi. Bunda o'quvchilarga loyihalash bo'yicha bilim va malakalar haqida ham ma'lumotlar berib boriladi.

AMALIY VA DIZAYN SAN'ATI. Amaliy va dizayn san'ati mashg'ulotlarida amaliy san'at va uning turlari, shuningdek, dizayn san'atining mazmuni va mohiyati o'rganiladi. Ularning amaliy ishlarida ham har ikki san'at turiga oid vazifalar bajariladi. Dizayn san'ati bizga yangi san'at, shu boisdan uni atroflichcha tushuntirib, uning amaliy san'at bilan bog'liqligi haqida ma'lumot beriladi, ulardagi atama va so'zlar lug'ati bilan ham ishlanadi.

Dasturda san'atning bu ikki turiga ancha keng o'rin berilgan. San'atning bu turlarini maktabning 5—7-sinflarida o'rganish bo'yicha dasturda yetarlicha mavzu va soatlar ajratilgan. Shunga ko'ra, ularni o'rgatishda mutaxassis o'qituvchi bo'lishi va u maktabda tasviriy san'at kabinetini tashkil etib, undan unumli foydalanishi kerak.

3.8.3. 1—7-sinflarda tasviriy san'atni o'qitish metodlari

Pedagogika nazariyasi va tarixidan ma'lumki, har bir dars metodikasi jahon pedagogikasi tajribalariga suyanadi. Dars metodikasini to'g'ri tanlash, eng avvalo, pedagogika nazariyasiga tayangan holda amalga oshiriladi. Har bir o'qituvchi o'zi dars metodikasini belgilashda o'qitishning didaktik tamoyillaridan kelib chiqqan holda dars materialini *oson*, *qisqa*, *ilmiy* asosda o'quvchiga yetkazadigan eng samarali usulini tanlaydi.

Tasviriy san'atni o'qitishda og'zaki bayon etish, savol-javob hamda amaliy ishlarni tashkil etish va ko'rgazmalilik usullaridan foydalaniлади. Maktabda tasviriy san'at kursining o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, dars jarayonida o'qituvchi rasm chiziladigan narsa, obyekt, voqeа-hodisalar yoki o'rgatilayotgan asar haqida o'quvchilarga og'zaki ma'lumotlar hisoblanadi. Bu og'zaki bayon etish metodida talqin etilib, o'qituvchi darsning maqsadi va vazifasidan kelib chiqqan holda dars mazmunini og'zaki bayon etish uslubida amalga oshiradi.

Tasviriy san'at darsi o'z xarakteriga ko'ra, har bir dars materialini ko'rgazmalar vositasida, ko'rgazmali o'qitish uslubiyotida amalga oshiradi. O'qituvchining ko'rgazmalilik uslubida amalga oshirgan darsi o'quvchilarga puxta bilim berish imkonini beradi. Tasviriy san'at darslarining barchasida amaliy ishlар bajariladi. Shu boisdan o'qituvchilar amaliy ishlар metodidan ham foydalaniлади.

1—7-sinflarning tasviriy san'at darslarida pedagogikaning barcha turdagи dars o'tish metodlaridan foydalaniлади.

5—7-sinflarda rasm chiziladigan natura va natyurmortlarda rasmini chizish yoki tematik kompozitsiyalar yaratishning ish mazmuni ancha murakkablashib boradi. Bular o'qituvchidan dars jarayonida qo'llanilayotgan uslublarini o'zgartirib, goh bir, goh

ikkinchi — boshqa uslublardan foydalanishni taqozo etadi. Ammo har bir darsda og‘zaki bayon etish va savol-javob metodidan keng foydalanadi. Bunday holatga o‘qitishning «aralash» usuli ham deyiladi.

Tasviriy san’at darslarini tashkil etishda turli uslublarning qo‘llanilishidan qat’i nazar, o‘qitish didaktikasining tarbiyaviylik, ilmiylik, izchillik, ketma-ketlik, ko‘rgazmalilik, nazariyot bilan amaliyotning birligi kabi tamoyillariga doimo asoslanadi. Chunki dars usullarining barchasi o‘qitish didaktikasi asosida amalga oshiriladi. Didaktika sinf — dars tizimining ilmiy asosi bo‘lib, didaktika talabiga javob bermaydigan dars o‘z maqsadiga erisha olmaydi va oldiga qo‘ygan vazifani bajarmaydi. Shuningdek, tasviriy san’atning har bir dars mashg‘uloti predmetlararo bog‘lanish tamoyili asosida ishlaydi.

Predmetlararo bog‘lanish darsning ilmiyligini, izchilligini, amaliyot bilan bog‘liqligini ta’minlaydi. Predmetlararo bog‘lanish darsini va uning o‘quv materiallarini boshqa o‘quv fanlari bilan bog‘laydi. O‘quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilim va malakalaridan tasviriy san’at darslarida foydalanishga o‘rgatadi. Ular bu bog‘lanish asosida dars materialini osonroq o‘zlashtirib olishadi.

O‘qituvchining dars uslubini to‘g‘ri tanlashi va undan unumli foydalanishi o‘ziga osonroq sharoit yaratib, o‘quv materialini oson, qisqa, ilmiy asosda va tushunarli qilib o‘quvchiga yetkazadi.

Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish usuli deganda, o‘qituvchi dars materialini o‘quvchilarga osonroq yetkazish va o‘quvchilarga dars materialini ko‘rsatib, tushuntirib berish mazmunida ifodalanadi. Shuning uchun o‘qituvchi dars materialini «Og‘zaki bayon etish» metodining *suhbat*, *hikoya*, *ma’ruza*, *savol-javob* uslublaridan foydalanib, o‘quv materialini o‘quvchilar ongiga joylash taraddudida bo‘ladi. Bu uslublar uning qaysi biridan foydalanishni dars jarayonining borishidagi pedagogik texnologiya vaziyatlari belgilaydi.

Shu boisdan tasviriy san’at o‘qituvchisi darsdagi pedagogik texnologiya va psixologik vaziyatga ko‘ra, «Og‘zaki bayon etish», «Ko‘rgazmali o‘qitish» va «Amaliy ishlari» metodlaridan ijodiy foydalanaveradi.

Chunki darsda yangi dars (mavzu) materialini «Og‘zaki bayon etish» metodida tushuntirib beradi. Shu suhbat davrida o‘qituvchi

ko'rgazmali o'qitish metodidan ham foydalanaveradi. Chunki, o'qituvchi bayon etayotgan har bir ma'lumotni ko'rgazma materiali asosida tushuntirib beradi.

Shuning uchun ham atoqli pedagoglardan biri, maktabda ko'rgazmasiz o'qitish mumkin bo'lmaydigan bir o'quv fani bor, bu fan tasviriy san'atdir, degani ham bejiz emas. Haqiqatan ham tasviriy san'atning har bir dars-mashg'uloti ko'rgazmali o'qitishni talab qiladi.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitish bo'yicha ko'rgazma materiallari ikki turga bo'linadi:

- natural — predmetlarning tabiiy holatdagi ko'rinishi;
- tasviriy ko'rgazmalar bo'lib, ular zavod, fabrika, sex va ustaxonalarda tayyorlanadi.

Tabiiy ko'rgazmalar tabiiy elementlar, uy-ro'zg'or va turmushdagi qo'llaniladigan predmetlar, daraxtlar, ularning bargi, guli, shoxchalari, mevalari, ro'zg'or buyumlar, mehnat, o'quv qurollari, sport, san'at buyumlari kabilardan iborat bo'lib, ular o'qituvchi va o'quvchilar kuchi bilan yig'iladi va naturalar fondiga kiritiladi.

Tabiiy ko'rgazmalar — dars materialini tushuntirishda ko'rgazma material bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, bu ko'rgazmalar darslarni tashkil etish va o'tkazishda didaktik material bo'lib ham xizmat qiladi.

«Ko'rgazmali o'qitish metodi» ko'rish, kuzatish, idrok etish, illustratsiyalar bilan ishlash, reproduksiyalar namoyishi, ekranli vositalarni ko'rish, dalaga, zavod-fabrikalarga, ko'rgazma zallariga, muzeylarga, me'moriy obidalarga poxodlar (ekskursiyalar) kabi uslublar asosida faoliyat ko'rsatadi.

Ko'rgazmalarning yana bir turi *tasviriy ko'rgazmalar* bo'lib, ular zavod-fabrikalarda rassomchilik seksi va ustaxonalarda tayyorlanadi. Ko'rgazmalarning bu turiga: gipsdan ishlangan geometrik shakllar, rozettalar, gul shoxchasi, mevalar tasvirlari, parafm va gipsdan quylgan meva-sabzavotlarning mulyajlari, qush va parrandalarning tulumlari, rasm kompozitsiyalar ishlash bo'yicha bosqichlar asosida tayyorlangan nashrli plakatlar va boshqa ko'rgazmalar kiritiladi.

Yana bu ko'rgazmalar turiga tasviriy san'at asarlaringin reproduksiyalari, plakatlari, san'at asarlari to'plangan albomlar, papka-

lar, diapozitivlar, kinofilmlar, kinofragment, diafilmlar ham kiritiladi. Ko‘rgazmalarning har ikki turi ham dars samaradorligini oshirishning eng muhim vositasi hisoblanadi. Faqat bu ko‘rgazmarni o‘z vaqtida, o‘z o‘rnida ishlata bilish kerak.

Ko‘rgazmali o‘qitishning eng foydali turlari borki, bu o‘qituvchini dars konspektini tuzishda tayyorlaydigan va dars materialini tushuntirish jarayonida sinf doskasiga chizib ko‘rsatadigan rasm-suratlardir. Umuman, ko‘rgazmali o‘qitishning samarali bo‘lishi, eng avval, mакtabda mutaxassis oliy ma’lumotli rassom-pedagogning bo‘lishi va tasviriy san’at kabinetining tashkil etilishiga bog‘liqdir.

Mакtabda tasviriy san’atni o‘qitishda muntazam holda foydalilaniladigan metod bu *amaliy ishlar metodi* bo‘lib, bu metod tasviriy san’atning hamma mashg‘ulot turlarida qo‘llaniladi. Ma’lumki, mакtabda tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasida o‘qituvchi yangi mavzu materialini tushuntirib bergach, shu mavzu bo‘yicha o‘quvchilar egallagan bilim-malakalarini amaliyotda sinab ko‘rish uchun dars maxsus qism (25—30 minut) larga ajratiladi. Bu davrda yangi mavzu bo‘yicha o‘quvchilarga berilgan amaliy vazifalar bajariladi.

Amaliy ishlar davrida o‘quvchilar rasm ishlab, kompozitsiya yaratadilar. Haykal va qurish, yasash ishlari amaliyoti bilan, yana san’at va me’morchilik asarlarining tahlili bilan shug‘ullanadi.

Amaliy ishlar metodi — o‘quvchilar bajarayotgan ishlar ustidan nazorat o‘rnatish, o‘quvchilarning xato-kamchiliklarini tuzatish, individual yordam, yaxshi amaliyotchilarni taqdirlash, yomon ishlayotganlarga tanbeh berish, kamchiliklarini bartaraf etish yo‘llarini alohida daftarda yoki o‘quvchi daftarining bir chetida ko‘rsatish, kamchilikni o‘qituvchi nazoratida tuzatish, ko‘pchilik o‘quvchilar qynalayotgan o‘rnlarni sinf doskasida ko‘rsatib berish kabi uslublar jarayonida va mazmunida ifodalanadi.

Xullas, mакtabdagи tasviriy san’ati darslarida «O‘qituvchi og‘zaki bayon etish», «Ko‘rgazmali o‘qitish», «Amaliy ishlar» metodi va ularning zaruriy uslublaridan muntazam holda foydalilanadi. Buni tasviriy san’atni o‘qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi talab qiladi. Bu uch o‘qitish metodidan foydalanishning samarali yo‘li o‘quvchi, eng avvalo, tasviriy san’atni o‘qitishdagi yangi zamonaviy pedagogik texnologiyani yaxshi tushunib, undagi

«motivatsiya», «tabaqalashtirish», «integratsiyalash» kabi yangi pedagogik tamoyil va qoidalarni anglab, ulardan o‘z o‘rnida foydalanib borishi lozim. Bu qoidalalar o‘qituvchidan fanlararo va predmetlararo bog‘lanish tamoyilida ijod qilishni talab qiladi.

3.9. Tasviriy san’atdan o‘quvchilarning bilim-malakalarini nazorat qilish va baholash

O‘quvchilarga berilayotgan bilim-malakalarning har tomonlama asoslangan, ko‘nikma holatiga kelgan bo‘lishi uchun ularda shakllangan bilim-malaka va ko‘nikmalarni nazorat qilib borish ta’lim samaradorligining asosiy va bosh omili hisoblanadi.

Bu haqda ulug‘ chex pedagogi Y.A. Komenskiy ham alohida to‘xtalib, o‘quvchilarda shakllantirilgan bilim-malakalarni muntazam holda ko‘rib-kuzatib borish juda zarurligini qayta-qayta ta’kidlaydi¹.

Bugungi kunda ham bu masala o‘qituvchilarning eng dolzarb vazifasi bo‘lib, o‘quvchilarning bilim-malakalari zamon talabi darajasida va Davlat ta’lim standartlari asosida bo‘lishini nazorat qilib borish muhim bo‘lib qolmoqda.

O‘quvchilarning bilim-malakalarini nazorat qilish va baholash o‘z oldiga qator ta’limiy va tarbiyaviy talablarni qo‘yadi. Ular asosida quyidagilar aniqlab olinadi:

1. O‘quvchilarning bilim-malakalarining Davlat ta’lim standarti va dasturi asosida mavjudligi va berilayotgani;

2. O‘quvchilarning nazariy va amaliy bilimlari ijodiy rivojlanib, takomillashib borayotganligi;

3. O‘quvchilardagi bilim-malakalarning ularga berilayotgan topshiriqlar-vazifalarni bajarishga loyiqligi va yetarli darajada mavjudligi;

4. O‘quvchilardagi bilim-ko‘nikmalarning amaliyotda qo‘llanayotganligi kabilar ko‘riladi.

Shular asosida o‘quvchilarning bilim-malakalarini rivojlantirish bo‘yicha tadbirlar va vazifalar belgilanadi, dars texnologiyalari, didaktik prinsiplar va metodlar tanlanadi.

¹ Y.A. Komenskiy. Buyuk didaktika. T., 1975, 161—163-betlar.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitish va o'quvchilar bilimini nazorat qilish — baholashda pedagogikaning og'zaki so'rov, yozma (tasviriy) va amaliy ishlar bilan bog'liq nazorat metodlaridan foydalaniladi.

Og'zaki nazorat, asosan, savol-javoblar mazmunida olib boriladi. Bu nazorat ko'proq vaqt talab qiladi. Shuning uchun tasviriy san'at o'qituvchisi og'zaki nazoratning reyting va test uslublaridan ham foydalanadi.

Og'zaki nazorat — san'at nazariyasi, san'at tarixi va tasviriy faoliyatning ilmiy asoslari bo'yicha olib boriladi.

Ma'lumki, maktabda tasviriy san'at bo'yicha 4-sinfdan 7-sinf-gacha san'at asarlari va rassomlar ijodini o'rghanish bo'yicha davlat dasturida alohida soatlar ajratilgan.

Bu dars mashg'ulotlarida san'atshunoslik asoslari, san'at asarlari va rassomlarning hayoti hamda ijodiy faoliyatlarini o'rghaniladi. Chunki bu darslarning asosiy maqsadi — o'quvchilarga san'at asarini idrok etish, uni tahlil qilishga o'rgatish va rassomchilik faoliyati bilan yaqindan tanishtirishdan iboratdir. Shuning uchun san'at asarlari tahlilida o'qituvchi asosiy e'tiborni: san'at asarining yaratuvchisi, asarning mavzusi, sujeti, g'oyaviy mazmuni, asarning kompozitsiyasi, asarni yaratishdagi rassomning badiiy-ijodiy uslubi, asar materiali, uning yaratilish tarixi, tasvirga olingan voqe-hodisa, asarni yaratishda foydalanilgan materiallar — manbalar, asarning saqlanishi — taqdiri kabilarga qaratiladi.

Shunga ko'ra, san'at asarlari bo'yicha o'quvchilarning bilim-malakalarini nazorat qilish va baholashda ko'proq savol-javob metodidan foydalaniladi. Bu savol-javoblar taxminan quyidagi mazmunda tuziladi:

1. San'at asarining muallifi kim, bu rassom haqida nimalarni bilasiz?
2. Asarning mavzusi, asar shu mavzuga mosmi?
3. Asarning yaratilish tarixi haqida nimalarni bilasiz?
4. Asar sujetida qanday voqeа tasvirlangan?
5. Asarda tasvirga olingan makon va zamon.
6. Asarning g'oyaviy mazmuni, rassom o'z asarida nimani ko'rsatmoqchi, maqsadi nima?
7. Asar kompozitsiyasi va uning tuzilishi.

8. Asarning yaratilishida rassomning badiiy-ijodiy uslubi.
9. Asardagi obrazlar, bosh obraz haqida nima deysiz?
10. Asar tasviriy san'atning qanday turiga, qaysi oqimiga mansub?

11. Asar qaysi janrda yaratilgan?
12. Asar taqdiri haqida (u qanday, qayerda saqlanadi, asar saqlanadigan muzey, ko'rgazma zali, qachon, qaysi ko'rgazmada namoyish etilgan, hozir qaysi muzeyda saqlanadi? Siz asarning asl nusxasini ko'rganmisiz) nimalarni bilasiz?

O'quvchilarning san'atshunoslik bo'yicha bilim-malakalarini nazorat qilishning yana bir turi test bo'yicha olib boriladi. Test mакtabda tasviriy san'atni o'qitish bo'yicha umumiylar, dars turlari bo'yicha tuziladi.

1. Umumiy mazmunda tuziladigan test o'quv yili yoki choraklar yakuni bo'yicha tuzilib, o'quvchilarning kurs bo'yicha olgan nazariy va amaliy bilimlari nazorat qilinadi va baholanadi.

2. Mavzular bo'yicha tuziladigan test savollari 1—2-dars uchun yoki dars mashg'ulotlarining turlari bo'yicha tuziladi.

7-sinfning o'quv darsligida «Me'morchilik san'ati» mavzusi bo'lib, bu dars uchun 3 soat vaqt ajratilgan. Ana shu mavzu bo'yicha o'quvchilarga berilgan me'morchilik san'ati bo'yicha bilim-malakalarni aniqlash, nazorat qilish va baholash uchun quyidagi savollar bo'yicha test tuziladi:

1. Me'morchilik san'atiga berilgan to'g'ri ta'rifni toping.
2. «Me'mor» deb kimni aytamiz?
3. Me'moriy obida deganda nimani tushunasiz?
4. Me'morchilikdagi shakl va simmetriya nima?
5. Me'morchilikda masshtab nimani bildiradi?
6. Me'morchilikda «Bosh reja» nima, unda nimalar tasvirlanadi?
7. Binoni kimlar quradi?
8. Binoni kimlar san'at asariga aylantiradi?
9. «Me'morchilik haqida o'n kitob» asari qachon, kim tomonidan yaratilgan?

10. O'zbekistonning yer yuzidan yo'qolib ketgan qadimiy shaharlarni belgilang.
11. O'zbekistonning bugungi kunda jahon sayyoohlari shahri hisoblangan shaharlarini ko'rsating.

12. O‘zbekistonning eng qadimiy me’moriy yodgorliklarini toping.

13. O‘zbekistonning yetti klassik minorasi qaysilar?

14. O‘zbekistonning 2500 yoshdan oshgan shaharlarini toping.

15. Me’moriy obidalar tasvirlangan san’at asarlarini belgilang.

16. XX asrda bunyod etilgan me’moriy obidalar guruhini ko‘rsating.

17. Mustaqillik yillarida qurilgan me’moriy inshootlarni belgilang.

18. Mustaqillik yillarida qayta qurilgan shaharlar.

19. Mustaqillik yillarida ijod qilgan me’morlar.

20. XXI asr me’morchiligidagi milliy an’analarning kuchayishi.

O‘qituvchi test savollarining har biriga 4 tadan javob yozadi, ulardan bittasi to‘g‘ri bo‘ladi. O‘quvchilar to‘g‘ri javobni topishadi. O‘qituvchi testga berilgan javoblar asosida o‘quvchilar bilimini nazorat qiladi va baholaydi.

Baho o‘quvchining testni bajargan varag‘iga, so‘ngra sinf jurnaliga va o‘quvchining kundaligiga qayd qilinadi.

Maktabda tasviriy san’atni o‘qitishda testdan foydalanishning ikki usuli mavjud. Uning birinchi usuli: o‘quvchilarga test varag‘i beriladi. O‘quvchilar alohida varaqqa test raqamlarini yozib, unda berilgan javoblardan qaysi biri to‘g‘ri bo‘lsa, uni ko‘rsatadi. O‘qituvchi javoblarni yig‘ishtirib oladi va uning to‘g‘rilarini hisoblab chiqadi va baho qo‘yadi. Baho o‘quvchi bajargan ish varag‘iga va sinf jurnaliga, so‘ngra o‘quvchi kundaligiga ham qo‘yib chiqiladi.

Testni ishslashning ikkinchi usulida — o‘qituvchi test savollarini o‘qiydi va unga berilgan 4 ta javobni aytadi. O‘quvchilar qo‘l ko‘tarib, to‘g‘ri javobni aytadilar. Har beshta savolga to‘g‘ri javobni aytgan o‘quvchiga «5» baho qo‘yiladi. 4 ta to‘g‘ri javobga «4» baho, 3 ta to‘g‘ri javobga «3» baho qo‘yiladi. Shu holatda o‘quvchilar baholanadi.

Darsda san’at asarlarini tahlil qilish uchun har bir darsga 4, 6 tagacha asar tanlanadi. Har bir asar tahlili yuqorida ko‘rsatilgan savollar asosida olib boriladi. Bu tahlil asar muallifi va mavzuni o‘rganish bilan boshlanadi. Tahlil oxirida o‘qituvchi asar haqida

to‘liq ma’lumot beradi. Tahlilda faol ishtirok etgan o‘quvchilar baholanadi.

Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish bo‘yicha o‘quvchilarning bilim-malakalarini yozma ishlar mazmunida ham nazorat qilinadi va baholanadi. Bunda o‘quvchilar san’at asarlari, rassomlarning ijodiy faoliyati va o‘zлari ishlagan rasm, kompozitsiyalari bo‘yicha insho, tahlil va referatlar tayyorlaydilar. O‘qituvchi ularni tekshirib, o‘quvchilarning bilimini baholaydi.

Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish bo‘yicha bilim-malakalarni nazorat qilish va baholash dars-mashg‘ulotlar turlari bo‘yicha hamda har bir darsning maqsad-vazifasiga ko‘ra o‘tkaziladi.

Tasviriy san’atdan o‘quvchilarga berilayotgan har qanday mazmundagi bilim-malaka ularning amaliy faoliyatlarini bo‘yicha olib boriladigan nazorat va baholashda yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu o‘quvchilar tomonidan yangi dars materiali bo‘yicha sinfda va uyda bajargan amaliy-tasviriy faoliyatlarini tekshirish va nazorat qilish asosida amalga oshiriladi.

Amaliy ishlar: rasm chizish, kompozitsiya ustida ishslash, haykal yaratish, qurish-yasash-dizaynlar mazmunidagi vazifalarning bajarilishi bo‘yicha nazorat qilinib, belgilangan mezonga ko‘ra baholanadi¹.

Tasviriy faoliyatning amaliyoti bo‘yicha o‘quvchilarning ko‘nikma va malakalari amaliy, ya’ni mustaqil ishni bajarish jarayonida foydalana olishini nazoratdan o‘tkazadi.

Ma’lumki, o‘quvchilarga tasviriy faoliyat bo‘yicha berilgan yangi dars materialini shu darsning o‘zida amaliy ishda qo‘llab ko‘rishga imkon beriladi va unga shart-sharoit yaratildi. Chunki har bir tasviriy san’at darsida o‘quvchilarga yangi o‘tilgan dars mavzusi — materiali bo‘yicha topshiriqlar beriladi. Bu topshiriqlarni o‘quvchilar shu darsning asosiy qismida bajaradilar.

O‘qituvchi dars materialini o‘quvchilar tomonidan qay darajada o‘zlashtirib olganligini nazorat qilish va ularni baholash uchun o‘quvchilar tomonidan bajarilgan ishlarni ko‘rib chiqib, o‘quvchilar ishtirokida baholaydi.

¹R. Hasanov. Maktabda tasviriy san’atni o‘rgatish metodikasi. T., «FAN», 2004, 197—199-betlar; R. Hasanov, S. Beysenboyev. O‘quvchilarni tasviriy san’atdan bilim malakalarini o‘zlashtirishning nazorati. T., 2008, 26—28-betlar.

O'quvchilarning amaliy ishlari nazorati va baholash mezoni darslarning turi, maqsadi, vazifasiga ko'ra belgilanadi.

Narsaning o'ziga qarab tasvirlash darslari bo'yicha o'quvchilarning amaliy ishlari va bilim-malakalarini nazorat qilish va baholashda:

1. Rasm ishlashda o'quv qurollaridan va didaktik materiallardan o'quvchining foydalana olish malakasi;

2. Yaratiladigan tasvirni qog'oz yuzasiga qay darajada to'g'ri joylashtira olganligi (komponovka holati);

3. O'quvchi naturani o'ziga ko'rinishi holatida tasvirga ola bilganligi;

4. Naturaning umumiy shakli to'g'ri topilganligi va uni rasmda ifodalay olganligi;

5. Naturaning tuzilishi, uning qismlari, elementlarining shakllari va ularning bir-biriga nisbatlari qay darajada to'g'ri topilganligi;

6. Rasmda perspektiva qonun-qoidalariga qay darajada amal qilinganligi;

7. Naturadagi yorug' soyalar qay darajada to'g'ri topilganligi va tasvirga olinganligi;

8. Naturadagi rang-tuslarning to'g'ri topilganligi va ularning rasmda to'g'ri tasvirlanganligi;

9. Rasm ishlashda o'quvchi tasvirlash vositalaridan (chiziq, shtrix chiziq, dog' kabilalar) to'g'ri foydalana olganligi;

10. O'quvchining rasm ishlashda qalam, rang, bo'yoq, mo'y-qalam, politra kabilardan foydalana olish malakasi va ko'nikmalari;

11. Ishni bajarishda naturadan to'la foydalana olganligi, uning mustaqil holda, tartibli tarzda toza, ozoda va rasm ishlash qonun-qoidalariga amal qilganligi kabi mezondan foydalilanadi.

Kompozitsiya ustida ishlash dars mashg'ulotlarida o'quvchilar tomonidan bajarilgan sinf ishi bo'yicha o'quvchilarning bilim-malakalarini baholashda quyidagicha ta'limiy talablar qo'yiladi:

- bajariladigan kompozitsiya tasvirini yaratishda tasvirlash o'quv qurollaridan (qalam, rang, bo'yoq, pastel, guash, politra kabilalar) foydalanganlik darajasi;

- yaratilgan kompozitsiyaning dars mavzusiga mosligi (to'g'ri kelishi);

- ishning qog‘oz yuzasiga joylanishining kompozitsiya talablariga javob bera olishi;
- kompozitsiyada perspektiva qoidalariga amal qilinganligi holati;
- kompozitsiyada ma’lum bir mustaqil sujetning yaratilganligi;
- kompozitsiyada tasvirlangan predmetlar va narsalarning realligi, shakl tuzilishlari, rang-tuslarining aniqligi va to‘g‘ri tasvirga olinganligi — malakasi;
- rasm ishslashdagi o‘quvchining tartibli, ozoda, estetik talablarga javob bera oladigan faoliyati kabilar nazarda tutiladi.

Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish bo‘yicha o‘quvchilarning ishlagan qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsion ishlari bo‘yicha tasviriy faoliyatları kuzatilganida yuqorida bayon etilgan baholash va nazorat mezonlari nazarda tutiladi. O‘quvchilarning grafik ishlariga (qalamtasvir, rangtasvir, badiiy bezak ishlariga) baho qo‘yishning ham alohida pedagogik va metodologik talablariga amal qilinadi. Shunga ko‘ra, o‘quvchilarning yozma va tasviriy faoliyatlariga qo‘yiladigan joriy baholar o‘quvchi bajargan amaliy ish varag‘iga, o‘ng tomondagi ostki burchakka, bajarilgan ish bo‘yicha qisqa mazmundagi izoh bilan baho qo‘yiladi. So‘ngra baho sinf jurnalida va o‘quvchining kundalik daftarida qayd qilinadi.

Bu tahlilda o‘qituvchi tomonidan tuzilgan quyidagi mazmunga ega bo‘lgan savollardan foydalananildi:

- Bu rasmni kuzating, u natura (natyurmort) asosida ishlanganmi?
- Naturadagi barcha elementlar tasvirga olinganmi?
- Rasmda naturaning umumiy ko‘rinishi to‘g‘ri topilganmi?
- Naturadagi yorug‘ soyalar to‘g‘ri topilganmi?
- Bu rasmda perspektiva qonunlariga rioya qilinganmi?
- Natura foni qay darajada tasvirlay olingan?
- Natura predmeti materiali to‘g‘ri topilganmi?
- Rasmdagi xatolarni tuzatish mumkinmi?
- Rasmda qanday xatolar bor?
- Rasmdagi qaysi o‘rinlar yaxshi ishlangan?
- Rasm ishslashda o‘quv-tasviriy qurollardan qanday foydalangan?
- Rasmni ijobiy baholasa bo‘ladimi?

• Bu rasmga qanday baho qo‘yamiz?

O‘quvchi ishini baholashda yakuniy so‘z va xulosa o‘qituvchining izohli suhbatи bilan yakun topadi.

Tematic kompozitsiya asosida ishlangan haykaltaroshlik ishlari tahlilida esa quyidagi mazmunda tayyorlangan savollardan foydalilanildi:

1. Bu haykalni kuzating, u qanday mazmunda ishlangan?
2. Haykal darsimiz mavzusiga mos keladimi?
3. Haykalda nima va nimalar tasvirlangan?
4. Haykalda qanday sujet tasvirga olingan?
5. Haykalda qanday g‘oya tasvirlangan?
6. Haykal haykaltaroshlikning qaysi uslubida yaratilgan (cho‘zib, uzib, yopishtirib, qirqib kabilar)?
7. Haykal qanday materialdan ishlangan (loy, plastilin, yog‘och, karton qog‘oz kabilar)?
8. Haykal qanday rangda ko‘rinyapti, nima uchun uning rangi shunday?
9. Haykalni o‘quvchi mustaqil holda ishladimi?
10. Haykalni kim ishlagan?
11. Haykalda qaysi o‘rinlar yaxshi ishlangan?
12. Haykalda xato-kamchiliklar ham bormi?
13. Xatolarni tuzatsa bo‘ladimi?
14. Ishni ijobjiy baholasa bo‘ladimi?
15. Haykal ishlashda tartib, tozalik, ozodalik va estetik talab-larga e’tibor berilgan. Shuning uchun uni qanday bahoga loyiq topamiz?

Ma’lumki, bir mavzudagi kompozitsiyani o‘quvchilar jamoa bo‘lib bajarishlari mumkin.

Dars mavzusi: «Archa atrofida», «Jo‘ja va o‘rdakchalar», «Sholg‘om», «Qo‘chqor va qo‘zichoqlar», «Qushlar olami» kabi dars mashg‘ulotlaridagi vazifa-topshiriqni bajarishda hamma o‘quvchilar qatnashib, ularning har biri kompozitsiyaning bittadan elementini yasashadi. O‘quvchilarni baholash ham darsning maqsadi, vazifasi va mazmuniga ko‘ra o‘tkaziladi.

Xullas, maktabda tasviriy san’atni o‘qitish o‘quvchilarga rasm chizish, tasvirlash, qurish, yasash ko‘nikma va malakalarini bergen

holda san’atni idrok etish, tushunish va tahlil qilish bo‘yicha nazariy-amaliy bilimlar ham beradi.

Bunday mas’uliyatli vazifani bajarishda o‘qituvchi tinimsiz, muntazam holda o‘quvchilar bilim-ko‘nikmalarini nazorat qilib, baholab borishni pedagogikaning ta’lim-tarbiya berish nazariyasi, uning didaktikasi va mamlakatimizda joriy qilinayotgan yangi pedagogik tizim va uning ilmiy asosi bo‘lgan Davlat ta’lim standarti talab qiladi.

Chunki o‘quvchilar bilim malakasini tizimli, izchillik bilan nazorat qilish va baholash bugungi kun ta’lim tizimining eng zamonaviy, eng samarali vositasi bo‘lib kelmoqda.

3.10. Dars konspekti – namunaviy variant

3.10.1. Narsaning o‘ziga qarab rasm chizish (qalamtasvir)

Kun, oy, yil: 2012-yil 14-sentabr, 4-sinf

Darsning mavzusi. Kubning o‘ziga qarab rasm chizish.

Darsning maqsadi. O‘quvchilarga hajm haqida ma’lumot berish va hajmli predmetlar rasmini chizishga o‘rgatish. Kub va prizmatik predmetlar rasmini chizish, perspektiva haqida ma’lumot, shtrixlar asosidagi yorug‘-soyalarni tushuntirish.

Darsning jihozlari. Kub, prizma va shular tasvirlangan rasmlar. Kub rasmini chizish bo‘yicha rasm-jadval. 4-sinf tasviriyl san’at darsligi (30—32-betlar)dagi rasmlar.

Darsning bog‘lanishi. Dars 4-sinf matematika o‘quv predmetining «Hajm haqida ma’lumot» darsi va «Chizmachilik» fanining «Aksanometrik proyeksiya» darslari bilan bog‘lanadi.

Darsning rejasi. Tashkiliy davr.

Uy vazifasini tekshirish.

Yangi mavzuni bayon etish.

O‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish.

Sinf ishining tahlili.

Uyga vazifa berish.

Darsni yakunlash.

Darsning borishi

Tashkiliy davr. Kabinetni darsga hozirlash. O‘quvchilarning darsga tayyorgarligini nazoratdan o‘tkazish.

Uy vazifasini ko‘rish va baholash.

4—6 o‘quvchining uy ishi tahlil qilinadi va baholanadi.

Tahlil uchun taxminiy savollar:

1. Bu ishni kim bajargan?
2. Ish uygaga berilgan vazifa asosida bajarilganmi?
3. Bu ish sizlarga yoqadimi?
4. Rasm yaxshi ishlanganmi?
5. Rasmda qanday kamchiliklar bor?
6. Rasmning qaysi o‘rnirlari yaxshi ishlangan?
7. Rasmni qanday baholaymiz?

Yangi mavzuni bayon etish

**Yangi mavzu: Kubning o‘ziga qarab rasmini chizish
(qalamtasvir).**

Kub bir-biriga teng 6 ta tomon, 12 ta qirraga ega bo‘lgan geometrik shakldir. Kub hajm birligi sifatida qabul qilingan. Kub shaklidagi buyumlar turmushimizda ko‘plab uchraydi: akvarium, quti va boshqalar. Agar siz kub rasmini chizishni bilib olsangiz, shunga o‘xshash narsalarning rasmini bemalol chiza olasiz. Mana bu kub, uni yaxshilab kuzating, uning tomonlari, qirralarini ko‘ring, ular bir-biriga teng. Uning rasmini chizishda daftaringizdan kubning rasmi sig‘adigan joyni belgilang.

Doimo hajmli predmetlarni chizishda kontur chiziqlardan foydalaning. Ya’ni kubning umumiyligi va enini topib oling. So‘ngra tik qirralarini topib belgilang.

So‘ngra kubning tik qirralarining balandligini ko‘z bilan chamalab, belgilangan nuqtalarni qo‘shib chiqing. Ana, kubning umumiyligi tasviri chiqdi. So‘ngra chiziqlarning egri-bugri joylarini to‘g‘rilab chiqing.

Shu yerda sizga yaqin turgan qirralarning biroz uzunligini sezyapsizmi? Doskadagi rasmlarni kuzating. Kubning shakli to‘g‘ri topilgan bo‘lsa, kontur chiziqlaringizni o‘chirib tashlaysiz. Shundan keyin kubning ko‘rinib turgan uch tomonini qalam shtrixlari bilan

bo'yab chiqing. Tomonlarni bo'yaganingizda tomonlar bir-biridan oq-qoraligi bo'yicha farq qilsin. Jadvaldag'i kub rasmini yaxshilab kuzating. Undagi qaysi qirralar sizga uzunroq, qaysilari qisqaroq ko'rinyapti. Siz doskadagi jadvalda kubning chiziqlarining qisqa-rishini ko'rib chiqing, yaqindagi narsadan uzoqdagi narsa kichik ko'rinishini eslang. Shuning uchun kub qirralarida ham shu kichrayish hisobiga perspektiva hodisasi sodir bo'ladi, uni rasmida tasvirlaysiz. So'ngra qalamda bo'yashga kirishasiz.

O'quvchilarining mustaqil ishlarini tashkil etish

Dars tushuntirib bo'lingach, o'quvchilar qarhisidagi barcha rasmlar, jadvallar olib qo'yiladi, doskadagi rasmlar ham o'chirib tashlanadi. O'qituvchi o'quvchilar oralab yurib, qiynalayotgan bolalarga individual yordam berib boradi. O'quvchilarga naturaga qarab, uni qanday ko'rinsa, shunday tasvirlashga harakat qilishi tushuntiriladi.

Agar ko'pchilik o'quvchilar biror o'rinda to'xtab qolishsa, o'sha o'rinni chiza olishmasa, barcha o'quvchilarni ishdan to'xtatib, 1—2 minutli maslahat-ko'rsatmalar beriladi. Ayrim o'quvchilarining ishidan namunalar olib, o'quvchilarga ko'rsatib ham turiladi.

Sinf ishining tahlili

Darsning tugashiga 6—8 minutlar chamasi qolganda o'qituvchi «a'lo», «yaxshi», «o'rta» va «yomon» bajarilgan ishlardan 4—6 dona (taxminan) olib, o'quvchilar ishtirokida tahlil qiladi.

Tahlil savollari:

1. Qarang, kub rasmi chiqibdimi?
2. Rasm yaxshi chizilganmi?
3. Rasm nima uchun yaxshi chizilgan?
4. Rasmda ayrim kamchiliklar ham bormi?
5. Kamchiliklarni tuzatish mumkinmi?
6. Rasmni chizgan o'quvchimiz kim?
7. U nega rasmni yaxshi chizadi?

Uyga vazifa berish

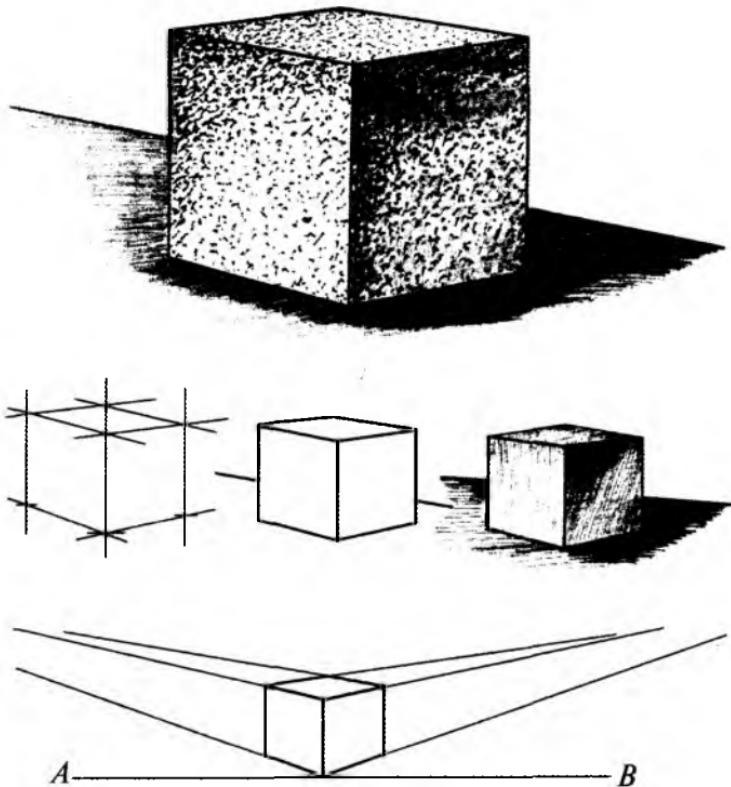
Uyga vazifa: Kub shaklidagi predmetlardan topib, uning rasmini qalamda chizib kelish.

Yodda tuting! Rasm chizishda kontur chiziqlardan foydalaning. Naturangizni shunday qo‘yingki, uning uch tomoni, albatta, sizga ko‘rinsin. Uydagilar vazifangizni chizib berishmasin, ular zarur bo‘lsa, kub rasmini chizishni va bo‘yashni o‘rgatib qo‘yishsin. Uyda rasmni 2—3 marotaba, qayta-qayta chizishingiz ham mumkin.

Darsni yakunlash

Dars tugashiga 1—2 minut qolganda, xona tozaligi, o‘rindiqlar tozaligi kuzatuvdan o‘tkazilib, daftар, qalam, rezina o‘chirg‘ichlarni sumkaga solib, darsning tugagani e’lon qilinadi.

KUB RASMINI CHIZISH

3.10.2. San'at haqida suhbat

Kun, oy, yil: 2012-yil 20-oktabr, 6-sinf

Darsning mavzusi. Sharq miniatura san'ati.

Darsning maqsadi. O'quvchilarni miniatura san'ati bilan tanishtirish. K. Behzod, M. Muzahhib, A. Buxoriy, M. Samarqandiy, Ch. Axmarov, T. Muhammedovlar ijodi haqida ma'lumot berish. Miniatura san'atiga o'quvchilar qiziqishini oshirish.

Darsning jihizi. Miniatura san'ati asarlari reproduksiyalari, K. Behzod, Muzahhib, Buxoriy, Samarqandiy, Ch. Axmarov, T. Muhammedov asarlaridan namunalar.

Darsning rejasi. Tashkiliy davr.

Uy vazifasini tekshirish.

Yangi mavzuni bayon etish.

Asarlar tahlili (mustaqil ishlash).

Uyga vazifa berish.

Darsning bog'lanishi. Dars adabiyot, tarix, me'morchilik fanlari bilan bog'lanadi.

Darsning borishi.

Tashkiliy davr: Kabinetni darsga hozirlash. Didaktik va ko'rgazma materiallarni darsga tayyorlash. O'quvchilarni darsga hozirlash.

Uyga berilgan vazifani tekshirish va baholash.

4—6 o'quvchining (ishi) uyda «O'rta asrlarda jahon san'ati»ga oid yig'ilgan reproduksiya va yozilgan insholari bo'yicha savol-javob o'tkazilib, ularning ishi baholanadi.

O'rta asrlardagi jahon san'ati yutuqlari bo'yicha savollar:

1. O'rta asrlar san'atiga qaysi davrlar san'ati kiradi?
2. O'rta asrlarda qaysi xalqlar san'ati yaxshi rivoj topdi?
3. O'rta asrlarda Uyg'onish davri Osiyoda, jumladan, O'rta va Markaziy Osiyoda qachon bo'lgan?
4. O'rta asrlar Uyg'onish davri Italiyada qachon boshlandi?
5. Uyg'onish (Italiya) davrida qanday rassomlar ijod qildilar?
6. Uyg'onish davrida italiyalik rassomlar qanday janrlarda ijod qilishgan?
7. XIV—XVI asrlarda O'rta Osiyo san'ati qanday rivojlangan?

8. K. Behzod, A. Buxoriy, M. Samarqandiy, M. Muzahhib haqida nimalarni bilasiz?

9. Umuman, o‘rta asrlarda katta ijod qilgan rassomlarning nomlarini bilasizmi?

10. O‘rta asrda me’morchilik qanday rivojlanadi?

Yangi mavzuni bayon etish

Yangi mavzu mazmuni: Sharq miniatura san’ati.

Jahon san’ati tarixida miniatura san’ati, ayniqsa, Sharq miniatura san’ati juda katta o‘rin tutadi.

Sharq miniatura san’atiga Arab, Eron, Turk, Ozarbayjon, Hind va O‘rta Osiyo miniatura san’ati kiradi. Ular orasida Movarounnahr (O‘zbekiston) miniatura san’ati o‘ziga xos alohida o‘rin tutadi. Chunki o‘rta asrlar miniatura san’atida Temuriylar davri san’at, ya’ni Sharq miniatura san’atini qayta tiklab, uning novatorligi asosida rivoj topgan. K. Behzod, M. Muzahhib, A. Buxoriy, M. Samarqandiy va Sharqning Bag‘dod, Kobul, Sheroz, Tehron, Istambul, Xuronson, Dehli, Bengal, Agra kabi shaharlaridagi K. Behzod uslubi sharq miniatura san’atini yangicha talqin etishga olib keladi.

Kamoliddin Behzod (1455—1537) — Hirotda tug‘ilib ijod etgan. U juda yoshligidanoq yetim qoladi va tog‘asi Mirak Naqqosh qo‘lida tarbiya topadi. Mirak Naqqosh Alisher Navoiyning zamondoshi, katta rassom edi. Mirak Naqqoshning «Nigoriston» badiiy akademiyasi bo‘lib, K. Behzod shu yerda mo‘yqalam sirlarini o‘rganadi. So‘ngra Husayn Boyqaro saroyida ijod uslublarini davom ettiradi.

K. Behzod Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Mashhadiyalar zamondoshi sifatida ularning ko‘plab suhabatlari bo‘lgan. 1487-yili K. Behzod Husayn Boyqaroning Hirotdagi kutubxonasining mudiri etib tayinlanadi.

1492-yili Abdurahmon Jomiy, 1501-yil Alisher Navoiy, 1506-yil Husayn Boyqaro vafot etadi, Temuriylar sultanati inqirozga yuz tutadi.

1507-yili Shayboniyxon Hirotni egallaydi. K. Behzod 3 yil Shayboniyxon saroyida ishladi. 1510-yili Eron shohi Safaviy tomonidan Shayboniyxon tor-mor keltirilib, Hirot Ismoil Safaviy

qo‘liga o‘tadi. Ismoil Behzodga yaxshi sharoit yaratib beradi. So‘ngra uning o‘g‘li (1524-y.) Ismoil To‘xmas qo‘lida ishladi. 1506-yildan Tabrizda ijod qiladi. 1537-yilda jiyani-shogirdi Rustam Ali vafot etgan yili vafot etadi.

Behzod Hirotda vafot etadi. Hoki Ko‘hi Muxtor tog‘i etagidagi Hazrati shayx Bahovuddin qabristoniga, Rustam Alining qabri yoniga qo‘yilgan.

Asarlar tahlili (mustaqil ishlar)

Mustaqil ishlash davrida Behzodning «Alisher Navoiy», «Husayn Boyqaro», «Shayboniyxon» portretlari tahlilini o‘qituvchi qilib beradi.

So‘ngra K. Behzodning «Bir cho‘pon tasviri», «Bino qurilishi», «Chavg‘on o‘yini», «Boy va dehqon», «Suvoriylar ko‘rigi» (qo‘sishinlar yurishi), «Mast qozi», «Masjidagi va’z», «Iltijo», «Uxlayotgan darvesh», «Me’roj», «Otboqar tulpor yonida», «Rasmiy qabul» kabi miniatURA asarlari tahlil qilinadi.

Tahlil uchun savollar

1. Bu assarni avval ko‘rganmisiz?
2. Uni qayerda, qachon ko‘rgansiz?
3. Asar muallifini bilasizmi?
4. Muallif (rassom) haqida nima bilasiz?
5. Bu asar qachon va qaysi davrda ishlangan?
6. Asarning mavzusi nima?
7. Asardagi sujet nimadan iborat?
8. Asardagi g‘oya, rassomning fikr-tuyg‘ulari.
9. Asardagi badiiy uslub qaysi «maktab» uslubi?
10. Asar hozir qayerda, qanday saqlanadi?

6—8 o‘quvchi mustaqil ish davrida baholanadi.

Uyga vazifa berish. Dars tugashiga 2—3 minut qolganida uy vazifasi beriladi.

MiniatURA asarlari reproduksiyalarini yig‘ish va 2 ta miniatURA asariga tahlil yozish.

Tahlil yuqoridagi savollar asosida yozilishi ham mumkin. Qo‘ng‘iroq chalinishiga 1 minut qolganda o‘quvchilarning hamma o‘quv qurollarini papkalariga solishiga ruxsat beriladi. O‘qituvchi darsning tugaganini e’lon qiladi.

3.11. Talabalarning pedagogik amaliyoti

Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchisi oliy o‘quv yurti dargohida «Qalamtasvir», «Rangtasvir», «Kompozitsiya», «Haykaltaroshlik», «Amaliy bezak va dizayn» san’ati bo‘yicha oliy darajada bilim-malaka olish bilan birga, tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasidan ham yuksak darajada bilim, malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi Davlat ta’lim standartida belgilab qo‘yilgan.

Shunga ko‘ra, pedagogik amaliyot bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini ta’lim-tarbiyaning bosh laboratoriyasi bo‘lmish — sinf xonasiga, dars jarayoniga olib kiradi. Bu xonada bo‘lajak rassom-pedagoglar sinf xonasini, fan kabinetini, o‘qituvchi, o‘quvchi va ta’limning didaktik materiallari bo‘lmish — sinf doskasi, o‘quvchi partasi, o‘qituvchi stoli, o‘quvchining ish o‘rni, akvarel bo‘yog‘i, rasm chizish qalamlari, qilqalam va yana darslarning kabinet tizimida o‘qitishning o‘ziga xos texnologiyasi, didaktikasi va uslublarini ko‘rishadi.

Pedagogik amaliyot bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilariga maktab, litsey, kollejlarda tasviriy san’atdan dars berishni yangi pedagogik texnologiya asosida, o‘qitish didaktikasining eng samarali, zamonaviy tamoyillarining klassik va zamonaviy uslublarida olib borishni o‘rgatadi.

Yana pedagogik amaliyot talabalarga o‘qituvchilik va pedagoglik kasbini, tasviriy san’atdan dars berishni, dars materialini oson, qisqa, asosli mazmunda o‘quvchilarga yetkazishni o‘rgatish maqsadida faoliyat yuritadi.

Ana shu maqsaddan kelib chiqilgan holda pedagogik amaliyot quyidagi vazifalarni bajarishga kirishadi:

1. Talabalardagi tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi bo‘yicha bilim-malakalarni nazariyotdan amaliyotga o‘tkazish va ularni bajarishga o‘rgatish;

2. Amaliyotchi talabalarga maktabda tasviriy san'at o'qituvchisi bajaradigan pedagogik faoliyatni amaliyotda ko'rsatib, ularni bajarishga o'rgatish;
 3. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisiga maktab, litsey, kollejlarda DTS va dasturlar bilan ishlashni amaliyotda ko'rish va bajarishni o'rgatish;
 4. Tasviriy san'at darsining har bir bosqichidagi pedagogik texnologiya, didaktika va metodik uslublardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib, o'rganib borish;
 5. Darslar uchun tayyorlanadigan didaktik materiallar va ko'rgazmali qurollarni sifatli, saviyali qilib tayyorlash va ulardan samarali foydalanishni amaliyotda ko'rish;
 6. Tasviriy san'at ta'limida yangi, zamonaviy pedagogik texnologiyani qo'llash asosida eng samarali, noan'anaviy dars metodlaridan foydalanib, darslar samaradorligiga erishishni amaliyotda ko'rish;
 7. Tasviriy san'at darslarining didaktik talablari va uning tamoyillari asosida tashkil etiladigan eng saviyali va sifatli darslarni ko'rish va ularda qatnashish;
 8. Maktab, litsey va kollejlarda tasviriy san'at kabineti bilan tanishish, uni tashkil etish tajribasini o'rganish, kabinetda tashkil etiladigan natura fondini bunyod etish tajribasini amaliyotda ko'rish;
 9. Tasviriy san'atni o'qitishda darsga bo'lgan o'quvchilar qiziqishini oshirish, darsda o'quvchilarning ixtiyoriy-barqaror diqqatini hosil qilishning pedagogik va psixologik asoslari bilan amaliy jihatdan tanishish;
 10. Tasviriy san'at darslarida yangi pedagogik texnologiyadan foydalanish bo'yicha amaliy ko'rsatmalarni ko'rish, undan foydalanishni o'rganish;
 11. Tasviriy san'atdan beriladigan bilim-malakalarni oson, qisqa va asosli bo'lgan holda o'quvchilarga yetkazishni pedagogik faoliyatda ko'rish kabilar.
- Pedagogik amaliyotning yuqoridaqgi vazifalarini bajarish uchun oliy darajadagi, malakali, tajribali, iste'dodli, ijodkor tasviriy san'at o'qituvchisi bo'lgan va zamonaviy ta'lim-tarbiya berish talablariga javob bera oladigan tasviriy san'at kabineti tashkil etilgan maktab, akademik litsey, kasb-hunar kolleji tanlanadi.

Pedagogik amaliyotning boshlanishi oldidan amaliyot o'tkaziladigan obyekt tanlanib, u o'rganib chiqiladi. Tanlangan maktab tasviriy san'at o'qituvchisi bilan pedagogik amaliyot rahbari hamkorlikda pedagogik amaliyotning ish rejasi tuziladi. Shu hujjatlar asosida, oliy o'quv yurti rejasida belgilangan muddatda pedagogik amaliyot boshlanadi.

Pedagogik amaliyotning dastlabki kunlaridanoq maktabda pedagogik amaliyot xonasi tashkil etiladi. Xonada tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasiga oid dastur, darslik, pedagogik texnologiya va tasviriy san'atni o'qitish metodikasi bo'yicha ilmiy-metodik adabiyotlardan namunalar qo'yiladi. Yana tasviriy san'at o'quv predmetining ish rejalari, dars konspektlari, didaktika va metodikasiga oid dastur, darslik, pedagogika, texnologiya va tasviriy san'atni o'qitish metodikasi bo'yicha ilmiy metodik adabiyotlardan namunalar qo'yiladi. Bundan tashqari, tasviriy san'atni o'qitish metodining ish rejalari, dars konspektlari, didaktik va ko'rgazma materiallari, maktab dars jadvalining namunalari qo'yiladi.

Shuningdek, amaliyotchi talabalarning ish daftarlari, darslarni kuzatish va tahlil bo'yicha namunalar stendi tayyorланади.

Pedagogik amaliyot mактабнинг ichki-tashqi faoliyatini, mактаб ma'muriyati va pedagogik jamoasini o'rganish bilan boshlanadi. Amaliyot davomida talabalar mактабнинг tajribali pedagoglari ijodi, ota-onalar qo'mitasi va mактабдаги o'quvchilarning jamoa tashkilotlari faoliyatlarini o'rganib borishadi.

Pedagogik amaliyotda amaliyotchi talabalar mактаб tasviriy san'at o'qituvchisining darslarini passiv kuzatish bilan darslarni o'rganishga kirishadilar.

Amaliyot jarayonida talabalar o'zlarining ish rejasi va kundaliklari asosida faoliyat yuritishadi. Ish rejalari asosida talaba mактабда darslarni kuzatish, uning tahlilini o'tkazish, darslarda o'quvchilarga berilayotgan bilim-malakalarni oson, qisqa, ilmiy asosda, qiziqarli qilib yetkazishdagi o'qituvchi faoliyatini o'rganishga asosiy e'tiborni qaratadi.

Shu bilan birga, darslarda o'quvchilarga tasviriy san'atdan berilayotgan ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyadan,

didaktik tamoyillardan va metodik uslublardan foydalanishning eng samarali yo'llarini o'rganishga alohida e'tibor bilan qaraladi.

Pedagogik amaliyot davomida talabalar 60—70 ta dars, 10—12 ta darsdan tashqari ishlarni kuzatishadi va tahlilda qatnashadi. Sinf jurnallarini yuritish, o'quvchilar davomatini aniqlash, bilim-malakalarni nazorat qilish va baholash, o'quvchilar kundaligini tekshirib borish va o'quvchilarni rag'batlantirishning o'ziga xos pedagogik texnologiyalarini amaliyotda ko'rib, o'rganib borishadi.

Amaliyotchilar darslarni kuzatish bilan birga o'zlar ham dars o'tishga tayyorlanib boradilar. Dars berishga tayyorgarlik ancha puxta olib borilishi zarur. Buning uchun talaba o'zi o'tkazadigan dars mavzusini olib, unga 1—2 hafta tayyorlanadi.

Talaba o'zi tashkil etib, o'tkazadigan dars uchun didaktik material, ko'rgazma qurollar tayyorlab, dars konseptini tuzadi. Talabaning o'tkaziladigan darsga tayyorgarligini amaliyot rahbari, metodisti va maktab o'qituvchisi bir necha bor nazoratdan o'tkazadi.

Bo'ladigan dars bo'yicha amaliyotchi bilan amaliyot metodisti darsni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha savol-javoblar qilinadi va zaruriy maslahatlar beradi. Darsda qatnashadigan — o'qituvchiga yordam beradigan assistant — talabaning tayyorligi ham nazoratdan o'tkaziladi. Darsga yangi kiradigan amaliyotchiga talabalardan tayyorlangan assistantlar qo'shiladi.

Amaliyotchi talaba 4—5 ta dars o'tkazganidan so'ng «sinov» (zachyot) darsiga tayyorlanadi. «Sinov» darsiga tayyorgarlik dars mavzusini olish bilan boshlanib, dars o'tkaziladigan sinf kamida ikki hafta oldin belgilanadi.

«Sinov» darsini o'tadigan talaba dars uchun didaktik materiallar va ko'rgazma quollarini tayyorlab, dars konseptini yozadi. «Sinov» darsi bo'yicha barcha o'quv materiallar tayyor bo'lgach, ularni pedagogik amaliyotchi metodistlar nazoratidan o'tkazadi. Metodistlar bo'ladigan «sinov» darsi bo'yicha talaba bilan savol-javoblar o'tkazadi va zaruriy metodik, didaktik va texnologik tavsiyalar beradi va darsning o'tkazilishiga ruxsat etadi.

«Sinov» darsini pedagogik amaliyot rahbari, metodistlari, maktab ilmiy bo‘lim mudiri, tasviriy san’at o‘qituvchisi va amaliyotchi talabalar kuzatadilar va mazkur dars tahlilida faol qatnashadilar. Chunki «Sinov» darsiga qo‘yiladigan baho pedagogik amaliyot bo‘yicha umumiy bahoga asos bo‘ladi. Shuning uchun pedagogik amaliyotga qatnashayotgan har bir talaba minimal 2 ta sinov darsini va bitta darsdan tashqari amaliyotni bajaradi.

Shularga ko‘ra, bo‘lg‘usi tasviriy san’at o‘qituvchisi tasviriy san’atni o‘qitishdagi darsning pedagogik texnologiyasini, dars va ta’lim jarayonini ko‘radi va unda ishtirok etadi. Shuningdek, yangi pedagogik texnologiyaning «motivatsiya» jarayonini, bilim berishning ilmiyligi, izchilligi, tizimliligi, muntazamligi, ko‘rgazmaliligi, ijodkorliligini ta’minlashning didaktik tamoyillari bilan shug‘ullanib ko‘radi.

Tasviriy san’at darslari texnologiyasi o‘qitishning «Og‘zaki bayon», «Ko‘rgazmali o‘qitish» va «Amaliy ishlar» metodlaridan foydalanib, amaliy ko‘nikmalar olinadi. Talabalar pedagogik amaliyot davrida o‘qitishning «Suhbat», «Savol-javob», «Hikoya», «Namoyish», «Sayohat», «Amaliy mashqlar», «Rasm chizish», «Qurish-yasash», «San’atni idrok etish» kabi metodik uslublaridan foydalanishni ko‘rib, ularni qo‘llash bo‘yicha amaliy bilim-malaka olishadi.

Shuningdek, amaliyotchi talaba har bir darsining tashkiliy davri, uy vazifasini ko‘rish va baholash, yangi mavzuni tushuntirish, o‘quvchilarning mustaqil ishini tashkil etish va o‘tkazish, darsda bajarilgan ishlarni tekshirish-baholash, uyga vazifa berish, uni tushuntirish va darsni yakunlash kabi bosqichlarni tashkil etish va o‘tkazishni amaliyotda ko‘rib, o‘rganadilar.

Pedagogik amaliyot talabalarga tasviriy san’at darsi uchun didaktik materiallar va ko‘rgazma qurollarni tayyorlash va ulardan foydalanishning ishtirokchisi bo‘ladilar. Ayniqsa, o‘qituvchi natura tanlash, postanovkani qo‘yish, uni tahlil etish va ulardan o‘quvchilarning mustaqil ishi davrida foydalanishni e’tibor bilan o‘rganadilar.

Yana o‘qituvchining yangi dars materialini tushuntirishda sinf doskasidan foydalanishi va unda o‘qituvchi chizadigan rasmlari,

undan foydalanishning eng samarali vaziyati — davrini to‘g‘ri topishni, doskada chizilgan rasmlarni dars materiali bilan bog‘lashning didaktikasi va metodikasi bilan tanishadilar va o‘rganadilar’.

Yoki o‘qituvchi san’at asarlarini o‘quvchilar tomonidan bajarilgan ishlar (rasmlar)ni tahlil qilishning turli holatlarini ko‘radilar va o‘rganadilar. Tahlil uchun savollar tuzish va ulardan qanday mazmunda foydalanish texnologiyasini bilib, o‘rganib boradilar.

O‘quvchilarga uyida bajarish uchun beriladigan vazifalarning mazmun-mohiyatini, uni bajarish yo‘llarini tushuntirib berish metodlarini amaliy faoliyatda ko‘radilar.

Shuningdek, amaliyotchi talabalar tasviriy san’at bo‘yicha darsdan tashqarida olib boriladigan tadbirlarning barcha turlarini (to‘garak, ko‘rgazma, konkurs, san’at kechasi, matbuot ishlari, mushoira, poxod, sayohat, uchrashuv, konferensiya kabilalar) mактаб faoliyatida o‘rganib, ularni tashkil etish va o‘tkazishda faol qatnashadilar.

Yana maktabda o‘tkaziladigan pedagogik amaliyot davrida talabalar tasviriy darslarini kabinet tizimida o‘tkazishni, tasviriy san’at darslari texnologiyasi, didaktikasi va metodikasiga oid barcha nazariy va amaliy ma‘lumotlarni amaliyotlar mazmunida o‘rganishadi. Ularni tashkil etish, o‘tkazish va ulardan foydalanishda talabalarning o‘zлari ishtirok etishadi.

Bularning barcha pedagogik amaliyot mazmuni va mohiyatini ifoda etadi. Chunki ularning hammasi pedagogik amaliyotning asosiy maqsadi va bajaradigan vazifalarning turlari hisoblanadi.

Chunki tasviriy san’at o‘qituvchisini tayyorlaydigan bo‘limlarda o‘tkaziladigan pedagogik amaliyot — yetuk mutaxassis rassom-pedagoglar tayyorlashning ilmiy va amaliy asoslarini ifoda etadi.

Pedagog amaliyot yakunida amaliyotchi talabalar o‘tkazgan amaliyotlari jarayonida o‘rgangan va egallagan bilim-malakalari, yana o‘tkaziladigan dars va boshqa mashg‘ulotlari yuzasidan olgan

¹A.Y. Terentyev. Tasviriy san’at o‘qituvchisining pedagogik amaliyotdagi rasmlari. M., «Просвещение», 1981, 22—26-betlar.

bilim-malakalari, amaliyot jarayonidagi faolligi, mustaqil ijod-korligi bo'yicha har bir talabaga individual tavsifnomalar yoziladi.

Pedagogik amaliyot yakunida pedagogik amaliyot natijalarini umumlashtiruvchi ilmiy-amaliy konferensiya o'tkaziladi.

Konferensiya kun tartibida pedagogik amaliyot rahbari, metodisti va tasviriy san'at fani o'qituvchilarining hisobotlari, amaliyot bo'yicha fikr-mulohazalari, takliflari va har bir amaliyotchi talaba haqidagi fikr-mulohaza kabi masalalar ko'riladi. Konferensiya har bir talabaning amaliyotda qatnashib, bajargan ishlarini baholaydi.

Amaliyotda qatnashgan har bir talaba amaliyotni tashkil etgan kafedraga berilgan tavsifnomaga qo'shib, ish rejasini, dars daftarini va kundaligini qo'shib topshiradi. Topshirilgan hujjatlar asosida talabaga pedagogik amaliyotning umumiyligi bahosi chiqariladi va pedagogik amaliyot bo'yicha umumiyligi hisobot, konferensiya bayonnomasi, talabalarning umumiyligi baholar yig'ilmasi kabi hujjatlar tayyorlanib, kafedraga topshiriladi.

Nazorat savollarari

1. Tasviriy san'atni o'qitish qanday tarixiy taraqqiyotga ega?
2. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish borasida qanday dastur va darsliklar yaratilgan?
3. Fanni o'qitish uchun qanday texnika vositalarini bilasiz?
4. Olingan bilimlar qanday nazorat qilinadi?
5. Talabalar fan bo'yicha qanday amaliyot o'tashadi?

TASVIRIY SAN'ATNING YANGI O'QUV DASTURI BO'YICHA DARS VA DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLAR UCHUN DIDAKTIK HAMDA KO'RGAZMA MATERIALLAR

Gipsli modellar. Kub, prizma, ko'pyoqli piramida, 3—5 qirrali piramida, silindr, konus, kesilgan konus, shar, liliya, yulduz, yunon vazasi, bir-ikki bandli yunon vazasi, olma shoxcha bo'rtma tasviri, uzumli shoxcha bo'rtma tasviri, tuxum shakli, odam a'zolari — ko'z, burun, qulqoq, og'iz, erkak va ayol kishining qo'li, erkak kishining oyog'i, o'tirgan bola folkaning asari, sher niqobi, Gomer, Demosfen, Volter byustlari, o'layotgan Gall, insonning anatomik, fiziologik qomati, raqqosa barelyefi, ot, qush, burgut, kabutarlarning anatomik tuzilishi tasviri, odam kallasining qirqma tasviri kabilar.

Natural materiallar — xo'jalik va ro'zg'or buyumlari: chelak, kastrulka, qumg'on, choynak, piyola, likop, kosa, stakan, kofeynik, qoshiq, cho'mich, kapgir, chamadon, quticha, soat, televizor, turli xil vazalar, stol lampasi, dazmol, ko'za, xumcha, kuva, gultuvak kabilar.

Mehnat qurollari. Arra, bolta, bolg'a, o'roq, pichoq, tesha, lopata, belkurak, randa, andava, doskalla kabilar.

O'yinchoq modellar. Avtomobil, avtobus, tank, samolyot, vertolyot, raketa, traktor, qurilish krani, asfalt bosadigan traktor kabi modellar.

Kiyim-kechaklar — do'ppi, shapka, shlyapa, kalish, tuqli, etik, chopon, belbog' va boshqalar.

O'quv qurollari. O'quvchi papkasi, kitob, daftар, o'qituvchi portfeli, stul, stol, futbol to'pi, boks qo'lqopi, kubok namunasi, globus va boshqalar.

Tulumlar. Tovuq, o'rdak, g'oz, kabutar, olaqarg'a, qoraqarg'a, zog'cha, afg'on to'rag'ayi, qarchig'ay, ko'k qarg'a, boyo'g'li, kabutar kabilar.

Mulyajlar. *Sabzavot-poliz ekinlari.* Sabzi-piyoz, kartoshka, karam, bodring, pomidor, handalak, qovun-tarvuz kabilar.

Mevalar. Olma, anor, uzum, shaftoli, limon, apelsin, mandarin, o'rik va boshqalar.

Nashrli ko'rgazmalar. Reproduksiyalar: K. Behzod, M. Muzahib, A. Buxoriy, M. Samarqandiy, P. Benkov, A. Abdullayev, B. Jalolov, O'. Tansiqboyev, R. Ahmedov, J. Umarbekov, Ch. Axmarov, R. Choriyev, J. Quttimuratov, A. Boymatov, M. Nabiiev, T. Muhammedov, S. Alimbekov, Z. Inog'omov, D. Ro'ziboyev, L. Salimjonova, N. Karaxan, I. Jabborov, V. Qaydalov, V. Burmakin, Z. Kovalevskaya, N. Kayshina, A. Mirzayev, V. Burmakin kabi o'zbek rassomlari.

Leonardo da Vinci, Rafael, Mikelanjelo, Rodin, Titsian, Bottichelli, Levitan, Votagin, Kunji, Mashkov, Rembrand, Velasquez, Repin, Bryullov, Shishkin, Sharden, Renuar, Shmarinov, Ayvazovskiy, Delakura, Kramskoy, Surikov, Falkane, Kent, Shatet, Gerasimov, Deneyka, Andreyev, Kravchenkolarning asarlari.

Kino-telefilmlar. Rasm chizishda perspektiva. Naturadan rasm ishlash. Kompozitsiya. Amaliy san'at. San'at tarixi. Qadimgi dunyo tasviriy va me'morchilik san'atining 80 mo'jizasi. Qadimgi dunyo shaharlari. Odam yozishni qanday o'rgangan. Qadimgi Misr ehromlari. Qadimgi dunyoning yetti mo'jizasi. O'rta Osiyoning me'moriy obidalari. Xiva. Qadimgi Yunoniston san'ati. Qadimgi Rim san'ati. Uyg'onish davri rassomlari. Leonardo da Vinci telefilmi. I.Y. Repin ijodi. Rasm tarixi. Oltin kuz. Haykaltarosh va hayot. Marmar tosh. Toshdag'i kamalak rangi. Urgut jilosi. Qo'qonlik usta Qodirjon Haydarov. Hozirgi zamon yetti mo'jizaviy me'morchiligi. Toshkent metrosi. Mustaqil O'zbekiston san'ati. Mustaqil O'zbekiston me'morchiligi va boshqalar.

Kinofragment. Qadimgi Misr san'ati. Qadimgi yunon ko'zalari. Rangtasvirchi rassom. Qadimgi yunon me'morchiligi. O'rta Osiyoning qoyatosh sur'atlari. O'rta Osiyo arxeologiyasi. Afrosiyob. Varaxsha. Ayrитом. Xorazm arxeologiyasi. Tuproqqa'l'a. Qo'y-qirilganqal'a. Haykaltarosh Shadl. Rassom Repel. Rassom Bryullov. Haykaltarosh Rodel. Qadimgi Hindiston san'ati. Buyuk Xitoy devori. Mustaqil O'zbekiston san'ati. Mustaqil O'zbekiston haykaltaroshligi. O'zbek amaliy bezak san'ati va boshqalar.

Diafilmlar. Tasviriy san'at. Haykaltaroshlik. Rangtasvir. Grafika. Amaliy san'at. Me'morchilik. Kompozitsiya. Perspektiva. Portret janri. Manzara janri. Tarixiy janr. Badiiy kulolchilik. Rassom I. Levitan. Sayyoh rassomlar. Rassom A. Gerasimov. Rassom O'. Tansiqboyev. Rassom R. Ahmedov. Rassom I. Repin va boshqalar.

TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI BO'YICHA SIZNING TASAVVURINGIZ

- Siz «metod» so‘zini qanday tushunasiz?
- «Metodika» nima?
- «Metodika» nimani o‘rgatadi?
- Maktab metodikasi sizga qanday tushuncha beradi?
- Tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi nimani o‘rgatadi?
- Tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi qaysi davrlardan shakllana boshlagan?
- O‘zbekistonda tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi bilan dastlab kim shug‘ullangan?
 - Maktab metodikasining qanday turlarini bilasiz?
 - Tasviriy san’atni o‘qitishda qanday metodlardan foydalilanildi?
 - «Og‘zaki bayon etish» metodini qanday tushunasiz?
 - «Ko‘rgazmali o‘qitish» metodi haqida nimani bilasiz?
 - «Tasviriy san’atni o‘qitishda amaliy ishlar» metodidan qanday foydalanasiz?
- Maktabda qanday o‘quv-texnika vositalaridan foydalilanildi?
- Tasviriy san’at bo‘yicha darsdan tashqari ishlarning qanday turlari mavjud?
 - Dars konspekti nima?
 - «Aralash metod» deganda nimani tushunasiz?
 - «Suhbat», «Savol-javob», «Hikoya», «Ma’ruza» kabi uslub-larga qanday ta’rif berasiz?
- Darsning bosqichlari qanday ta’riflanadi?
- Maktabga yangi kelgan o‘qituvchi ishni nimadan boshlaydi?
- Qo‘lingizda qanday metodik adabiyotlar bor?
- Metodika bilan didaktikaning farqi nimada?
- Tasviriy san’atni o‘qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasining farqlariga ta’rif bering.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *I. A. Karimov.* O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., 1998.
2. *I. A. Karimov.* Barkamol avlod orzusi. T., 1999.
3. *V.S. Kandaxchan.* O'rtta mакtabda rasmni o'qitish metodikasi. M., 1962.
4. *R. Hasanov.* Narsaning o'ziga qarab rasm chizish. T., 1968.
5. *K.D. Ushinskiy.* Tanlangan pedagogik asarlar. T., 1969.
6. *R. Hasanov.* Naqsh chizish metodikasi. T., 1972.
7. *R. Hasanov.* Boshlang'ich sinflarda naqsh chizish metodikasi. T., 1972.
8. *B. Oripov.* Tasviriy san'at kabineti, darsdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlар. T., 1974.
9. *Y.A. Komenskiy.* Buyuk didaktika. T., 1975.
10. *M. Nabihev, B. Azimova.* Rasm chizishni o'rgatish metodikasi. T., 1976.
11. *Y. Shoroxov.* Tasviriy san'at darslarida kompozitsiyani o'qitish metodikasi. M., 1977.
12. *B. Oripov.* Tasviriy san'at darslari samaradorligini oshirish omillari. T., 1978.
13. *A.V. Karlson.* Tasviriy san'at darslarida didaktika va metodika. M., 1979.
14. *R. Hasanov.* Tema asosida rasm chizish darsida estetik tarbiya. T., 1980.
15. *N. Rostovsev.* Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. M., 1980.
16. *N. Rostovsev.* Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi tarixi. 2 jildli. M., 1980—82.

17. *V. Kuzin*. Psixologiya (tasviriy san'atni o'qitish psixologiyasi). M., 1982.
18. *R. Hasanov*. Boshlang'ich sinflarda tasviriy san'at darslari. T., 1983.
19. *B. Azimova*. Natyurmort chizish va tasvirlash metodikasi. T., 1984.
20. *B. Oripov*. Predmetlararo bog'lanish. T., 1985.
21. *B. Oripov*. Rasm chizish va uni o'qitish metodikasi (dastur). T., 1986.
22. *R. Hasanov*. Tasviriy san'at mashg'ulotlarini takomillashtirish. T., 1986.
23. *X. Egamov*. 4-sinfda tasviriy san'at darslari. T., 1989.
24. *R. Hasanov*. O'zbekiston maktablarida badiiy ta'lif va tarbiya berishning metodik asoslari. T., 1990.
25. *K. Qosimov*. Naqqoshlik to'garagi. T., 1990.
26. *B. Oripov, A. Turdaliyev*. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. T., 1991.
27. *S. Bulatov*. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. T., 1994.
28. *R. Hasanov, X. Egamov*. Maktab tasviriy san'at darslari. T., 1995.
29. *R. Hasanov*. Umumiyligda maktablarida tasviriy san'at ta'limi konsepsiysi. T., 1995.
30. *R. Hasanov*. Tasviriy san'at (1—7-sinflar dasturi). T., 1995.
31. *R. Hasanov, X. Egamov*. Maktabda tasviriy san'at darslari. T., 1995.
32. *B. Boymetov, N. Tolipov*. Maktabda tasviriy san'at to'garagi. T., 1995.
33. *N. Oydinov*. Rassom-o'qituvchilar tayyorlash muammolari. T., 1997.
34. *R. Hasanov, B. Oripov*. Tasviriy san'at (1—7-sinflarda tasviriy san'at va badiiy mehnat o'quv materiallarini rejalashtirish). N., 2000.
35. *B. Oripov*. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. N., 2001.

36. *Jamoa*. Pedagogika tarixi. T., 2002.
37. *N. Saidahmedov*. Yangi pedagogik texnologiyalar. T., 2003.
38. *R. Hasanov*. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. T., 2004.
39. *B. Oripov*. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. T., 2005.
40. *R. Hasanov*. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar. 2-qism. T., 2006.
41. *R. Hasanov*. Amaliy bezak san'ati mashg'ulotlari metodikasi. T., 2006.
42. *B. Oripov*. Tasviriy san'atdan pedagogik amaliyat. N., 2008.
43. *B. Oripov*. Tasviriy san'at ta'limida didaktika. N., 2008.
44. *B. Ziyomuhamedov, M.Tojiyev*. Pedagogik texnologiya — zamonaviy o'zbek milliy modeli. T., 2009.
45. *B. Oripov*. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi. N., 2010.

MUNDARIJA

Kirish	3
--------------	---

1-qism. TASVIRIY SAN'AT TA'LIMIDA PEDAGOGIK TEKNOLOGIYA

1.1. Texnologiya haqida tushuncha	7
1.2. Pedagogik texnologiya	9
1.3. Tasviriy san'at ta'limida pedagogik texnologiya	14
1.4. Tasviriy san'at o'qitish texnologiyasida didaktika va metodika	18
1.5. Tasviriy san'at darslarida pedagogik texnologiya va o'qituvchi	21
1.6. Tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasi va fan kabineti	25

2-qism. TASVIRIY SAN'AT TA'LIMIDA DIDAKTIKA

2.1. Didaktika xususida umumiy ma'lumot	35
2.2. Tasviriy san'at ta'limida didaktik tamoyillar	41
2.3. Tasviriy san'atni o'qitishda predmetlararo bog'lanish	67

3-qism. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI

3.1. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi kursi, predmeti, maqsadi va vazifalari	76
3.2. Tasviriy san'at o'qitilishining tarixiy taraqqiyoti	78
3.3. O'zbekistonda tasviriy san'atning o'qitilishi tarixi	83
3.4. Maktabda tasviriy san'at kursi va uning maqsadi, vazifalari	88
3.4.1. Maktabda tasviriy san'atni o'qitishning barkamol avlod tarbiyasidagi roli va o'rni	88
3.4.2. O'quvchilarga grafik bilim-malaka berishda tasviriy san'atning roli va o'rni	89
3.4.3. O'quvchilarga san'at asarlarini tushuntirish va idrok etishga o'rgatish	92

3.5. Maktabda tasviriy san'at o'quv fanining dastur va darsliklari	93
3.5.1. Maktab o'quv rejalarida tasviriy san'atning qo'yilishi	93
3.5.2. Tasviriy san'at dasturlari	94
3.5.3. Tasviriy san'at darsliklari	95
3.5.4. Tasviriy san'at o'quv qo'llanmalari va metodik adabiyotlari	96
3.6. Tasviriy san'at darslarida texnika vositalari	97
3.7. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar	98
3.8. 1—7-sinflarda tasviriy san'at darslari metodlari	112
3.8.1. 1—4-sinflarda tasviriy san'at mashg'ulotlari va ularni o'qitishni tashkil etish	112
3.8.2. 5—7-sinflarda tasviriy san'at mashg'ulotlarining turlari va ularning o'qitimish	114
3.8.3. 1—7-sinflarda tasviriy san'atni o'qitish metodlari	116
3.9. Tasviriy san'atdan o'quvchilarning bilim-malakalarini nazorat qilish va baholash	120
3.10. Dars konspekti — namunaviy variant	128
3.10.1. Narsaning o'ziga qarab rasm chizish (qalamtasvir)	128
3.10.2. San'at haqida suhbat	132
3.11. Talabalarning pedagogik amaliyoti	135
 Tasviriy san'atning yangi o'quv dasturi bo'yicha dars va darsdan tashqari mashg'ulotlar uchun didaktik hamda ko'rgazma materiallar	142
Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi bo'yicha sizning tasavvuringiz	145
Foydalanilgan adabiyotlar	146

BADRIDDIN NURIDDINOVICH ORIPOV

**TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISHNING
ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI,
DIDAKTIKASI VA METODIKASI**

*Oliy o'quv yurtlarining «Badiiy grafika» va
«San'atshunoslik» fakultetlari talabalari uchun
o'quv-metodik qo'llanma*

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2013

Muharrir *I. Usmonov*
Badiiy muharrir *Sh. Odilov*
Texnik muharrir *F. Samadov*
Musahhih *T. Mirzayev*

Noshirlik litsenziyasi AI № 166, 23.12.2009-y.

2013-yil 27-avgustda chop etishga ruxsat berildi. Bichimi $60 \times 90^1/_{16}$.
«Tayms» harfida terilib, ofset usulida chop etildi. Bosma tabog'i $9,5+0,5$ b.t.
rangli surat. Nashr tabog'i 9,0. 1000 nusxa.
Buyurtma № 33.

«ILM ZIYO» nashriyot uyi. 100129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.
Shartnoma № 22—2013.

«PAPER MAX» bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

O73 ORIPOV B.N. Tasviriy san'atni o'qitishning zamонавиј педагогик текнологијаси, дидактикаси ва методикаси. Oliy o'quv yurtlarining «Badiiy grafika» va «San'atshunoslik» fakultetlari talabalari uchun o'quv-metodik qo'llanma. T.: «ILM ZIYO», —2013, —152 b.

UO'K 372.874 (075)
KBK 74.268.51
74.202.4

ISBN 978-9943-16-148-1

«ILM ZIYO»

ISBN 978-9943-16-148-1

A standard linear barcode representing the ISBN number 978-9943-16-148-1.

9 789943 161481